

TIGHT BINDING BOOK

**TEXT PROBLEM
WITHIN THE
BOOK ONLY
TEXT FLY WITHIN
THE BOOK ONLY**

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_194363

UNIVERSAL
LIBRARY

अध्यात्मग्रंथमाला

“ तैसैं अध्यात्मशास्त्रीं इये । अंतरंगचि अधिकारिये ।
परि लोकु वाक्चातुर्यैं । होईल सुखिया ॥ ”

ज्ञानेश्वरी १८.१७९०

— 00 —

ग्रंथांक ३

तुकारामवचनामृत

रा. द. रानडे, एम्. ए.

किंमत १॥ रुपया.

पुस्तकें मिळण्याचीं ठिकाणें

- १ Academy of Philosophy and Religion, Post Deccan Gymkhana, Poona.
- २ अध्यात्माविद्यापीठ, पोश्च निंबाळ, जिल्हा विजापूर.
- ३ आर्यभूषण प्रेस, पुणें.
- ४ गणेश प्रिंटिंग वर्क्स, शनिवार पेठ, पुणें.
- ५ सर्व बुकसेलर्स, पुणें, मुंबई, नागपूर, वगैरे.

हें पुस्तक

रा. गणेश काशिनाथ गोखले यांनीं गणेश प्रिंटिंग प्रेस, जमखंडीकर यांचा वाडा (पानें २७+२०५), व रा. अनंत विनायक पटवर्धन यांनीं आर्यभूषण छापखाना (प्रस्तावना, पानें १-२५) यांमध्ये पुणें येथें छापिलें, व तें प्रो. रामचंद्र दत्तात्रेय रानडे यांनीं पुणें येथें प्रसिद्ध केलें.

अध्यात्मग्रंथमाला

१. या ग्रंथमालेचें मुख्य प्रयोजन म्हणजे लोकांस परमार्थाचें उज्ज्वल स्वरूप महाराष्ट्रवाङ्मयांतून उघड करून सांगणें हें होय. ज्ञानेश्वरांपासून रामदासांपर्यंत जे साधु महाराष्ट्रांत निर्माण झाले त्यांनीं अशा प्रकारची उज्ज्वल ग्रंथरचना मराठीत करून ठेविली आहे कीं तिचें वाङ्मयदृष्ट्या व परमार्थदृष्ट्या फारच मोठें महत्त्व आहे. परमार्थाबद्दलच्या निरनिराळ्या भ्रामक कल्पनांचें निरसन करून शुद्ध परमार्थाचें स्वरूप समजावून देणें हें महाराष्ट्रवाङ्मयाचें पवित्र कर्तव्य आहे. हें कार्य महाराष्ट्रवाङ्मयांतून जितक्या उत्कृष्ट रीतीने सिद्धीस गेलें आहे तितकें हिंदुस्थानच्या इतर प्रांतिक भाषांतून, अगर पाली अगर प्राकृत भाषांतून, अगर खुद्द संस्कृतभाषेंतूनही सिद्धीस गेलें आहे किंवा नाही याची शंकाच आहे. नुसतें परमार्थाचें खरें स्वरूप समजून देण्याचें सामर्थ्य महाराष्ट्रवाङ्मयांत आहे इतकेंच नव्हे, तर सर्व धर्मांचें एकीकरण करण्याचें सामर्थ्यही महाराष्ट्रवाङ्मयांत आहे. धर्माधर्मांतील लढे केवळ अज्ञानामुळे उत्पन्न होतात; पण परमार्थाचें शुद्ध स्वरूप कळल्यास ते लढे नाहीसे करण्याचें सामर्थ्य त्यांत आहे असें म्हणण्यास हरकत नाही. यामुळे आमच्या महाराष्ट्राच्या धार्मिक वाङ्मयाचा सशास्त्र अभ्यास होणें किती जरूरीचें आहे हें सांगण्याचें कारण नाही.

२. आज या अध्यात्मग्रंथमालेंतील पहिलीं चारच पुस्तकें प्रसिद्ध होत आहेत. हीं चार पुस्तकें म्हटलीं म्हणजे महाराष्ट्राच्या धार्मिक वाङ्मयाचा संपूर्ण निष्कर्ष होय. पहिल्या पुस्तकांत ज्ञानेश्वरीतील उताऱ्यांची विषयवार रचना करून ज्ञानेश्वरांची सर्वांगीण पारमार्थिक शिकवण कशी होती हें संपूर्ण रीतीने त्यांच्याच शब्दांत सांगण्याचा प्रयत्न केला आहे. दुसऱ्या पुस्तकांत तीन भाग आहेत.

पहिल्या भागांत निवृत्ति, ज्ञानदेव, सोपान, मुक्ताबाई, व चांगदेव यांनी जी अभंगरचना केली आहे तिचा संपूर्ण गोषवारा त्यांच्याच शब्दांत दिला आहे. दुसऱ्या भागांत नामदेव व तत्कालीन संतकवि यांच्या निवडक अभंगांची विषयवार रचना करून परमार्थाचे रहस्य त्यांच्या तोंडून सांगितले आहे. या संतकवींमध्ये ज्याचे ज्याचे अभंग उपलब्ध आहेत अशा सर्व संतांचा उल्लेख करण्याचा प्रयत्न केला आहे. गोरा कुंभार, विसोबा खेचर, सांवता माळी, नरहरि सोनार, चोखामेळा, जनाबाई, सेनान्हावी, कान्होपात्रा, या सर्व जातींच्या व व्यवसायांच्या संतांचा उल्लेख येथे केला आहे. तिसऱ्या भागांत भानुदास, जनार्दनस्वामी, व एकनाथ यांच्या अभंगांची विषयवार निवड करून त्यांच्या तोंडून परमार्थाचे रहस्य सांगितले आहे. अध्यात्मग्रंथमालेच्या तिसऱ्या पुस्तकांत संतशिरोमणि तुकारामांचे अध्यात्मचरित्र व अध्यात्मोपदेश त्यांच्याच वचनांच्या आधारे सांगितला आहे. शेवटच्या म्हणजे चवथ्या पुस्तकांत रामदासांच्या दासबोध व इतर संकीर्ण ग्रंथांच्या आधारे रामदासांची पारमार्थिक व व्यावहारिक शिकवण कशी होती हे सांगितले आहे. यावरून ही गोष्ट उघड होईल की, हीं चार पुस्तके म्हणजे महाराष्ट्रधर्माचा मूळरूपाने संपूर्ण इतिहासच होय. या चारी पुस्तकांस विस्तृत विवेचनात्मक प्रस्तावना जोडल्या असून त्यांमध्ये त्या त्या साधूंचे पारमार्थिक वर्म शक्य तितके उघड करून सांगण्याचा प्रयत्न केला आहे. यामुळे या चारी पुस्तकांचा अभ्यास केल्यास महाराष्ट्रवाङ्मयामध्ये परमार्थाचे रहस्य निरनिराळ्या संतांनी कसे सांगितले आहे हे पूर्णपणे निदर्शनास येईल. ज्ञान, भक्ति, व कर्म यांचा त्रिवेणीसंगम जर कोठे झाला असेल तर तो आमच्या महाराष्ट्रवाङ्मयांतच होय. ज्ञानेश्वरांप्रमाणे ज्ञानी, नामदेवतुकारामांप्रमाणे भक्तिमान्, व रामदासांप्रमाणे कर्मयोगी लोक आमच्या महाराष्ट्रांतच निर्माण झाले. आजचा आपला प्रसंग

ज्ञान, भक्ति, व कर्म यांचा समुच्चय करण्याचा आहे. यामुळेही या ग्रंथमालेच्या अभ्यासाचें किती महत्त्व आहे हें सांगावयास नको.

३. आजकाल आपल्या विश्वविद्यालयांतून महाराष्ट्रभाषेचें अध्ययन जारीनें सुरू होत आहे ही फार आनंदाची गोष्ट आहे, जें स्थान इंग्रजी भाषेमध्ये चौसर, शेक्सपियर, मिल्टन्, वर्ड्सवर्थ इत्यादिकांनीं पटकावले आहे, तेंच स्थान वाङ्मयदृष्टीनें ज्ञानेश्वर, नामदेव, तुकाराम, व रामदास यांनीं महाराष्ट्रभाषेत पटकावले आहे असें म्हणण्यास हरकत नाही. जायबलचा ज्याप्रमाणें वाङ्मयाच्या दृष्टीनें अभ्यास होतो, त्याप्रमाणेंच आमच्या साधूंच्या ग्रंथांचा वाङ्मयाच्या दृष्टीनेंही अभ्यास व्हावयास पाहिजे. रवींद्रनाथ टागोर यांचा गीतांजलि हा ग्रंथ उत्कृष्ट आहे यांत शंका नाही; परंतु तुकारामज्ञानेश्वरांचें अध्ययन केलें असतां त्यांचे ग्रंथ तितकेच किंवा त्याहूनही सरस आहेत हें वाचकांच्या ध्यानांत येईल. किंबहुना, तुकारामज्ञानेश्वरादिकांच्या अगर तत्सदृश साधूंच्या वचनांचा फैलाव जो हिंदुस्थानांत झाला त्याचें गीतांजलि हें एक आधुनिक निदर्शन आहे असें म्हणण्यास हरकत नाही. या कारणास्तव महाराष्ट्रवाङ्मयाच्या व महाराष्ट्रधर्माच्या आधारभूत असलेल्या या ग्रंथांचा अभ्यास आमच्या विश्वविद्यालयांतून अवश्य व्हावयास पाहिजे. चमत्कारांच्या दृष्टीनें या साधूंच्या चरित्रांकडे न पाहतां त्यांच्या ग्रंथोक्तींच्या दृष्टीनें त्यांकडे पहावयास आपण शिकले पाहिजे; व अशा रीतीनें त्यांकडे पाहिलें असतां बुद्धिवादास पटेल अशाच प्रकारचा अनुभव (Rational Mysticism) त्यांच्या ग्रंथांत सांगितला आहे असें दिसून येईल.

४. “अध्यात्मविद्यापीठ” (Academy of Philosophy and Religion) या संस्थेतर्फे हिंदी तत्त्वज्ञानाचा इतिहास जो सोळा भागांत लिहिण्यांत यावयाचा आहे, त्यातील पंधराव्या भागांत हीं

आजचीं चारही पुस्तकें अंतर्भूत होतात. या चार मूल पुस्तकांवर विवरणात्मक “ Mysticism in Maharashtra ” या नांवाचा ग्रंथ हा त्या हिंदीतत्त्वज्ञानाच्या इतिहासांतील दहावा भाग होय; व तो लौकरच छापून बाहेरही निघेल. या ग्रंथाचें अध्ययन व वाचन विशेषतः युरोपांत अधिक होणार. त्यांत जीं प्रमेयें केलीं आहेत त्यांस आधारभूत अगर उपकरणभूत म्हणून हे आजचे चार ग्रंथ प्रकाशित होत आहेत, ही गोष्ट ध्यानांत ठेविली पाहिजे. या कारणामुळेच या चार पुस्तकांतील कांहीं पुस्तकांच्या शेवटीं इंग्रजी हेडिंगें घातलीं आहेत, त्यांचा मुख्य उद्देश म्हटला म्हणजे पाश्चात्य लोकांनीं आमच्या महाराष्ट्रभाषेचा अभ्यास करून त्यांतील चिद्रत्ने ओळखण्यास शिकलें पाहिजे हा होय.

५ या अध्यात्मग्रंथमालेंतील पुढील पुस्तकें जसजशीं तयार होतील तसतशीं तीं प्रसिद्ध करण्यांत येतील. आज त्यांचा नामनिर्देश करण्याचें कारण नाही. तूर्त आजचे चारच ग्रंथ प्रकाशित होत आहेत. पुढें मार्गे जुळून आल्यास, पाश्चात्य व पौर्वात्य तत्त्वज्ञांचे व सत्पुरुषांचे विचार व अनुभव जमेस धरून, शास्त्रीय दृष्टीचा निकष लावून, स्वानुभवास पडताळून, चिकित्सक बुद्धीनें आधुनिक लोकांस परमार्थाच्या दृष्टीनें उपयोगी पडेल अशा प्रकारचा एक ग्रंथ लिहिण्याची जरूरी आहे; त्यास हे आजचे चारही ग्रंथ उपयोगी पडतील असा भरंवसा आहे.

रा. द. रानडे.

तुकारामवचनामृत.

प्रस्तावना.

ऐतिहासिक.

१. श्री तुकाराममहाराजांच्या चरित्रासंबंधानें ऐतिहासिक दृष्ट्या तीनच प्रश्न फार महत्त्वाचे आहेत : (१) तुकाराम महाराजांचा जन्म केव्हां झाला, (२) त्यांस गुरूपदेश केव्हां मिळाला, आणि (३) त्यांचें निर्याण केव्हां झालें ? या संतशिरोमणि साधूच्या चरित्रासंबंधी या तीन्हीं गोष्टींबद्दल अद्याप विद्वानांमध्ये मतभेद आहे ही मोठ्या खेदाची गोष्ट होय. तुकाराममहाराजांच्या जन्मासंबंधी तीन निरनिराळीं मते प्रचलित आहेत : (१) रा. राजवाडे यांनीं वाईकडील एका वारकऱ्याच्या घरांतील तुकारामांच्या वंशावळीवरून तुकाराम महाराजांचा जन्म शके १४९० सालीं झाला असें ठरविलें आहे; (२) रा. भारदे यांनीं देहू व पंढरपूर येथील तुकारामांच्या वंशावळीनुरूप तुकारामांचा जन्मकाल शके १५२० हा धरला आहे; (३) रा. पांगारकर यांनीं महिपतीच्या वचनांच्या आधारें तुकारामांचें वय शके १५५१ च्या दुष्काळांत निम्में म्हणजे एकविस वर्षांचें होतें असें धरून तुकारामांचा जन्मकाल शके १५३० असा ठरविला आहे. रा. राजवाडे यांचें मत खरें मानल्यास, तुकारामांनीं ज्यावेळीं देहू ठेविला त्यावेळीं, म्हणजे त्यांच्या ८२ व्या वर्षीं, त्यांची बायको गरोदर होती ही गोष्ट असंभवनीय दिसते. रा. भारदे यांनीं ज्या वंशावळीवर विश्वास टाकला आहे त्या फारशा जुन्या आहेत असें दिसत नाहीं; तथापि त्या देहू व पंढरपूर येथील आहेत ही गोष्ट ध्यानांत ठेविली पाहिजे. रा. पांगारकर यांच्या म्हणण्यास शके १५५१ मध्ये तुकारामांचें वय एकविस

वर्षांचें असावें हें अनुमानच सचळ पुरावा आहे. तथापि शके १५२० अगस्त १५३० हीं दोनच सालें तुकारामांच्या जन्मासंबंधीं विचारणीय आहेत यांत शंका नाही. तुकाराम महाराजांच्या गुरूपदेशाचा शक कोणता याबद्दलही दोन निरनिराळीं मतें प्रसिद्ध आहेत. तुकारामांनीं आपल्या एका अभंगांत (क्रमांक १) माघ शुद्ध १० गुरुवारी स्वप्नांत आपल्यास गुरूपदेश झाला असें लिहिलें आहे. आतां माघ शुद्ध १० गुरुवार शके १५४१ मध्येही येतो, व शके १५५४ मध्येही येतो. भारदे यांच्या मताप्रमाणें तुकारामांचा जन्म शके १५२० सालीं झाला असें मानल्यास शके १५४१ मध्ये माघ शुद्ध १० स तुकारामांस गुरूपदेश झाला हें म्हणणें योग्य ठरतें; व रा. पांगारकर यांच्या मताप्रमाणें तुकारामांचा जन्म शके १५३० सालीं झाला असें मानल्यास शके १५५४ मध्ये त्यांस गुरूपदेश झाला असावा असें मानण्यास हरकत नाही. ज्याप्रमाणें तुकारामांचा जन्म व गुरूपदेश यांच्या तारखा भानगडीच्या आहेत, त्याप्रमाणेंच त्यांच्या निर्याणाच्या तारखेसंबंधीही थोडीबहुत भानगड आहे; पण ही भानगड पूर्वीच्या भानगडीइतकी मोठी नाही. प्रश्न इतकाच आहे, कीं तुकारामांचें निर्याण शके १५७१ सालीं झालें असें समजावें, कां शके १५७२ सालीं झालें असें समजावें ? संताजी जगनाडे यांचा मुलगा बाळाजी यानें आपल्या तुकाराम महाराजांच्या अभंगाच्या वहीत स्वदस्तुरनें “ सके १५७२ वीकृती नाम संवछरे फळगुन वदी २ द्वितीया वार सोमवार ” रोजीं तुकाराम महाराजांचें निर्याण झालें असें लिहिलें आहे. देहू येथें पूजेतील तुकारामांच्या अभंगाची जी वही आहे तींत “ सके १५७१ वीरोधीनां संवछरे शीमगा वद्य द्वितीयाः वार सोमवार ” रोजीं तुकारामांचें निर्याण झालें असें लिहिलें आहे. कोणत्याही एका गोष्टीचा काल ठरवितांना तीथ, वार, पक्ष, महिना, शक, इत्यादिकांचा बरोबर जम वसणें हें किती कठीण आहे हें आमच्या इतिहासज्ञ वाचकांस सांगणें नकोच. रा. पांगारकर यांच्या मताप्रमाणें शके १५७१ फाल्गुन वद्य द्वितीया शनिवार रोजीं तुकाराम वेंकुठास गेले, व रा. वि. ल. भावे यांच्या मताप्रमाणें (गत) १५७२ विकृतसंवत्सर फाल्गुन वद्य द्वितीया सोमवारीं तुकारामांनीं प्रयाण केलें असें होतें. या एकंदर हकीकतीवरून पाहतां भक्तशिरोमणि तुकाराम महाराजांच्या चरित्रासंबंधानें ऐतिहासिक पुरावा जितका सचळ पाहिजे तितका उपलब्ध नाही याबद्दल फार वाईट वाटतें.

तुकारामांचें आत्मचरित्र.

१. ऐतिहासिक पुराव्यासंबंधानें अशी जरी स्थिति आहे तथापि तुकाराम महाराजांच्या चरित्रांतील गोष्टींसंबंधी मात्र खात्रीची व विश्वासनीय माहिती उपलब्ध आहे. ही माहिती म्हणजे खुद्द तुकाराम महाराजांच्या अभंगांतूनच मिळालेली आहे. तुकारामांचे अभंग म्हणजे तुकारामांचें एक व्यावहारिक व पारमार्थिक आत्मचरित्रच होय. प्रथम आपल्यास येथें त्यांच्या व्यावहारिक म्हणजे बाह्यचरित्राबद्दलच चर्चा करावयाची आहे. त्यांच्या परमार्थिक म्हणजे अंतश्चरित्रासंबंधी थोडक्यांतच पुढें बोलूं. तुकाराममहाराज कुणबी जन्मल्याबद्दल आनंद मानतात (क. ३), व आनुवंशिक संस्कारामुळे पंढरीची वारी करण्याचें भाग्य मला प्राप्त झालें आहे असें ते लिहितात (क. ४). त्यांस जरी महाजनक्रीचें वतन होतें तथापि दुष्काळांत ते सगळें आटलें जाऊन त्यांची पहिली स्त्री रखुमाबाई व मुलगा हीं दुष्काळांत अन्न अन्न करितां मेलीं, व देवानें त्यांस मायाविरहित केलें (क. ९). ज्या सालीं हा दुष्काळ पडला तें साल रा. पांगारकर यांनीं आपल्या नेहमींच्या शोधक बुद्धीस अनुसरून गॅझेटियरवरून व इतर साधनावरून शके १५५१—१५५२ असें ठरविलें आहे. तुकारामांचे वडील व मातोश्री हीं तत्पूर्वीच निवर्तलीं होतीं. दुष्काळांतच तुकारामांचीं गुरेंढोरें मरून दिवाळेंही निघालें, व यामुळें जगांत अपमान झाल्यानें तुकारामांस संसार वमन-प्राय वाटावयास लागला (क. ६). त्यांची दुसरी बायको जिजाबाई ही फार कर्कशा असल्यानें जनांमध्ये त्यांची फार दुर्दशा व्हावयास लागली (क. ६). 'जो उढतो तो टाळ कुढतो, यांच्या नांवानें यांचीं बायकापोरें रडत आहेत' असें तुकारामांची बायको त्यांच्याबद्दल व त्यांच्या संतांबद्दल बोलूं लागली (क. ८). अशा वेळीं जे चार पैसे तुकारामांच्या गांठीं होते ते खर्चून तुकारामांनीं एक लहानसें देऊळ बांधलें (क. ६); पण तेही भंगून गेलें असावें असें दिसतें (क. २९). गांवांतील लोक व पाटील यांनीं तर न्यायाच्या कचेरीपुढेंच तुकारामांस खेचलें (क. ५). अशा स्थितींतून बाहेर पडण्याचा मार्ग म्हणजे हरिभजनावानून नाही असा संकल्प करून तुकाराम प्रथम एकादशी व कीर्तन करावयास लागले. तथापि त्यांचें अभ्यासाकडे असावें तसें लक्ष नव्हतें. विश्वासानें व आदरानें ज्ञानदेव, नामदेव, एकनाथ, इत्यादि संतांचीं वचनें पाठ करून ते प्रथम धुपद धरावयास लागले, व नंतर कीर्तन

करावयास लागले (क. २९). आपल्या इष्टमित्रांचे वचन तुकारामांनीं मानिलें नाहीं. त्यांनीं बहुमतास धाड्यावर बसविलें (क. २९); व भामनाथ, भंडारा, इत्यादि डोंगरांच्या एकांतांत शिरून ते भजन करावयास लागले (क. २८). अशाच वेळीं त्यांस गुरूंचा उपदेश झाला. माघ शुद्ध १० गुरुवारी स्वप्नांत त्यांस दृष्टांत होऊन त्यांच्या गुरूंनीं आपली परंपरा राघवचैतन्य, केशवचैतन्य, यांपासून आली आहे असें सांगून आपलें नांव बाबाजी असें सांगितलें, व तुकारामांस “रामरुष्णहरि” हा मंत्र दिला (क. १). हा मंत्र सोपा व तुकारामांच्या आवडीचा असल्यानें संसारसागर तरण्यास ही एक नौकाच आहे असें त्यांस वाटलें (क. २). तुकारामांची शिष्यीण बहिणाबाई हिनें राघवचैतन्य हे ज्ञानदेवांचे शिष्य जे सच्चिदानंदबाबा त्यांचे शिष्य होत असें लिहिलें आहे. यावरून पाहतां तुकारामाची परंपरा एकाप्रकारें ज्ञानदेवांपासूनच आली आहे असें म्हणण्यास हरकत नाहीं. कांहींच्या मते बाबाजी चैतन्य हेच केशवचैतन्य असून कांहींच्या मते हे दोघे भिन्न आहेत. तुकारामांनीं आपले गुरु बाबाजी यांचा उल्लेख आणखी दोन तीन ठिकाणीं केला असून एके ठिकाणीं आपल्यास “ बाबाजीसद्गुरुदास ” असें म्हटलें आहे (क. २७), व दुसरे ठिकाणीं आपल्यास गुरूचें स्थूलदर्शन झालें नाहीं तरी हरकत नाहीं, त्यांच्या रूपेनें मिळालेलें सूक्ष्मदर्शन हें स्थूलदर्शनाइतकेंच महत्त्वाचें आहे असें त्यांनीं म्हटलें आहे:—

ज्योतिचा प्रकाश पाहेन तुझे पाय । स्फुळामाजि काय आहे माझे ॥

सूक्ष्मांश जरि कारण ते आशे । निळबिंदु वशे शामवर्ण ॥

मसुरे प्रमाण मोतियाचे परी । आहे दशवे द्वारी निजरूप ॥

डोळिया न दिसे हातानें धरवेना । हेचि खूण जाणा संतामाजि ॥

तुका म्हणे माझे तोडिलें बंधन । सद्गुरु निधान बाबाजीनें ॥

३. याच सुमाराम तुकारामांस नामदेवांचें स्वप्नामध्ये दर्शन होऊन नामदेवांनीं त्यांस आपली शतकोटि अभंगांची प्रतिज्ञा पुरी करण्यास सांगितलें असें तुकारामांनीं लिहिलें आहे (क. ११). नामदेवांबरोबर विठ्ठलाचेंहि स्वप्नदर्शन झाल्याचें तुकाराम सांगतात (क. १२). आपण जी अभंगरचना केली ती आपली नसून देवाच्या रूपेचीच आहे, या अभंगांचें प्रयोजन काय हें मला समजत नाहीं, माझ्या हातून होईल तितकी चडचड मीं केली आहे असें तुकाराम सांगतात (क. १३). तुकारामांचें प्रसादपूर्ण व भक्तिरसपरिप्लुत कवित्व रामेश्वरभट या नांवाचा एक दशयंथी

ब्राह्मण होता त्याच्यानें पाहवेना. म्हणून त्याचें समाधान करण्याकरितां तुकारामांनीं आपलें कवित्व नदींत बुडविलें व तेरा दिवस निश्चक्र उपवास केला (क. १५). अशा वेळीं आपल्यास बालवेशानें देवाचें दर्शन झाल्याचें तुकारामांनीं लिहिलें आहे (क. १६). तुकारामांचा द्वेष केल्यामुळें रामेश्वरभटाच्या शरीरांत फार व्यथा उत्पन्न झाली; व ज्ञानेश्वरांच्या स्वप्नांतील अनुज्ञेप्रमाणें तुकारामांस शरण गेल्यावरच त्याची ती व्यथा कमी झाली (क. २५). जो परमार्थाचें वर्म समजण्यापूर्वीं तुकारामांची निंदा करित असे, त्यानेंच परमार्थप्राप्तीनंतर भक्तिज्ञान-वैराग्यानें तुकारामांइतका श्रेष्ठ पुरुष आपण पाहिलाच नाहीं अशी ग्वाही दिली आहे (क. २६). एकदां आपले प्रियशिष्य शिवबा कासार यांचे घरीं लोहगांवास तुकाराम कीर्तनास गेले असतां शिवबांच्या बायकोनें त्यांच्या अंगावर आधणाचें पाणी ओतलें. त्यामुळें जणू कांहीं शरीरास वणवाच लागल्याप्रमाणें तुकारामांस व्यथा झाली (क. २३); तथापि ईश्वराची करुणा भाकिल्यामुळें तो दाह शांत झाला, असें तुकाराम सांगतात (क. २४). शिवाजी महाराजांनीं एकदां जडजवाहीर देऊन आपल्या एका कारकुनास तुकारामांकडे पाठविलें असतां 'मुंगी आणि राव, सोनें व माती, आम्हांस सारखीच आहेत' असें त्यांनीं त्यास उत्तर दिलें (क. ३४). तुकारामांच्या देहावसानाचे अगोदरच कांहीं वर्षे शिवाजीनें तोरणा किल्ला घेतला होता; तसेंच शिवाजीचें पुण्यास नेहमीं जाणें येणें असे; यावरून तुकारामांची व शिवाजीची भेट खात्रीनें झाली असावी असें दिसतें. शिवाजी एकदां तुकारामांच्या कीर्तनास बसला असतां अकस्मात् मुसलमानांचा हल्ला आलेला पाहून "मी आपल्या मरणाला भीत नाहीं; या जनांस दुःख झालें असतां मात्र मला तें पाहवणार नाहीं " (क. ३२), अशी तुकारामांनीं देवाची प्रार्थना केली. कर्मधर्मसंयोगानें कांहीं कारणानें एकदम मुसलमानांचा वेढा उठला, व इकडे तुकाराम व शिवाजी यांची सुटका झाली; व हरिदासांच्या वाऱ्यासही परचक्र राहणार नाहीं (क. ३१) अशी त्यांची खात्री पटली. तुकाराम महाराजांचे " पाइकीचे अभंग " म्हणून जे प्रसिद्ध आहेत ते शिवाजीसच अनुलक्षून लिहिले असावेत असें जें रा. पांगारकर यांनीं लिहिलें आहे तें यथार्थ दिसतें. परमार्थ अगर प्रपंच बहादुरी केल्याखेरीज होत नाहीं असा या अभंगांचा सारांश आहे. तुकारामांनीं शिवाजीस " सद्गुरु श्रीराम-दासांचें भूषण । तेथें घाली मन चळीं नको " असा उपदेश केल्याबद्दलचाही एक अभंग आहे. हा अभंग तुकारामांचाच आहे किंवा नाहीं याबद्दल थोडी शंका आहे.

तथापि रामदास शके १५६६ मध्ये कृष्णातीरीं आले; शके १५७१ च्या आषाढ-मासीं ते पंढरपुरास विठ्ठलदर्शनास गेले होते; व शके १५७२ सालीं तुकारामांनीं देह ठेविला; या गोष्टी लक्षांत घेतल्यावर रामदासांची व तुकारामांची भेट झालीच नव्हती असें म्हणतां येणार नाहीं. निदान, रामदासांचें नांव तरी तुकारामांनीं ऐकलें असलें पाहिजे, व शिवाजीचा ओढा रामदासांच्याकडे आहे असें समजून त्यास तदनुरूप उपदेश केला असला पाहिजे. असो. तुकाराम आपल्या स्वतःच्या कबूलीजबाबाप्रमाणें पंढरीसांप्रदायाचे कळस बनले होते ही गोष्ट सिद्ध आहे. एका वारीस ते आजारी असल्यानें त्यांच्यानें पंढरीस जाववेना. त्यावेळीं त्यांनीं जें हृदयस्पर्शी अभंगरूप पत्र लिहिलें आहे तें फारच वाचनीय आहे. आणखी एका प्रसंगीं एका ब्राह्मणास ज्ञानेश्वरांचा दृष्टांत झाल्यामुळें तो तुकारामांकडे आला. त्यावेळीं “ देवापाशीं मोक्षाचें गांठोडें नाहीं; आपण इंद्रियांचा जय करून, देहभावास ओस पाडून, देवास आळविलें असतां, त्याची प्राप्ति होईल; ज्यास गोविंदाचें ध्यान लागलें त्याची कायाही गोविंदरूपच होते; आपण अल्पमात्र आहों असें समजून संकोच पावूं नकोस; या सर्व ब्रह्मांडाचें आपोशन घे, ” असा तुकारामांनीं त्या ब्राह्मणास उपदेश केला (क. ३५-३९); व ज्ञानेश्वरांबद्दल आपण त्यांच्या पायाची वहाण आहों असें सांगून आपली अनुपम नम्रता प्रकट केली, आणि जे चार शब्द मी वेडेवांकुडे बोललों असेन त्याबद्दल ज्ञानेश्वरांनीं आपल्यास क्षमा करावी असें ज्ञानेश्वरांजवळ मागणें मागितलें (क. ४०-४१). तुकारामांच्या देहावसानाचा समय आला तेव्हां गरुडासमवेत देवाचें मला दर्शन होत आहे, व ते मला वेकंठाप्रत बोलावीत आहेत, असें सांगून तुकारामांनीं देह ठेविला (क. ४२-४३). ज्यानें गोविंदाचें ध्यान केलें त्याची “ कायाही गोविंदरूप ” च होते या तुकारामांच्या उक्तीप्रमाणें, अगर “ सदेह सच्चिदानंद । कां नोहावे ते ” (१८. १६४५) या ज्ञानेश्वरांच्या उक्तीप्रमाणें तुकाराम सदेह वेकंठास गेले असें म्हणण्याचा परिपाठ पडला असावा.

४. येथपर्यंत तुकारामांच्या चरित्रांतील बाह्य प्रसंग आपण त्यांच्या अभंगांच्या आधारें जितके आपल्यास पाहतां येतील तितके पाहिले. आतां आपण त्यांच्या अंतश्चरित्राकडे वळूं. याबद्दलची माहिती तुकारामांच्या अभंगांत इतकी भरपूर आहे कीं त्याबद्दल इतर पुराव्याचा विचार करण्याचें कारण नाहीं. परमार्थास प्रारंभ केल्यावर तुकारामांच्या मनाची स्थिति साधकदर्शेंत कशी होती, साधन

करितां करितां शेवटची पायरी लोंकर गांठतां येईना म्हणून त्यांच्या अंतःकरणांत भयंकर तळमळ कशी उत्पन्न होऊन राहिली, ईश्वररूपेने त्यांस परमार्थसाक्षात्कार शेवटीं कसा झाला, व एकदां सिद्धावस्थेवर आरूढ झाल्यावर त्यांनीं जनास उपदेश कसा केला, याबद्दलचा भरपूर पुरावा त्यांच्या अभंगांत सांपडण्यासारखा आहे. तुकारामांच्या अभंगांचें Psychology of Mysticism च्या दृष्टीनें अद्याप फारसें अध्ययन कोणी केलेलें नाहीं. ईश्वरसाक्षात्काराच्या मार्गांत मनांत ज्या अनंत वृत्ति उठतात व जे अनंत अनुभव येतात त्यांचें निरीक्षण करून ईश्वरप्राप्तीचा हा अंतर्मार्ग काय आहे याबद्दल तुकारामांच्या चरित्रापासून आपल्यास पणकळ बोध घेतां येण्याजोगा आहे. अशा प्रकारचे ग्रंथ इंग्रजी भाषेंत व इतर युरोपियन भाषेंत पणकळ झालेले आहेत. आपल्या महा-राष्ट्रभाषेंत मात्र अशा प्रकारचे ग्रंथ अद्याप झाले नाहींत. तुकारामांचें अंतःश्रवत्रि लिहावयाचें म्हटलें म्हणजे त्याबद्दल एक स्वतंत्र ग्रंथच लिहावा लागेल. या प्रस्तावनेंत ही गोष्ट करितां येणें शक्य नाहीं. म्हणून अगदीं थोडक्यांत तुकारामांच्या या अंतःश्रवत्रिचा परामर्श आपण येथें घेऊं. तुकारामांनीं ज्यावेळीं आपल्या साधकदशेस प्रारंभ केला त्यावेळीं त्यांनीं प्रथम आळसाला व लज्जेला रामराम ठोकला (क. ४४), व एकांतांत जाऊन एकाच आसनावर बसून योगिराजाप्रमाणें त्यांनीं साधन आरंभिलें (क. ४५). एकदम लोंककाबाहेर जाऊन त्यांनीं भेटीसरें लोकांस नमन केलें (क. ४६). शरीरास विपत्ति होवोत अगर विटंबना होवो, त्यांची त्यांनीं परवा बाळगली नाहीं (क. ४८). अशा स्थितींतच, मृत्यूची भेट जवळ आली असतां, अगर एकमेकांचीं दहनें पहात असतां, परमार्थास प्रवृत्त होणें हें एकच शहाणपणाचें लक्षण आहे असा त्यांनीं मनाचा निश्चय केला (क. ५१). काळाची उडी पडली असतां देशाचा राजा आपल्यास मृत्युभयापासून सोडविणार नाहीं (क. ५५). या इहलोकींच्या देहाच्या साधनानें सच्चिदानंद पदवी प्राप्त करून घेतां येते; या कारणानें देहाचें सार्थक केलें पाहिजे असें त्यांनीं ठराविलें (क. ५८). जेथें जेथें देव जाईल, तेथें तेथें त्यानें मलाच पहावें असा तुकारामांनीं आपला भाव विस्तृत केला (क. ६१). “ माझिये जातीचे मज भेटो कोणी ” या न्यायानें संत-संगतीचा त्यांस अखंड ध्यास लागून राहिला (क. ६४). संतांच्या पायींच्या मोचे, वहाणा, अगर त्यांच्याजवळचें मांजर, सुणा, झालों तरी चालेल; पण संतांची

मला असंड संगति लाभो अशी त्यांनीं इच्छा बाळगिली (क. ६६). व अशा रीतीनें मागच्या भयानें जागृत होऊन तुकारामांनीं आपली साधकदशा आरंभिली (क. ६८).

५. साधकदशेच्या मार्गांत विघ्ने भयंकर आहेत ही गोष्ट प्रत्येक साधकाच्या अनुभवाचीच आहे. नानाप्रकारचे विकल्प, नानाप्रकारचे चिकट प्रसंग, नानाप्रकारच्या शंका, साधकाच्या मनांत उद्भवतात, व मृगजळाप्रमाणें साध्य लांबच आहे असें वाटून क्षणोक्षणीं त्याची निराशा होत असते. ही निराशेची स्थिति म्हटली म्हणजे आत्मरूपी सूर्योदयापूर्वीची भिन्न काळोखी रात्र होय. या स्थितींत जागृत राहून जो सूर्योदयाची पहाट पाहतो त्यासच आपलें अंतिम साध्य गाठतां येतें. तथापि या स्थितींत असतांना मात्र मनाची भयंकर तळमळ चालूं असते हें तुकारामांच्या अनुभवावरून कळून येईल. तुकारामांमध्ये साधकाचा खरेपणा असल्यानें देवाची भेट त्यांस झाली नाही असें त्यांचें मनच त्यांस साक्ष देत होतें (क. ६९). जातीचें मी कुडें वाणीं असल्यानें देवास मला फसवितां येणार नाही अशी त्यांची खात्री होती (क. ७०). स्वप्नांतही कसें देवाचें दर्शन होत नाही (क. ७१), अगर जागृतावस्थेंत देवाचा आभासही कसा होत नाही (क. ७२), याबद्दल त्यांस आश्चर्य वाटत होतें. देवाचें सप्तही पाताळांखालचें व सप्तही स्वर्गावरचें अवाढव्य रूप जरी मला दिसलें नाही (क. ७४), तथापि उद्धवअकूरांस, रुक्मांगदप्रल्हादांस (क. ७५) जें सानरूप त्यानें दाखविलें, तें मला त्यानें दाखवावें अशी त्यांनीं देवाची प्रार्थना चालविली. देवाचें दर्शन झाल्यास त्याचें स्पर्शन व संभाषणही होईल अशी त्यांनीं आशा बाळगली (क. ७६). जो जो भेटेल त्यास देवाची प्राप्ति मला होईल काय असें विचारण्याचा त्यांनीं सपाटा चालविला (क. ८२). मी इंद्रियाधीन झालों असल्यानें (क. ८७) माझे मन निश्चळ रहात नाही (क. ८६), याबद्दल त्यांनीं देवाची काकुळती भाकिली. पूर्वीच्याप्रमाणेही भाव माझ्या अंतःकरणांत राहिला नाही (क. ८९), व मी जणू कांहीं बहुरूप्याचें 'सोंगच घेतलें आहे (क. ९१), असें त्यांस वाटावयास लागलें. कायावाचामनानें मी अघटित कृत्यें केलीं आहेत; निंदा, द्वेष, विश्वासघात, लक्ष्मीमद, पितृवचनाची अवज्ञा, इत्यादि नाना दोष आपल्यास घडले असें वाटून त्यांचें मन त्यांस खाऊं लागलें (क. ९२). देवास आपला देहभाव समर्पिला असतांही पुनः आपल्यास दोषाचें दर्शन कां व्हावें याबद्दल त्यांस वाईट वाटूं लागलें (क. ९६). देव आपला अंगिकार

करील कीं नाही याबद्दल त्यास शंका वाटावयास लागली (क. ११९). आपण यातिहीन असून वर संतांनी स्तुति केल्याकारणानें पोटांत शूळ उठलेल्या मनुष्यास वर चंदनानें लिंपावें, अगर ताप आलेल्या मनुष्यापुढें मिष्टान्न वाढावी, अगर मदद्यास वरून वरून शृंगारावें, त्याप्रमाणें तुकारामांची स्थिति झाली (क. १०३--१०४). लोकांनीं वाळींत टाकलें तर एकांत तरी मिळेल असें त्यांस वाटावयास लागलें (क. १०७). आपल्या गांवांचें कोणी न भेटल्यामुळें आपली भाषा कोणाशीं बोलावी असें त्यांस होऊन गेलें (क. १०८). शिष्टांचे अनुभव ऐकल्याबरोबर तर त्यांच्या मनास तळमळ सुटली (क. ११०). पांडुरंगास आपली आठवण देण्याबद्दल त्यांनीं संतांची याचना चालविली (क. ११५). मी तुझे दारीचा कुतरा आहे, तूं मला मोकळून देऊं नकोस, असें त्यांनीं देवांस विनविलें (क. ११६). आपल्या बळानें आपल्यास बाहेर येतां येत नसल्यानें ईश्वरास 'राख' म्हणून त्यांनीं प्रार्थना चालविली (क. ११७). तृषाकांत मनुष्यावर जसा जलाचा वर्षाव व्हावा (क. १२०), अगर उपवासी मनुष्यापुढें ज्याप्रमाणें मिष्टान्न वाढून यावी (क. १२१), त्याप्रमाणें देवाच्या रूपेची त्यांनीं वांच्छा केली. मी बाहेर जसें बोलतो तसाच माझा आंतील भाव असल्यास तूं मजवर रूपा कर, असें त्यांनीं देवास विनविलें (क. १२३). इतकें झालें तरी देवाचें चित्त द्रवेना, त्यामुळें तुझी व माझी आतां फारकत होईल असें चिन्ह दिसावयास लागलें आहे, असें ते देवास म्हणाले (क. १२४). तुला भक्त फार असल्यानें मजसारख्या हीन मनुष्यावर तूं रूपा कशास करशील असे उपरोधिक शब्द ते देवास बोलूं लागले (क. १२५). खापरावर घातलेल्या लाहीप्रमाणें माझें चित्त तडफडत आहे, असें त्यांनीं देवास विनविलें (क. १२६). इतकें असूनही देवास करुणा येईना. तेव्हां देवामध्येही सामर्थ्य नाही, व देवाच्या भक्तीमध्येही सामर्थ्य नाही, असें त्यांस वाटावयास लागलें (क. १२९). निराकार देवास आम्हीं आकार देतो हा आमचा उपकार देव विसरला असें ते म्हणावयास लागले (क. १३०). शेवटीं देवावर त्यांनीं शिष्यांचा वर्षाव सुरू केला. " गाढव कुतरा ऐसा मज ठावा । बैल तूं देवा भारवाही " असें ते म्हणूं लागले. माझ्या भांडखोर तोंडास खवळविल्यामुळें तुझी मी आतां अबू घेईन असें ते देवास बोलूं लागले (क. १३२). तूं हा लटकाच पसारा मांडला आहेस (क. १३३); तूं स्वतः भिकारी असून, आपल्या दासांसही भिकारी करितोस (क.

१३४); तुझा दास म्हणविण्याची आतां मला लाज वाटते (क. १३७); अशा देवाविषयीच्या भावना तुकारामांच्या मनांत उत्पन्न व्हावयास लागल्या. इतका हृदयस्थ असूनही तूला माझी करुणा कशी येत नाही; तूं आपल्या निर्गुण नांवा-प्रमाणेंच निष्ठुर आहेस (क. १३९); तूं आपलें धन जतन करून कोणास देणार (क. १४०) ? असा ते देवाबरोबर वाद घालूं लागले. तुझें नाम न घेतां तुझें कुळ मी आतां बुडवीन (क. १४१) अशी त्यांनीं देवास धमकीही दिली. शेवटीं देवाचें दर्शन होईना, तेव्हां माझ्या मते देव मेला आहे (क. १४३), ज्याला असेल त्याला असो (क. १४४), असें ते उच्चरवानें प्रतिपादूं लागले. आतां आपला देह करवतावर घालून कापूं, अगर अभीवर घालून जाळूं, असें त्यांस होऊन गेलें (क. १४५); व शेवटीं देव प्राप्त होईना म्हणून ते आत्मघात करण्यासही प्रवृत्त झाले (क. १४६).

६. अशा स्थितीत तुकारामांस देवाचें एकदम दर्शन झालें. “ देह पडो कां देव जोडो ” या भावनेनें जो देवाच्या प्राप्तीचा यत्न करितो त्याचा देव अंतःपहात नाही. “ सर्व अर्पावें शेवटीं । प्राण तोही वेंचावा ” अशी उदार भावना धरल्यावर देवाचें दर्शन होण्यास वेळ लागत नाही. अशाच रीतीनें तुकारामांस देवाचें श्रीमुख दिसलें (क. १४७). देवाचें श्रीमुख दिसल्यावर ब्रह्मीची छाया पडल्यानें तुकारामांचा देहभाव पालटून गेला; आजपर्यंत जुनाट जुगादीचें नाणें उपलब्ध झालें नव्हतें, त्याचें कारण मूळचा ठाव चुकला होता हें होय (क. १४८). आतां पद्मनाभ जोडल्यावर भाग्य उजळल्यासारखें तुकारामांस वाटूं लागलें (क. १४९). आजपर्यंत क्षणोक्षणीं काळ जिंकित गेल्यानें, व मार्गे न पाहतां पुढें पाहिल्यानें, झालेल्या श्रमांचें चीज झालें असें तुकारामांस वाटावयास लागलें (क. १५१) भक्ताचा अंगिकार आपण यातिहीन मतिहीन असल्यानें देवानें केलेला पाहून तुकारामांस आनंद झाला (क. १५३). आज फारां दिवसांची भेट झाल्यानें मनसोक आत्मसुखांत लीन व्हावें असें त्यांस वाटूं लागलें (क. १५३). एवढा लाभ एकाएकीं कां झाला याचें कारणही तुकारामांस कळेना (क. १५५). कितीही आत्मसुखाचा उपभोग घेतला तरी तुकारामांची इच्छाच तृप्त होईना (क. १५७). अंगीं ब्रह्मरस ठसावल्यानें तुकारामांची भाषा, तुकारामांसच अनावर झाली; व एका लाभापेक्षां दुसरा लाभ श्रेष्ठ आहे असें जाणून तुकाराम हांवभरी भरले (क. १५९). अंधार नाहीसा होऊन जगदाकार

तेजोमय होऊन गेला (क. १६१). कोटिचंद्राच्या तेजाप्रमाणें चकाकणाऱें देवाचें श्रीमुख अनंत माणकांच्या कोंदणांत देदीप्यमान हिरा शोभावा त्याप्रमाणें शोभूं लागलें (क. १६२). दिवस व रात्र यांमधील भेद नाहीसा होऊन असंड ज्योत लागून गेली (क. १६३). निजरूपामध्यें तुकाराम निजल्यानें अनाहताचे हळर वाजूं लागले (क. १६४). अनाहतांत मन गुंतल्यानें वृत्तीचा उद्गमच होईना; तुकारामांचे शब्द हे त्यांचे नसून त्यांच्या तोंडून ते देव बोलविता असें झालें; तें सुख शब्दानें वर्णूं गेलें असतां या लोकांस खरें सुद्धां वाटेना (क. १६५). जिकडे तुकाराम जातील तिकडे देव त्यांचा पाठलाग करूं लागला (क. १६६). स्वरूपानुसंधानांत कार्यव्यापृतत्वाचा लोप होऊन हरि हा भोंवताला भोंवत आहे असें तुकारामांस दिसूं लागलें (क. १६७). आतां मी तुजकडे पाहीपर्यंत तूं असाच माझ्या दृष्टीपेढें उभा रहा, असें ते देवास बोलूं लागले (क. १६८). जणूं काहीं तुकाराम आपल्याच पोटास आले असें नवल वर्तून गेलें. दोहीकडे पाहिलें असतां तुकारामांस आपणच आहां अशी भावना उत्पन्न झाली (क. १७१). ज्याप्रमाणें नभ आणि जळ एक व्हावें, व याच्या लहरी त्याच्यांत व त्याच्या लहरी यांच्यांत मिसळून जाव्या, त्याप्रमाणें देवभक्तसंगम झाला (क. १७३). एकदां देवाचें रूप डोळ्यांस दिसल्यानें मन भ्रमिष्टाप्रमाणें वर्तूं लागलें (क. १७४); जणूं काहीं एखादा संचारच अंगीं झाला आहे (क. १७५) ! आतां स्वरूपानुभवावांचून दुसरें कामच नसल्यामुळें आपण फावल्या त्या चेशा करूं असें तुकाराम म्हणूं लागले (क. १८०). अशा स्थितींत देवाची पूजा तरी कशी संभवणार ? उदक, गंध, पुष्प, परिमळ, तांबूल, अक्षता, धातु, नैवेद्य, धूप, दीप, सगळें राम-कृष्णहरिरूप होऊन गेल्यानें (क. १८४) “सर्वं खल्विदं ब्रह्म” याचा अनुभव तुकारामांस आला. ज्याप्रमाणें दिवा हातांत घेऊन वृडकलें असतां अंधार दिसणार नाही, त्याप्रमाणें एकदां देवदर्शन झाल्यानंतर तुकारामांस भयभीति उरली नाही (क. १८८). कामक्रोधानीं घर खालीं केल्यावर विट्टलानें आंत संचार केला (क. १८९). स्वामीच्या सत्तेनें कळिकाळ हाताखालीं आला (क. १९२). ज्यानें जगास खावयाचें त्याच्या माथ्यावर तुकारामांनीं पाय दिला (क. १९४). तुकारामांनीं ज्या वेळीं आपलें मरण आपल्या डोळ्यांनीं पाहिलें, त्या वेळीं झालेला सोहळा अनुपम्य होय. तीन्हीं त्रिभुवनें आनंदानें भरून सर्वात्मकपणानें तुकारामांस भोग प्राप्त झाला (क. १९६). शरीराची प्रेतयात्रा झाली तेव्हां कामक्रोधमायः

रडूं लागल्या; बैराग्याच्या शेणींनीं शरीर पेटल्यावर ज्ञान्नाम्रीचा भडका होऊन महा-
 वाक्यरूपी बोंब जगांत झाली; कुळनामरूपास तिळांजुळि देऊन तुकारामांनीं
 ज्याचें शरीर त्यास समर्पिलें (क. १९७). अशा रीतीनें तुकाराम मनांत निर्भर
 बनल्यानें पित्याचें जें धन तें त्यांस सहजच मिळालें (क. २०२). वडिलांनीं
 आपल्या खांद्यावर वाहून शेवटीं तुकारामांस एकाएकी मिराशीचा धनी केलें (क. २०३).
 तुकारामांच्या हातांत भांडाराची किड्डी आल्यानें पाहिजे तो वाण त्यांजकडे उपलब्ध
 होऊं लागला (क. २०४). ज्यानें जें मागावें तें त्यास प्राप्त होऊन, 'नाहीं' असें
 उत्तर येईनासें झालें (क. २०८). देव व भक्त यांच्या कुळाचें परस्पर उच्चारण
 होऊन तुकारामांस सामरस्याचा अभिषेक झाला, व उन्मनीरूप दिव्य एकछत्रा-
 खालीं अनुहृत नौबत वाजत असतां तुकयास्वामीनें आपल्या दासास निजपदीं
 स्थापिलें (क. २०७). आतां तुकारामांचे बोल हे देवाचे बोल नव्हेत असें कोण
 म्हणेल ? (क. २०९). भावारूढ तुका ही विठोबाचीच मुद्रा असल्यानें त्यास
 जे मानणार नाहींत त्यांस शासन अवश्य घडेल (क. २१०). अभाविक लोकांस
 मात्र तुकारामांचे शब्द हे देवाचे शब्द होत असें कळेना (क. २११). अणू-
 पेश्यां अणु, व मोठ्यापेश्यां मोठे, रूप घेऊन तुकाराम केवळ आतां उपकाराकरितां
 जगांत जिवंत राहिले (क. २१७). धर्माचें पालन करून पाषांडाचें खंडण करणें
 येवढेंच काम तुकारामांस शिल्लक राहिलें (क. २१८). मार्गे बहुतां जन्मीं
 त्यांनीं हेंच कार्य केलें होतें (क. २१९). ज्यावेळीं मेरुशिखरास शुक जाऊन
 त्यानें समाधि लावली, त्यावेळींही तुकाराम तेथें हजर होते (क. २२३). आतां
 मागील झालें तें होवो; यापुढें तरी दुश्चरिताकडे वळूं नका (क. २२६). तुम्हांस
 मीं पातकांपासून मुक्त केलें आहे; केवळ विठ्ठलाचें नाम ध्या म्हणजे झालें; असा
 आतां तुकारामांनीं लोकांस उपदेश चालविला (क. २२७). आम्ही वैकुंठवासी
 असून साच भावानें वर्तण्याकरितां, व संतांचे मार्ग झाडण्याकरितां, आमचा
 जन्म आहे; कळिकाळास दूरास बसवून आम्ही आतां भक्तीचा डांगोरा पिटूं, असें
 तुकाराम म्हणूं लागले (क. २२९).

तुकारामांचा उपदेश.

७. तुकाराम स्वानुभवाधिष्ठित शाल्यावर त्यांच्या तोंडचे जे शब्द निघाले त्यांची किंमत विशेषच आहं हें सांगावयास नको. ज्या मनष्याची निरहंकार वृत्ति झाली त्याच्या तोंडचे शब्द हे त्याचे नसून त्याच्या तोंडून ते देव बोलवितो असें तुकारामांनींच सांगितलें आहे. तुकारामांस स्वानुभवप्राप्ति शाल्यावर त्यांनीं निरनिराळ्या गोष्टींविषयीं लोकांस कसा उपदेश केला हें आतां आपल्यास पाहणें आहे. प्रथम साधकानें आपलें वर्तन कसें ठेवावें याबद्दल त्यांनीं जे विचार प्रकट केले आहेत ते फार मननीय आहेत. साधकाची दशा उदास असून त्यानें निद्रेस जिंकावें, भोजन परिमित करावें, एकांतीं लोकांतीं स्त्रियांशीं संभाषण करूं नये (क. २३०); आश्रमास स्थान कोठें तरी कोपीगुहा वगैरे करून रहावें; फारसे शब्द न बोलतां इंद्रियांचें दमन करावें; अंतःकरणांत नारायण सांठवावा (क. २३१); कंदमुळें खाऊन रहावें (क. २३२); अभ्यासानें विषही सेवनांत पडतें; ओलें मूळ खडकाचें खुद्दां अंग भेदून जातें (क. २३३); भुजंगास खुद्दां साधनानें हातावर खेळवितां येतें; म्हणून असाध्य साधण्यास अभ्यास अवश्य केला पाहिजे, असें तुकारामांचें मत आहे (क. २३४). सर्व कोल्हाळ चुकवून एकांतांत आनंदाचें स्थळ गांठावें, व आळस व निद्रा यांस रामराम ठोकावा (क. २३५). प्रपंच व परमार्थ दोन्ही एकदम करतां येणें शक्य नाहीं असें तुकारामांचें मत आहे; दोन पेवांवर हात ठेवूं गेलें असतां एकदम अधःपातच व्हावयाचा (क. २३६). संसाराच्या संगानें परमार्थाची इच्छा करणें म्हणजे ढेंकणांच्या बाजेवर सुख मिळविण्याची इच्छा करण्यासारखेंच आहे (क. २४३). ज्यांच्या योगानें नारायणांत अंतराय घडेल असे बापमाय, प्रियापुत्रबंधु, यांचा संबंध सोडावा (क. २३८). सर्व लिगाडें सारून पुढें गेलेल्यांचे माग उमटलेले पाहून आपण त्या वाटेनें जावें (क. २४०); नाशिवंत देह जाणार आहे असें समजून परमार्थास तांतडी करावी (क. २४१); झाडें ओरपून, पाला खाऊन, वल्कलें नेसून, देवाच्या प्राप्तिसाठीं एकांतांत रहावें (क. २४२); सुखदुःख समान लेखावें; कधीं पाणी व्हावें, तर कधीं पलंगावर शयन करावें; कधीं सज्जनांचा संग होईल, तर कधीं दुर्जनांचा योग घडला असतांही स्वस्थ बसावें, (क. २४९); लग्नघडी अगर परोपकार

होत असतांही असत्य भाषण करूं नये (क. २५०); बाहेर कायेचें प्रक्षालन न करितां आंतून मनाचें प्रक्षालन केलें पाहिजे (क. २५१); सोंवळेंपण पत्करावयाचेंच तर क्रामक्राधावांचून राहण्याचें सोंवळेंपण पत्करावें (क. २५१); अंतःकरण रिकामें करून, षडर्मांचा अंत पुरवून, एका देवाचेंच ध्यान करावें; कारण जेथें आस खुंटते, तेथें देवाचा वास होतो (क. २५३); एखाद्या गुरूच्या शब्दानेंही देवाचा अंतराय घडत असेल तर त्या गुरूचेंही वचन मानूं नये; सारांश, देव जोडण्याकृतिं अधर्म लागला तरी करावा, व देव ज्यांयेगें अंतरेल अशा प्रकारचे धर्मही आचरूं नयेत असें तुकारामांचें मत आहे. (क. २५६). संसारांत निश्चिंती मिळवून मग एकांतांत भजन करूं असें कोणी म्हणेल तर त्याची आशा व्यर्थ आहे; विषयसगालें यांत केवळ कृचंबणाच होईल (क. २५८). जडभारी पडलें असतां दासानें हर्गचे स्मरण करावें; कारण, नामाचें स्मरण केलें असतां विघ्ने बारा वाटा पळून जाताल (क. २५९); आणि देवावांचून आपल्यास दुसरा कोणताच व्यवसाय नाही असें समजून ध्यानीं, मनीं, जागृतीं, स्वप्नीं, अखंड एका देवाचेंच चिंतन करावें (क. २६०), असें तुकाराम सांगतात.

८. गुरु कसा असावा याबद्दल तुकारामांचे विचार मनन करण्यासारखे आहेत. जो आपल्या शिष्यांपासून सेवा घेत नाही, व त्यांस देवासारखे मानतो, त्याचाच उपदेश फलद्रूप होतो असें तुकारामांचें म्हणणें आहे (क. २६१). अंगांत कोणत्याही प्रकारें संतचिन्हें उमटलां नसतां जो लोकांस उपदेश द्यावयास लागला, त्याची स्थिति आपणांस पोहावयास येत नसतां दुसऱ्यास कांसस लावणाऱ्याप्रमाणें होऊन दोघांसही एकदम अधोमज्जन प्राप्त होतें (क. २६२). कांहीं गुरु आपल्या शिष्यांस दृष्टि टंवकारून, रंग लावून, झगमग पाहण्यास शिकारवितात; पुष्कळ गुरु पाखंड मांडून गुरूपदेश हें एक जीविकेचें साधनच करतात; कांहीं गुरु तर आपलाच जप करवितात (क. २६३); ब्रह्मामध्यें यातिकुळाचा विचार करण्याचें कारण नाही असें कांहीं प्रतिपादितात; कांहीं लोक अनात्मिकास आत्मिक मानतात; कित्येक गुरु टाणेटोणे करून कांहीं विप्रांस शिष्य करतात; उपदेश देऊन द्रव्य घेणें हा कित्येकांस एक व्यवहारच होऊन बसलेला असतो (क. २६४). कित्येक आपली पात्रापात्रता, शिष्यांची पात्रापात्रता, याविषयीं विचार न करितां उपदेश देतात; अधिकारावांचून बलात्कारानें उपदेश देणें म्हणजे जेथें ओल नाही अशा जागेंत

बीज व्यर्थ वेंचण्यासारखें आहे; याचमुळे तुकाराम मेघवृष्टीनें उपदेश करावा असें सांगतात (क. २६५).

९. सऱ्या गुरूपासून नामस्मरणाचा मार्ग मिळाल्यावर त्यापासूनच देवाची प्राप्ति होते असें तुकाराम रोखठोक सांगतात. एके ठिकाणीं निवांत बसून चित्त शुद्ध करून “ रामकृष्णहरि ” हा मंत्र उच्चारला असतां अंतःकरणांत गोपाळ निश्चयानें येऊन राहील असें तुकारामांचें अभिवचन आहे (क. २६६); सर्व साधनांमध्ये नामसंकीर्तन हेंच सोपें साधन आहे; त्यानें सर्व पातकांचें भस्म होऊन नारायण घरास सुखानें चालत येतो; यावांचून दुसरें साधन असज्यास देवाचीच शपथ आहे असें तुकाराम सांगतात (क. २६७). नाम उच्चारलें असतां पुढें जगजेठी उभा राहील तरच तें नाम सबीज होय (क. २६८). सर्व वेदांमध्ये, शास्त्रांमध्ये, व पुराणांमध्ये देवास शरण जाऊन निजनिष्ठेनें नाम घेणें हाच एक मार्ग सांगितला आहे (क. २७१). सात दिवसांचा उपवासी जरी मनुष्य झाला तरी त्यानें नामस्मरण सोडूं नये; मस्तक कुटो अगर शरीर तुटो, नामाचा गजर सोडूं नये; अशा निर्धारानें जो नामस्मरण करतो त्यासच देवाची प्राप्ति होते (क. २७४). नामस्मरण करीत असतां जिभेवर अमृताचा स्वाव होतो; नाना प्रकारचे लाभाने शकुन होतात; पोट भरल्याप्रमाणें तांडांतून आनंदाचे उद्गार निघतात (क. २७५); शरीर शीतळ होतें; प्रेमासनें अंगकांति पृष्ठ होते (क. २७६); चित्त धुवून निघतें (क. २७७); व षडूर्मीचा जय होतो (क. २७८). वाट चालत असतां, धंदा करीत असतां, ग्रासोग्रासी जो नर नामस्मरण करतो तो जीवन्मुक्त होय असें जाणावें (क. २७९). समद्रवलांकित पृथ्वीचें दान केलें असतां जें पुण्य प्राप्त होतें तें पुण्यही नामस्मरणाच्या तोडीस येत नाहीं (क. २८०). या नामस्मरणानें न कळणारें कळों येईल, न दिसणारें दिसूं लागेल, न बोलतां येण्याजोगें बोलतां येईल; असे अपार लाभ व्हातील (क. २८१). नामस्मरण हाच निर्वाणाचा बाण आहे असें, समजून आपली वाचा व्यर्थ वेंचूं नये (क. २८२). उठाउठीं सारासार विचार केला असतां सर्व संकटें निरसतील (क. २८३). ब्रह्मरसकाढा घेऊन विठोबाच्या नामाचें पथ्य केलें असतां भवरोगही नाहींसा होईल; मग इतर रोगांची किंमत ती काय (क. २८४)! देह हा भोगाचे अधीन आहे असें समजून, व हा सर्व पसारा क्षणभंगुर आहे अशी खात्री पटून, नारायणाचें चित्तांत ध्यान करावें (क. २८५). त्यामुळे शेवटीं अविनाशसुख प्राप्त होईल, इहपरलोकांमध्ये जय मिळेल, व इतर जणांवर उपकार करण्याचें

सामर्थ्य प्राप्त होईल (क. २८६). या नामाचें इतकें महत्त्व आहे कीं तें देवासा-
सुद्धां कळत नाही. कुमुदिनीचा परिमळ तिला मुळींच माहीत नसतां धमर जसा
त्याचा उपभोग घेतो, त्याप्रमाणें देवाच्या नामाचें महत्त्व देवास माहीत नसून
भक्तांसच माहीत असतें, असें तुकाराम म्हणतात (क. २८९).

१०. नामस्मरणाप्रमाणेंच कीर्तनाचें महत्त्वही फार मोठें आहे. नामदेवांच्यानंतर
तुकारामांसारखा साक्षात्कारी कीर्तनकार झाला असेल किंवा नाही याची शंकाच
आहे. कथा केली तर अशी करावी, तुकाराम म्हणतात, कीं ज्यामुळें कीर्तनांत
रंगून देव आपल्यापुढें उभा राहील. भावांनं कीर्तन करणें हें आपण तरण्याचें,
व दुसऱ्यांस तारण्याचें, एक मोठें साधनच आहे (क. २९०). ज्याचा हरिकथेवर
विश्वास नाही त्याचे कान केवळ उंदराचें बीळ होत (क. २९१). ज्याप्रमाणें
व्याधीनें पीडलेला मनुष्य आपोआप वैद्याच्या घराकडे जातो, अगर गूळ पाहि-
ल्याबरोबर ज्याप्रमाणें मुंगी त्याकडे धांव घेते, त्याप्रमाणें ज्याला स्वहित करणें
असेल तो हरिकथेकडे धांवून जातो (क. २९२). कथाकीर्तन करण्यास मुख्य
सामुग्री म्हणजे देहांतील बळ हीच होय; यामुळें मरेपर्यंत माझीं गात्रें शिथिल
होऊं देऊं नकोस, असें तुकारामांनीं देवाजवळ मागणें मागितलें आहे (क. २९३).
हरिकथा ही एक ऊर्ध्ववाहिनी गंगा आहे; अगर देवभक्तनाम यांचा ती त्रिवेणीसंगम
आहे असें म्हटलें असतांही चालेल (क. २९४--२९५). द्रव्य घेऊन कथा करणें
म्हणजे पातकाचें द्वार उघडें राखण्यासारखेंच आहे. देव एक साह्य असला म्हणजे
पुरे, माझी कथा करवा असें मी कोणास म्हणेन तर माझी जिऱ्याच झडूं दे, असें
तुकाराम म्हणतात (क. २९६). जेथें आपण कीर्तन करावें तेथें अन्न घेऊं
नये, कपाळास बुझा लावूं नये, गळ्यांत माळ घालूं नये, तट्टावृषभास दाणा मागूं
नये; कारण या कार्मीं द्रव्य घेणारे व देणारे दोघेही नरकाप्रत जातात (क. २९७).
प्रेमानें कीर्तन चालविलें असतां अंगात अद्भुतशक्तीचा संचार होतो (क. २९८).
समाधीचें सुख ओंवाळून टाकावें अशा प्रकारचा आनंद या कीर्तनांत उत्पन्न होतो
(क. २९९). सुदर्शन सभोवतीं फिरत असल्यानें कळिकाळाचा रिघाव तेथें होत
नाहीं (क. ३००). भीतीची शंकाही मनांत न बाळगतां भक्तांनं कीर्तन करावें,
म्हणजे देव आपोआप पुढें धांवत येतो, असें तुकाराम म्हणतात (क. ३०२).

११. नामस्मरण व कीर्तन यांच्या चर्चेनंतर तुकारामांच्या मते भक्तीचें
सर्वसाधारण स्वरूप कसें होतें तें आपण अस्तां पाहूं. भक्तिमार्ग हाच सर्वांत

सोपा पंथ आहे असें त्यांचें मत असून (क. ३०५), सर्वा ठिकाणीं देव पाहणें हीच भक्ति आहे असें त्यांस वाटत होतें (क. ३०४). देव सगुणही नाही व निर्गुणही नाही; त्याचें स्वरूप अगम्य आहे, असें तुकाराम म्हणतात (क. ३०६). देवानें सुस्वर कंठ दिला नसला, तथापि अंतःकरणांत भक्ति ठेवून कशाही रीतीनें आपण रामरुष्णहरीचें भजन करावें (क. ३०७). याचें कारण, भोळ्या लोकांच्या ताब्यांत देव जसा असतो, तसा तो ज्ञान्यांच्याकडे नसतो (क. ३०९). अंतरामध्ये खरी भक्ति उत्पन्न झाल्यावांचून बाह्याचार करणें हें केवळ मूर्खपणाचें होय (क. ३१०). सती जाणाऱ्या स्त्रिस ज्याप्रमाणें अग्नि पाहून आनंदाचे रांमांच उठतात, त्याप्रमाणें ईश्वरप्राप्तीच्या मार्गातील विघ्नें पाहून आपल्यास आनंद व्हावा (क. ३११). पतंग हा जसा नीट दीपावर जाऊन पडतो, त्याप्रमाणें ईश्वर-प्राप्तीविषयीं आपण धैर्यानें प्रयत्न करावा (क. ३१२). कारंजा ज्याप्रमाणें वर उडतो, त्याप्रमाणें स्वहिताच्या जिवाच्यानें आपण देवाकडे धांव घेतली पाहिजे (क. ३१३). उन्मनींत ज्याप्रमाणें योगिराजास निंदास्तुति ऐकूं येत नाहीत, अगर जळाआंत ज्याप्रमाणें पद्मपत्र अलिप्त असतें, त्याप्रमाणेंच भक्तिमान् पुरुषानें व्यवहारांत न सांपडतां देवाकडे लक्ष दिलें पाहिजे (क. ३१५).

१२. ईश्वरप्राप्तिमध्ये जातिधर्माचें कारण नाही; कोणत्याही योनींत अगर कांणत्याही देशांत हरीच्या दासांनीं जन्म घेतला तरी त्यांच्या योगानें तीन्ही लोक पावन होतात. व्यर्थ अभिमानानें नाडून जाऊं नका, अंत्यजादि योनिसुद्धां हरिभजनानें तरून गेल्या आहेत (क. ३१६). कस्तुरीचें बाह्यरूप जरी हीन असलें तथापि तिचें मोल फारच असतें (क. ३१७). आपल्या हातून पूर्वी कसलीही कर्मे झालीं असलीं तरी अनुतापानें हरीचें स्मरण केलें असतां तीं दूर झालींच पाहिजेत (क. ३१८). हरिनामसंकीर्तन ज्यास आवडत नाही तो ब्राह्मण असला तरी ब्राह्मण नव्हे (क. ३१९). परंतु शांति, क्षमा, दया, यांनीं भूषित रामरुष्णनामाचा उच्चार करणारा अंत्यजही ब्राह्मण होय (क. ३२०). याच्या उलट तुकारामांनीं दुसरे एके ठिकाणीं असेंही म्हटलें आहे कीं ब्राह्मण जरी कर्मभ्रष्ट झाला तरी त्यास श्रेष्ठ समजावें (क. ३२१); व मन उन्मन होईपर्यंत या गोष्टीची सोय पाळावी लागते (क. ३२२), असें तुकाराम म्हणतात.

१३. तुकारामांचा पंढरीसांप्रदाय असल्याने त्यांनी पंढरीचें महत्त्व वाढवावें हें साहजिकच आहे. संतांनीं हें पलीकडे लावलेलें निशाण पाहून याच वाटेनें चला, तुम्हांस पांडुरंग खात्रीनें भेटेल, असें तुकाराम गर्जून सांगतात (क. ३२५). याच मार्गानें मागील साधुसंत गेले आहेत, उगाच आडवाटेनें जाऊं नका (क. ३२६). चंद्रभागेच्या तीरास तारूं लागलें आहे; आतां हें अमुप धन तुम्ही खुशाल लुटा; मी तुम्हांजवळ हमाल झालों आहे (क. ३२८), असें तुकाराम म्हणतात. या पंढरीच्या राजास जाणत्यांपेक्षां नेणत्यांची आवड जास्त आहे. तो तुमचा शणि घेऊन तुम्हांस सुख देईल (क. ३२९). आत्मप्राप्तीच्या मार्गांत अनुभवास येणारी अंतरींची ज्योतच विट्ठलरूपानें विटेवर विनटली आहे (क. ३३०). हातांत प्रेमरूपी पाश घेऊन तुमचें सर्व लुबाडण्याकरितां हा चोर पंढरीस उभा आहे. पुंडलिकानें याला धारा दिली नसता तर तो येथें आलाच नसता; त्याला आपण जाऊन धरूं असें तुकाराम म्हणतात (क. ३३२). हा पंढरीचा देव म्हणजे एक मोठें भूतच आहे; आल्यांगेल्यांस तें पछाडतें, व तेथें जो जातो त्याचा परतून येण्याचा मार्ग बंद करतें; तुकाराम अशाच रीतीनें पंढरीस जाऊन त्याचें जन्मास जाणें येणें खुंटून गेलें, असें त्यांनीं म्हटलें आहे (क. ३३५).

१४. भक्तिमार्गास सगुणाची जितकी चाड असते तितकी निर्गुणाची असत नाही, हें तुकारामांच्या विचारांवरून व अनुभवावरून दिसून येईल. आम्हांस अरूपस्थितीची चाड नसून स्वरूपस्थितीची चाड आहे असें त्यांनीं वारंवार म्हटलें आहे. अरूपस्थितीनें तूं खुशाल ब्रह्मज्ञानी लोकांस पिसें लाव, परंतु आम्हां भक्तांचा प्रेमरस तूं खंडूं देऊं नकोस, असें त्यांनीं देवाजवळ मागणें मागितलें आहे (क. ३३७). आम्हां मोक्षपदावर लाथ मारली असून निराकार देवास आम्हीं आकार घ्यावयास लावितों, हें आम्हां भक्तांचें केवढें सामर्थ्य होय (क. ३३८)? जो भ्रमर काष्ठाचा गुमान करीत नाही तो सुमनांमध्ये सहज सांपडतो; त्याप्रमाणें आमच्या सुमनांमध्ये देवास सहजच भीतीनें आकार घ्यावा लागतो (क. ३३९). हिरा शोभण्यास ज्याप्रमाणें तो कोंदणांत बसवावा लागतो, त्याप्रमाणें देवास महत्त्व येण्यास आम्हां भक्तांची त्यास जरूर आहे (क. ३४०). आम्ही देव झालों असें जे म्हणतात ते खरोखर पतन पावतात; देवानें मोठमोठे दैत्य मारले आहेत; तुमच्यानें तृणही मोडवत नाही (क. ३४१), जो मी देव देखिला अशी बढाई

मारतो, तो लटक्यांचा राजा असें समजावें (क. ३४३). अद्वैतांत आम्हां भक्तांचें समाधान नसून देवभक्तपणाच्या सुखाचा सोहळाच आम्हांस श्रेष्ठ वाटतो (क. ३४४). वैकुंठांच्या वासापेक्षां कथाकाळींचा रस हाच अद्भुत आहे, तुझ्या नामाचा महिमा आम्हां भक्तांस जसा कळतो तसा तुला कळत नाही, असें तुकाराम देवास म्हणतात (क. ३४८). यामुळेच भक्तांस गर्भवासाची पर्वा वाटत नाही; मात्र त्यांस संतसंगति असली म्हणजे झालें (क. ३४९). जो हें शरीर चालवितो, मानसाच्या अहंवृत्तीमध्ये जो अंतर्भूत असतो, ज्याच्यावांचून वृक्षाचें पानही हालत नाही, अशा देवाचें भजन कोणी विसरूं नये (क. ३५१). बुद्धीचा दाता, व विश्वाचा चालक, जो परमात्मा त्यावर सर्व भार घालून स्वस्थ रहावें (क. ३५३). ज्याप्रमाणें वानरांकडून देवानें समुद्रावर शिळा तारविल्या त्याप्रमाणें आपण केवळ निमित्तमात्र असून देव सर्वकर्ता आहे असें समजावें (क. ३५४). दारोंदारीं कुत्र्याप्रमाणें हिंडण्यापेक्षां मागणें तें एका देवापाशीच मागावें (क. ३५५). जगांत सज्जनदुर्जनांचा भेद विसरूं नये; विंचू, सर्प, हे नारायण खरे, पण त्यांस दुरूनच नमस्कार करावा (क. ३५९). पृथ्वीच्या पोटांत हिरा व गार दोन्ही निर्माण होतात, म्हणून त्यांस समसमान लेखतां येणार नाही; त्याप्रमाणें संत व असंत हे केव्हांही एक होऊं शकत नाहीत (क. ३६०), असें तुकाराम म्हणतात.

१५. देवभक्तांमधील संबंध अनिर्वर्णनीयस्वरूपाचा आहे. जो भक्त मनापासून देवाची सेवा करतो त्यास देवास भ्यावें लागत नाही (क. ३६१). भक्ताजवळ ज्या ज्या शक्ति असतील त्या त्या त्यानें ईश्वरास समर्पण कराव्या (क. ३६२), देवावर भक्तानें भार घातला असतां त्याची तो उपेक्षा करीत नाही, (क. ३६४). सर्व लौकिकाची चाड सांडून मात्र भक्तानें देवास आळविण्यास तयार झालें पाहिजे; झाडाचा पाला ओरबाडून, चिंध्यांचें वसन गुंडाळून, निर्वाण मांडून, देवाचें ध्यान केलें असतां देव भक्ताची उपेक्षा करीत नाही (क. ३६६). देवाचा भक्त कोणी वायां गेला नाही या भावनेनें तर भक्त देवाच्यामागे लागतात (क. ३६८). भक्तानें धैर्य धरिलें असतां नारायणाचें त्यास खचित साहाय्य मिळतें (क. ३६९). पाहिलें असतां कोठें न दिसून देव मध्येंच एकदम उडी घालतो (क. ३७१). मागे पुढें सर्व ठिकाणीं काळाच्या सपाट्यांत आपण सांपडलों असतां पळून न

जातां देवास मोठयानें आळविलें असतां देव आपल्यास खांद्यावर वाहील (क्र. ३७३). देव ज्यास राखण्याची इच्छा करतो त्यास मारण्यास कोण समर्थ आहे (क्र. ३७४)? ऋड्याकपाटांत योगिराज ध्यानास बसले असतां त्यांची तहानभूक देवास राखावी लागते (क्र. ३७७). आपण गडबड न करितां योग्य काळीं देव आपलें रक्षण करील असें समजून स्वस्थ रहावें (क्र. ३७९).

१६. संतांचीं लक्षणे सांगण्यास तुकारामांइतका अधिकारी कोण आहे ! ज्यांनीं आपलें सर्व आयुष्य संतांच्या मार्गांत घालविलें, त्यांस संत व असंत यांमधील भेद खचित माहीत असला पाहिजे. हिरे व गारा दुरून सारख्याच दिसतात; पण ज्यावेळेस त्यांवर घांव बसावा त्यावेळेसच त्यांची परीक्षा होते. त्याप्रमाणें संत व असंत निवडून काढण्यास योग्य प्रसंग यावे लागतात (क्र. ३८४). केवळ कवित्वानें संत होत नाहीत; संतांच्या आप्तपणानें संत होत नाहीत; भोंपळा धरून, कीर्तन करून, प्रवचनें सांगून, माळामुद्रांचीं भूषणे घालून, किंवा भस्म धारण करूनही संत होत नाहीत; देहभाव जोंपर्यंत निरसला नाही, तोंपर्यंत संतपण मिळणें कठीण आहे (क्र. ३८५). उगाच एखाद्या बाईनें चिरगुटे घालून पोट वाढविलें, तर जोंपर्यंत तिच्या स्तनांत दूध नाही, व पोटांत पोर नाही, तोंपर्यंत तिचे सर्व डोहाळे व्यर्थच होत (क्र. ३८६). ऐरणीवर ठेविला असतां घणाचा जो घाव सोशील तोच हिरा (क्र. ३९०). अशा संतांचें देह धरण्याचें कारण म्हटलें म्हणजे जडजीवांस उद्धरणें हेंच होय (क्र. ३८९). केवळ भूतभविष्यवर्तमान सांगून अगर वाचासिद्ध होऊन संतपण मिळत नाही (क्र. ३९३). ज्यानें देवास उच्चस्थानावर उभें राहून पाहिलें त्यास कोणाचीही भीति वाटणें शक्य नाही (क्र. ३९५). त्यास या जगांत सोयरेपिशुन कोणी नसून अवघे माहेर घनदाट भरल्याप्रमाणें दिसतें (क्र. ३९८). असे संत प्रसंगां मेणाहूनही मऊ, पण कदाचित् वज्रापेक्षांहि कठोर, असे होतात (क्र. ४००). जडभारी पडलें असतांही ते आपल्या नेमास टळत नाहीत (क्र. ४०१). जीव दान दिल्याखेरजि अशाप्रकारचें संतपण मिळणें अशक्य आहे (क्र. ४०२). तीर्थांत केवळ धोंडापाणी असून अशा संतांमध्येच केवळ देव असतो (क्र. ४०५). रवि, दीप, हिरा, अशीं बाहेरचीं दृश्ये घेऊन काय करावयाचीं ! हे संत अदृश्य दर्शने दाखवितात (क्र. ४०६). आपल्या उदारपणानें ते अमूल्यधनाचें आल्यांगेल्यांस दान करितात (क्र. ४०७). मागे हजारों लोकांनीं जरी हें

जुनाट भांडार लुटलें आहे, तरी तें अद्याप सरलें नाहीं (क. ४०८). या संतांची भेट झाल्यास पाप, ताप, दैन्य नाहींसें होतें हें सांगावयास नको (क. ४१०). अशा प्रकारच्या संतांचा छळ जर खलदुर्जन करूं लागले, तर हत्तीच्या मागे लागून भुंकणाऱ्या श्वानाप्रमाणें ते आपल्यास हास्यापद करून घेतात (क. ४११), असें तुकाराम महाराजांचें म्हणणें आहे.

१७. अशा श्रेष्ठ संतांमध्ये व देवांमध्ये कोणताही भेद नाहीं; प्रतिमा या केवळ निमित्तमात्र होत; निराकारांत सर्व दिशा ओस भासतात, पण येथें सर्व इच्छा पुरतात (क. ४१३). देव व भक्त ही निराळी भाषा रहातच नाहीं, पाप व पुण्य हें केवळ बहुरूपाचेंच सोंग आहे असें वाटतें (क. ४१६). बीजाच्या पोटी तरुवर, व तरुवराच्या शेवटीं बीज, हें अखंड चाललेंच आहे (क. ४१७). तथापि भक्तांची मौज अशी आहे, कीं ते अभेदस्थितीप्रत जाऊनही अंगीं भेद दाखवितात (क. ४१८). जो प्रत्यक्ष अशारीतीनें देवस्वरूप बनेल, त्यासच या गोष्टी खऱ्या वाटणार आहेत; इतरांना ही केवळ रेमट कहाणी वाटे (क. ४१९). आणखी एकाप्रकारें पाहूं गेलें असतां, भक्तच देवापेक्षां श्रेष्ठ ठरतील (क. ४२०); कारण ज्याच्या पोटांत चौदा भुवनें आहेत तो यांच्या कंठांत साठविला जातो (क. ४२३) असें तुकाराम म्हणतात.

१८. आतां आपण तुकारामांची निर्गुणशिकवण कशी होती तें थोडक्यांत पाहूं. जगव्यापक जनार्दन हा या जगाच्या अंतर्ग्रामांमध्ये एक सूत्रच आहे असें उपनिषत्कारांप्रमाणें तुकारामांचें मत होतें (क. ४२७). आपल्या पोटास मागणाऱ्या शेंदऱ्यां हेंदऱ्यां देवतांना विचारतो कोण (क. ४२६) ! हा देह आपला नव्हे अशी ज्याची खात्री पटली, त्यासच देवाचें व आपलें ऐक्य कळून येणार आहे (क. ४२८). लोकांमध्ये देव आहे असें सांगवें, पण अंतःस्वरूपानें आपण देव बनल्यावर देवपणा निराळा असा कोठें राहिला (क. ४२९) ! आकाश आकाशांत मिसळून जातें, मधला घटमठ हा व्यवहार सोटा ठरतो; बीज बीजांत सामावतें, मध्यें आलेलें पत्रपुष्प सोटें होय (क. ४३१); अशा रीतीनें पाहिलें असतां देव फटकळ, देव्हारा फटकळ, भक्त फटकळ, व अंगाराही फटकळच आहे (क. ४३२). लटके तुकाराम लटक्या भावानें लटक्या मनण्याबरोबर ही केवळ लटकी चर्चा करीत आहेत (क. ४३३).

१९. अशा रीतीने तत्त्वज्ञानाच्या जोरावर जरी निर्गुणस्थिति अशी मांडतां आली, तरी या स्थितीस पोंचण्यास ईश्वरसाक्षात्कारामधूनच गेलें पाहिजे; नाही तर या सर्व गोष्टी दंतकथेप्रमाणें वाटतील (क. ४४०). येथें केवळ साधनानेंच काम होतें असें नाही; देवाची रुपा शाल्यावांचून स्वरूपसाक्षात्कार होणें कठीण आहे (क. ४४२). जितका आंब्याच्या झाडास मोहोर येतो तितकी त्यास फळें लागत नाहीत; फळें लागतात त्यांपैकीं सर्व पक्क होत नाहीत; आणि पक्क झालेल्या फळांमध्येसुद्धां आढीमध्ये जीं कुजत नाहीत तींच फळें उपयोगास येतात. शेवटचें वैभव भोगण्याचें भाग्य फार थोड्यांसच लाभतें. तुकाराम म्हणतात कीं तोच आपला गडी म्हणण्यास हरकत नाही, कीं ज्यास पैलतीरास पोंचण्याचें भाग्य प्राप्त झालें (क. ४४१). शुक्रसनकादिकांनीं बाहु उभारून सांगितल्याप्रमाणें परीक्षितीस सातच दिवसांत देवाचा साक्षात्कार झाला; यावरून उठाउठीं स्मरणाचा धांवा केल्यावर देवास धीर धरवत नाहीं असें सिद्ध होतें (क. ४४४). देवाच्या ध्यानानें चक्षु दिव्य होतात (क. ४४३); मनासहित काया पालटते (क. ४४५); व स्वरूपानुभवाबद्दल इंद्रियांमध्ये परस्पर भांडण लागतें (क. ४४८). लाजेला थारा न देतां (क. ४५०), अंतरांत कळवळा उत्पन्न होऊन, ज्यावेळीं नेत्रांतून जळ वाहूं लागतें (क. ४५१), त्या वेळींच मन स्थिर होऊन तीन्हीं लोकांमध्ये आनंद भरलेला दिसतो (क. ४५२). नामरूपाची गांठ पडल्यावर इतर सर्व गोष्टी खाट्याशा वाटतात (क. ४५३). रक्त, श्वेत, रुष्ण, पीत, प्रभेचें अंजन डोळ्यांत पडल्यावर देशकालवस्तुभेद नाहीसा होऊन विश्वाकार आत्मा प्रकट होतो (क. ४५४); अणुरेणूपर्यंत सर्वत्र प्रकाश भरलेला दिसतो (क. ४५५); वनपट्टणांत एकभाव होऊन जिकडे तिकडे देवाचें स्वरूप दिसावयास लागतें (क. ४५७). अशा स्थितीन देवाच्या चरणांवर आपण माथा ठेवावा तो उचलूंच नये; कारण मन ढवळलें असतां रूपही वितळून जाईल (क. ४५६). ज्यास अशा रीतीनें सर्वदा अच्युताचें ध्यान लागलें, त्याचा देहही पवित्र होतो; त्याच्या चिंतनानें दोषी लोक तरून जातात; देवही त्याच्या मार्गे लागून त्याच्या चरणींचे रजः-कण आपल्या शिरावर घेतो (क. ४५९). हरिकीर्तन करीत जाणाऱ्या भक्ताबरोबर देवही भ्रमण करतो (क. ४६०). निजून भक्तानें गायन केलें असतां देव तें उभ्यानें ऐकतो; भक्त बसून कीर्तन करील तर देव डोलूं लागतो; आणि भक्तानें उभें राहून नामस्मरण केल्यास गोविंद नाचावयास

लागतो (क. ४६२). अंतःकरणांत सांठवला राहून देव बाहेर धाकुटी मूर्ति धारण केल्लेन भक्तापुढें उभा राहतो; भक्तांनं कांहींतरी मागावें म्हणून देव त्याच्याकडे पाहतो; ह्याच्या मनांत ज्या ज्या इच्छा उत्पन्न होतील त्या त्या तो पूर्ण करतो; तथापि भक्त आपला जीवभाव देवाच्या पायीं ठेवून त्याजजवळ कांहींच मागत नाहीत (क. ४६४). अशी स्थिति प्राप्त झाल्यावर नंतर भक्तांस झालेल्या श्रमाचें कौतुक वाटावें हें साहजिकच आहे; ते केवळ चार दिवस खेळीमेळीकरितां या जगांत राहतात (क. ४६८).

२०. तुकारामांनीं आपली शिकवण जशी मार्गे लिहिल्याप्रमाणें अभंगांतून उघड मांडली आहे, त्याप्रमाणें त्यांनीं रूपकांतूनही आपली शिकवण गुप्तरूपानें लिहिली आहे. तुकारामांच्या सर्व रूपकांचा येथें विचार करण्यास जागा नाही. आपण त्यांचीं दोनतीनच रूपकें येथें पाहूं. मार्गे शिवाजीस उपदेश म्हणून “पाइकीचे अभंग” तुकारामांनीं सांगितले आहेत असें आपण लिहिलेंच आहे. ते अभंग एका प्रकारचें रूपकच होत. परमार्थांत प्रपंचाप्रमाणें शिपाईगिरी केल्याखेरीज इष्ट वस्तु साध्य होत नाही असा या अभंगांचा सारांश आहे. जो पाईक जिवावर उदार होतो त्याचा भार स्वामी वाहतो; युद्धामध्ये स्वामीच्या पुढें जाऊन जो अंगावर बाण साहतो त्यासच त्याच्या अंगावरचीं शस्त्राखें शोभा देतात; त्रैलोक्यनायकाचे असे पाईक पुष्कळ आहेत; ज्या पाईकास धनी मानतो त्यास सर्व जग भितें; ज्या-प्रमाणें पाईकाचें बळ असेल त्याप्रमाणें त्याचें मोल वाढतें; व पाईक झाल्यावांचून पाईकास ओळखतां येणें अशक्य आहे; असें तुकारामांनीं आपल्या अभंगांत म्हटलें आहे. त्याप्रमाणेंच विट्ठलनामाचें शेत करा; येथें वेठी, सारा, यावा लागत नाही; निदसुन्यानें शेत राखलें जाणें शक्य नाही; आगटी पेटवून शेतकन्यानें जाणें राहिलें पाहिजे; शेत सुगीस आलें तरी पीक जतन करावयास पाहिजे; गोकणीस गुंडा घालून पांखरांचीं धाटें उडवून दे; एकंदरीत “सोंकर, सोंकर, सोहंकर”; पीक हातास आल्यावर ज्याचा भाग त्यास देऊन भूस टाकून आंतील कण निवडून घे; कण निवडल्यावर मुसळ आधारांत धरून त्यावर सांवरून थोर घाव घाल; अनाहत गजराचीं कांकणें वाजूं दे; आरशाप्रमाणें रूप प्रकटलें असतां पाक सिद्ध झाला असें समज (क. ४६९-४७२), असें तुकारामांनीं म्हटलें आहे. आणखी एक रूपक देऊन हें प्रकरण संपवूं. चौक भरून कुळस्वामिनीस पाचारण कर; तिच्या पुढें रजतमाची धुपारती घाल; पंचप्राणरूपी आरती ओंवाळ; मनरूपी मेंढयास

मुठीने मार; अनाहताच्या मोठ्या नगाऱ्याचा गजर झाला असतां देवता अंगांत संचरेल, व शरीराचें आरोग्य करील; तिला केलेले सर्व नवस ती पुरवील; अंधळ्यांस डोळे, पांगळ्यांस पाय, वांझेस पुत्र ती देईल; ज्या काळानें वसुदेवाचीं सात बाळें खाल्हीं त्या काळास खाण्याजोगें ती आतां आपलें उग्ररूप प्रकट करील; तथापि ती आमच्या कुळींची कुळदेवता असल्यानें माते-प्रमाणें ती आमचें रक्षणच करील असें तुकाराम म्हणतात (क्र. ४७४-४७६).

२१. ज्या संतांस परमार्थाचें बिकट वर्म कळतें, त्या संतांस व्यवहार कळणार नाही, असें कधीं होणें शक्य नाही. तुकाराम इतके मोठे सत्पुरुष होते, तथापि त्यांचें व्यवहारचातुर्यही फार अलौकिक होतें. काष्ठपाषाणमृत्तिकारूपीही स्त्रियांचा संग नको असें ते म्हणतात; कारण अभि जरी साधु झाला तरी त्याचा फार सहवास केला असतां तो दहनच करील (क्र. ४७८). या जगाचें मोठें आश्चर्य वाटतें, तुकाराम म्हणतात, कीं संतांकडून दृष्टि टाळून हे लोक परस्त्रीस मात्र आदरानें न्याहाळतात; कथेमध्ये निद्रा घेऊन हे लोक स्त्रियांशीं संभाषण करीत असतां मात्र जागतात (क्र. ४७९). वरचा दिखारु रंग कधीं कामास यावयाचा नाही; करणीचें नाणें वृद्धांच्या मनांस येणें शक्य नाही (क्र. ४८१). ज्यास आपल्या अंगीं मोठेपणा आणावयाचा आहे त्यानें कठीण यातना भोगिल्याच पाहिजेत (क्र. ४८२). कल्पतरूखालीं बसून भलतें फळ मागूं नये, कारण एखादे वेळीं आपले इच्छेप्रमाणें एखादा अनर्थच घडावयाचा (क्र. ४८४). गुरूनें मेघवृष्टीनें उपदेश करावा, व सहसा शिष्य करूं नये; कारण शिष्य केल्यास त्याच्या अर्धकर्माचा वांटा त्यास भोगावा लागतो (क्र. ४९२). अधिकाराप्रमाणें लोकांस उपदेश द्यावा; मुंगीवर हत्तीचें ओझे घालण्यांत अर्थ नाही; पारध्याजवळ फांसे, जाळी, कुऱ्हाडी, वगैरे सर्व उपकरणें असावीत; परंतु निरनिराळ्या प्रसंगीं निरनिराळ्या साधनांचा त्यानें उपयोग करावा (क्र. ४९३.) संतसंगतींत फारसा वास करूं नये, कारण त्यांचे दोष कदाचित् आपल्या अंतःकरणांत बिंबले असतां त्यांचें क्षालन व्हावयाचें नाही (क्र. ४९४). संसारयात्रेस आलेल्या लोकांनीं तोट्याचा सौदा करूं नये (क्र. ४९५). खरें पारखूनच गांठी बांधावें (क्र. ४९६). देव मिळण्यास रुकामोल कांहीं द्यावा लागत नाही; आइत्या घरपुसून आलेल्या देवास परतें घालवूं नये (क्र. ४९८). जगामध्ये

आपलें वर्म कळूं देऊं नये; कारण वर्म समजल्यास विनाकारण लोक पाठीं लागतील (क्र. ४९९). हृदयांत देवाचें चिंतन करणें यास्त्रेरीज दुसरा कोणताच शक्नुन मानूं नये; ज्याला हरिनामाचा छंद लागला त्याला सर्वकाळ सर्व दिशा कल्याणकारकच होत (क्र. ५००), अशा प्रकारचा सदुपदेश तुकारामांनीं सर्व लोकांस केला आहे.

२२. या ग्रंथाचे कामीं रा. सा. वासुदेवराव दामले, प्रो. शंकर वामन दांडेकर, रा. शंकर गणेश म्हैसाळकर, रा. शंकर केशव धर्माधिकारी, व रा. जगन्नाथ रघुनाथ लेले या सर्वांची जी मदत झाली आहे, त्याबद्दल मी त्या सर्वांचा फार आभारी आहे. गणेश छापखान्याच्या मालकांनीं व आर्यभूषण छापखान्याच्या मालकांनीं फार मेहनत घेऊन हें पुस्तक काळजीपूर्वक छापून दिलें याबद्दल मी त्यांचाही फार आभारी आहे.

रा. द. रानडे

तुकारामवचनामृत

भाग १ ला : तुकारामांचें आत्मचरित्र

१ तुकारामांच्या चरित्रांतील ऐतिहासिक प्रसंग.	पृष्ठ. १
२ तुकारामांची साधकदशा.	१७
३ तुकारामांच्या अंतःकरणांतील तळमळ.	२५
४ तुकारामांचे स्वानुभूत्युद्गार.	४९

भाग २ रा : तुकारामांचा उपदेश

५ साधनपूर्वरंग.	७७
६ गुरूपदेश.	८७
७ नाममहिमा.	९०
८ कीर्तनाचें महत्त्व.	९७
९ भक्त्युपदेश.	१०२
१० जातिविचार.	१०६
११ विठ्ठलदर्शन.	१०९
१२ सगुणविचार.	११४
१३ देवाचें भक्तांविषयीं प्रेम.	१२१
१४ संतांचीं लक्षणें.	१२९
१५ देवाभक्तांचें ऐक्य.	१३८
१६ निर्गुणविचार.	१४२
१७ साक्षात्कारविवरण.	१४५
१८ रूपकें.	१५६
१९ व्यवहारचातुर्य.	१६१

अनुक्रमणिका.

भाग १ ला : तुकारामांचें आत्मचरित्र.

१ तुकारामांच्या चरित्रांतील ऐतिहासिक प्रसंग.

अभंग.

पृष्ठ

१ तुकारामांस गुरूचा उपदेश.	३
२ तुकारामांस आवडीचा मंत्र मिळतो.	३
३ आपण कुणबी जन्मल्याबद्दल तुकारामांचा आनंद.	३
४ विठोबाचें नाम हेंच कल्पांतीचें बीज.	४
५-६ प्रपंचांतील वैराग्यामुळें विठ्ठलाचा शोध.	४
७-८ घरीं येणाऱ्या संतांबद्दल तुकारामांच्या बायकोचा संताप.	४
९ जिवलग आत्मांच्या मृत्यूमुळें तुकारामांस झालेलें दुःख.	५
१० भक्ताबद्दलच्या प्रेमांमुळें देव त्यास भाग्यवान् करीत नाहीं.	५
११ नामदेवांची तुकारामांस स्वप्नांमध्ये कवित्वाबद्दल आज्ञा.	५
१२ नामदेवांमुळें तुकारामांस देवाचें स्वप्नदर्शन.	६
१३ तुकारामांची कवित्वाबद्दल अभिमानशून्यता.	६
१४ कवित्व तरल्यासच पुढें कवित्व करण्याबद्दलची तुकारामांची प्रतिज्ञा.	६
१५ तुकारामांचा तेरा दिवसांचा निश्चक्र उपवास.	६
१६-२२ तुकारामांस देवाचें दर्शन.	७
२३ कढत पाण्याच्या दाह्यामुळें तुकारामांनीं भाकिलेली देवाची करुणा.	९
२४ देवाच्या कृपेनें दाहशान्ति.	९
२५ रामेश्वरभट्टास ज्ञानेश्वरांचें स्वप्न.	१०
२६ रामेश्वरभट्टानें केलेलें तुकारामांचें वर्णन.	१०
२७-१९ तुकारामांचें संतांस स्वचरित्रकथन.	११

अभंग

पृष्ठ

३० देवास आपलें सामर्थ्य दाखाविण्याबद्दल तुकारामांची विनंति.	१३
३१-३३ परचक्राच्या आकांतांत केलेली देवाची करुणा.	१३
३४ साधूची समलोष्टाश्मकांचनता.	१४
३५-४१ ज्ञानेश्वरांच्या दृष्टांतामुळें आलेल्या ब्राह्मणांस तुकारामांचा उपदेश.	१४
४२ निर्याणप्रसंगीं गरुडासमवेत देवाचें दर्शन.	१६
४३ तुकारामांचें निर्याण.	१६

२ तुकारामांची साधकदशा.

४४ आळसाला व लजेला येथून रामराम.	१७
४५ निंदा व स्तुति यांची समता.	१७
४६ उपचाराचा कंटाळा.	१७
४७ फकीराच्या स्थितींतच देवाची आठवण होते.	१८
४८ आपदः सन्तु नः शश्वद्यासु संस्मर्यते हरिः.	१८
४९ देहावर उदासीनता.	१८
५० जरा व मृत्यूचें भय.	१८
५१ एकमेकांचीं दहनें पाहूनही सावध कां होत नाहीं?	१९
५२ पलीकडच्या घरीं चोरी झालेली पाहून उरलें तें जतन करा.	१९
५३ मरणाचें स्मरण असावें.	१९
५४ एका चक्रपाणीवांचून बायकापोरें व्यर्थ आहेत.	२०
५५ काळाच्या उडीपासून एका देवावांचून सोडविता कोणी नाहीं.	२०
५६ हें शरीरच चिंतामणि आहे.	२०
५७ या जन्माच्या साधनानें सच्चिदानंदपदवी प्राप्त होते.	२०

अभंग

पृष्ठ

५८ देह कोणत्याही स्थितीत असला तरी देवाचें चिंतन करावें.	२१
५९ आपआपल्या व्यवसायांत देवाकडे ओढ.	२१
६० देव सांपडण्याची कळा.	२१
६१ देवापेक्षां भाव विस्तृत केला पाहिजे.	२२
६२ देवाचें चिंतन हीच त्याची सेवा.	२२
६३ हरिनामवेलीवर मनानें पक्षिराज बनलें पाहिजे.	२२
६४ अनुभविक संतांच्या भेटीबद्दल तळमळ.	२२
६५ ज्ञानी लोकांचे घरीं केवळ अहंभाव असतो.	२३
६६ संतांचा परिवार होण्याची अपेक्षा.	२३
६७ संतांच्या उपकाराची फेड कारितां येणें शक्य नाहीं.	२४
६८ मागच्या भयानें तुकाराम जागृतीस येतात.	२४

३ तुकारामांच्या अंतःकरणांतील तळमळ.

६९ तुझी मला भेट झाली नाहीं असें माझें अंतःकरण मला सांगतें.	२५
७० अनुभवावांचून मी कसा आनंद मानूं ?	२५
७१-७२ स्वप्नीं सुध्दां तुझें दर्शन नाहीं.	२५
७३ तुझें चतुर्भुज रूप पाहिल्यावांचून मला धीर धरवत नाहीं.	२६
७४ तुझें रूप अपार असलें तर मला सानरूप दाखीव.	२६
७५ उद्धवअक्रूरादिकांस जें रूप तूं दाखविलेंस तें मला दाखीव.	२७
७६ तुझें दर्शन झाल्यावर मी तुजशीं संभाषण करीन.	२७
७७ जें रूप कानांनीं ऐकिलें तें रूप डोळ्यांनीं पहावें अशी माझी इच्छा आहे.	२८
७८ तूं कोठें तरी भक्तिसुखांत गुंतला असशील.	२८

अभंग

पृष्ठ

७९ मला तुझ्या रूपाचा दुष्काळ पडला आहे.	२८
८० पाण्याबाहेर टाकिलेल्या माशाप्रमाणे मी तळमळत आहे.	२९
८१ एक क्षणाचीही विश्रांति न घेतां तुझे रूप मला अनुभवितां येईल काय ?	२९
८२ मजवर देव कृपा करील काय हे मजला कोण सांगेल ?	२९
८३ तूं मला सोडलेंस तर मी वायांच गेलों असें समज.	२९
८४ रोज मला अंतर्बाह्य युद्ध करावें लागतें.	३०
८५ वाटेंत तर विघ्ने भयंकर आहेत.	३०
८६ मनइंद्रियांच्या जाचांतून तूं मला वांचीव.	३०
८७ मी इंद्रियाधीन झालों आहे.	३०
८८ माझ्या दुष्ट आचरणाबद्दल माझे मनच मला साक्ष देतें.	३१
८९ पूर्वी माझे ठायीं जसा भाव होता तसा आतां नाही.	३१
९० माझ्या पायांत मोठेपणाची शृंखला पडली आहे.	३१
९१ मी बहुरूपाप्रमाणे केवळ बाह्यात्कारी सोंग संपादीत आहे.	३१
९२ माझ्या पापांस तर सीमाच नाही.	३१
९३ माझ्या अधर्माचरणांतून तरण्यास तुझीच कृपा पाहिजे.	३२
९४-९५ पापाच्या अतिरेकामुळे तुझे दर्शन होत नाही.	३३
९६ तुला देहभाव समपूर्नही माझ्या चित्तांत दोषवृत्ति कां उत्पन्न होते. ?	३३
९७ माझे गुणदोष विचारूंच नकोस.	३४
९८ दोष करणें हे माझे काम, पण तारणें हे तुझे काम आहे.	३४
९९ तूं माझा अंगिकार करशील कीं नाही याबद्दल मी फार संशयग्रस्त आहे.	३४
१०० तुला ज्या गोष्टीमुळे संकट पडेल ती गोष्ट तुजजवळ मागून कस उपयोग ?	३४

अभंग

पृष्ठ

१०१ तुला देहभाव देऊनही मी अद्याप भय बाळगितों आहे.	३४
१०२ मी फार बोलका आहे असा मला अभिमान वाटतो.	३४
१०३ माझी याति हीन असूनही संतांच्या स्तुतीमुळे माझ्या अंगी गर्व उत्पन्न होत आहे.	३४
१०४ शृंगारलेल्या मढ्याप्रमाणे माझी स्थिति झाली आहे.	३५
१०५ माझी वाणी रसाळ असूनही तुझे दर्शन न झाल्यास तिचा काय उपयोग ?	३५
१०६ माझी स्तुति ऐकली असतां माझा जीव कासावीस होतो.	३५
१०७ मला लोकांनीं वाळीत टाकिले तर एकांत तरी मिळेल.	३६
१०८ माझ्या गांवचे मला कोणी भेटत नाही असे झाले आहे.	३६
१०९ ज्याची तुझ्यावर प्रीति आहे अशाची मला संगति दे.	३६
११० शिष्टांचे अनुभव ऐकून माझ्या मनास तळमळ सुटते.	३७
१११ ज्यांनीं तुला मूर्तिमंत पाहिला आहे ते मला हंसतील.	३७
११२ मध्ये कांहीं अरिष्ट न येतां तुझे दर्शन होईल काय ?	३८
११३ जन हे ब्रह्मरूप देखण्याचे भाग्य मला कधीं मिळेल ?	३८
११४ देवाने तुझा अंगिकार केला आहे असे मला ऐकण्यास मिळेल काय ?	३८
११५ देवास आपली आठवण देण्याविषयी कृपाळू संतांची याचना.	३९
११६ मी तुझ्या दारीचा कुतरा आहे; तूं मला ठकलून देऊं नको.	३९
११७ तुझ्या बळानेच तूं मला राख.	३९
११८ नादांत गुंतलेल्या सर्पाप्रमाणे माझी स्थिति झाली आहे.	४०
११९ वाट चालून चालून मी आतां फार दमलो आहे.	४१
१२० मी तृषाक्रांत झालों असल्याने तूं आपल्या कुपेचा वर्षाव कर.	४१
१२१ माझ्या उपवासाचे पारणे फेड.	४१

अभंग

पृष्ठ

- १२२ एकदां मी आपला देह तुला दिला आहे; त्याची आतां वारंवार
कोण चिंता करतो ? ४१
- १२३ अंतर्बाह्य एकच भाव माझे ठायीं असल्यास तूं मला दर्शन दे. ४१
- १२४ आतां तुझा माझा वियोग होईल असें चिन्ह दिसतें. ४१
- १२५ माझ्या बुद्धीस संचार झाला आहे असें समजून मला कोणी
थारा देत नाहीं. ४२
- १२६ माझें चित्त खापरावरच्या लाहीप्रमाणें तडफडत आहे. ४२
- १२७ माझें कर्म तुझ्याद्वूनही बलवत्तर झालें आहे. ४२
- १२८ माझ्यासारख्या वायां गेलेल्या मनुष्यास तारण्यांतच तुझा
मोठेपणा आहे. ४२
- १२९ तुझ्या नामामध्येंही शक्ति नाहीं, तुझ्यामध्येही शक्ति नाहीं. ४३
- १३० भक्तांमुळें तुला देवपण आलें आहे हें तूं विसरलास. ४३
- १३१ समर्थास उपकारांची आठवण नसते. ४३
- १३२ माझ्या भांडखोर तोंडांस खवळविल्यामुळें आतां मी तुला
शिव्या देईन. ४४
- १३३ तूं भिकारी व आम्हीं निलाजरे हें आम्हांस कळून आलें आहे. ४४
- १३४ तूं आपल्याप्रमाणेंच आपल्या दासांस भिकारी करतोस. ४४
- १३५ तूं तर आतां भ्याड दिसतोस. ४४
- १३६ तुझ्यामध्ये त्यागाचे गुण नाहीत. ४५
- १३७ तुझी शक्ति हीन झाल्यामुळें तुझा दास म्हणविण्याची मला
आतां लाज वाटते. ४५
- १३८ तुला द्यावयाचें असेल तर आतां उशीर कां? ४५
- १३९ तूं इतका हृदयस्थ असूनहि माझा कंठस्फोट तुला ऐकू येत नाही ? ४६
- १४० तूं आपलें धन जतन करून कोणास देणार ? ४६

अभंग

पृष्ठ

१४१ तुझे नाम न घेतां मी तुझे कुळ आतां बुडवीन.	४६
१४२ समर्थांचें पोटीं आम्हीं करंटीं जन्मलों अशी तुझ्या नामाची फजिती झाली आहे.	४६
१४३ मला हें पूर्वीच माहीत असतें तर मी तुझ्या पाठीशींच लागलों नसतो.	४७
१४४ ज्याल , ेल त्याला असो, माझें मतें देव मेला आहे.	४७
१४५ आतां देह करवतावर कापूं कां अग्नीवर जाळूं ?	४७
१४६ तुझ्यासाठीं मी आतां आत्मघात करितों.	४८

४ तुकारामांचे स्वानुभूत्युद्गार.

१४७ तुकाराम देवाचें श्रीमुख पाहतो.	४९
१४८ समचरण अमूर्तमूर्तीचें दर्शन.	४९
१४९ संतसमागमानें भाग्य उजळतें.	५०
१५० अवचितांच ठेवा हातीं येतो.	५०
१५१ मागें न पाहतां पंथराजाचें आक्रमण.	५०
१५२ यातिहीन मतिहीन असल्यानें देवानें केलेला आंगिकार.	५१
१५३ बहुतां दिसांच्या भेटीनें झालेली परम'नंदप्राप्ति.	५१
१५४ एकांतांत सुखोपभोग.	५१
१५५ लाभाची अनिर्वर्णनीयता.	५१
१५६ सर्व दिशांस शुभचिह्नोदय.	५२
१५७ आत्यंतिक सुखामुळें तृप्त्यभाव.	५२
१५८ कायमचा उत्सवप्रसंग.	५२

अभंग

पृष्ठ

१५९ लाभानें लाभ दुणावतो.	५३
१६० भक्त देवास ऋणी करून ठेवितो.	५३
१६१ अज्ञानांधकार निरसल्यानें विश्व धवलित होतें.	५३
१६२ कोंदणांत बसविलेल्या हिऱ्याप्रमाणें देवाचें दर्शन.	५३
१६३ दिवसरात्र लोपून अखंड ज्योतिप्रकाश.	५४
१६४ निजरूपानुभवांत अनाहतश्रवण.	५४
१६५ अनाहतसुखांत गुंतल्यानें वृत्त्युद्गमाचा उच्छेद.	५४
१६६ जिकडे मी जाईन तिकडे देव पाठीशींच लागतो.	५५
१६७ हरी हा भोंवताला भोंवत आहे.	५५
१६८ मी तुज पाहीपर्यंत तूं असाच माझ्या दृष्टीपुढें उभा रहा.	५५
१६९ जेथें मी जातो तेथें तूं मजबरोबर आहेस.	५५
१७० आम्हीं उभयतां एकमेकांत सांपडून गेलों आहों.	५६
१७१ मीच माझ्या पोटीं निर्माण झालों.	५६
१७२ स्वस्वरूपाचें दर्शन.	५६
१७३ मी आपणच आपल्यास कोंडून घेतलें आहे.	५६
१७४ स्वरूपदर्शनानें मन वेडें होऊन जातें.	५७
१७५ जणूं एखादा संचारच अंगांत झाला आहे.	५७
१७६ सर्वत्र स्वरूपदर्शनानें एकांतवासाचा नाश.	५७
१७७ मजला वाटेल त्या वेळेस देवाकडून उत्तर मिळवितां येईल.	५७
१७८ संकल्पाच्या उदयाबरोबर त्याचें समाधान.	५८
१७९ मी न पाहतां सर्व पहात आहे.	५८
१८० एकाएकीं तुकाराम निराळे होतात.	५८
१८१ अखंडितस्वरूपावस्थान.	५९
१८२ सर्व जन देवरूप होतात.	५९

अभंग

पृष्ठ

१८३ आमचा स्वदेश म्हणजे भुवनत्रय होय.	५९
१८४ सर्व विश्व ब्रह्म झाल्यावर देवाची पूजा तरी कशी शक्य आहे ?	५९
१८५ ब्रह्माचा विश्वव्यापकत्वानें साक्षात्कार.	६०
१८६ देवाच्या साक्षात्काराची चिन्हें.	६०
१८७ आम्हांस नारी रीसाप्रमाणें दिसतात.	६०
१८८ संत काळिकाळांस भिणार नाहीत.	६०
१८९ देह कामक्रोधांनीं रिकामा केला असून देवानें भरला आहे.	६०
१९० मी तुम्हांस जीव वाहूं म्हटलें तरी तोही तुमचाच आहे.	६१
१९१ करुणा भाकणें ही सुद्धां स्वप्नांतीलच गोष्ट होय.	६१
१९२ आमच्या सर्व इच्छा पुरविणारा नारायण असल्यानें आम्हीं दुसऱ्यास काकुळतीस कां यावें ?	६१
१९३ आम्हीं सुखदुःखें देवास समर्पण करून काळ नाहीसा केला आहे.	६२
१९४ जगास खाणाऱ्या काळाच्या माथ्यावर आम्हीं पाय दिला आहे.	६३
१९५ निशा नाहीशी होऊन निद्रेचा संपूर्ण नाश झाला आहे.	६३
१९६ मी माझे मरण आपल्या डोळ्यांनी पाहिलें.	६३
१९७ शरीराची प्रेतयात्रा.	६४
१९८ माझ्या मरणानें देवाची वसति देहांत झाली आहे.	६४
१९९ देहातीताचीं लक्षणे.	६४
२०० आलेल्या जन्माचें सार्थक झालें.	६४
२०१ समर्थ आमचा कैवारी असल्यानें आमचें दुर्बलत्व नाहीसें झालें आहे.	६५
२०२ पित्याचें जें धन त्यापासून पुत्रास हिरावणारा कोण ?	६५
२०३ तुकाराम एकाएकीं मिराशीचा धनी होतो.	६५
२०४ भांडाराची किल्ली त्याचे हातीं येते.	६६

अभंग

पृष्ठ

२०५ अनंताच्या पिकाचा वांटणी.	६६
२०६ उत्पत्तीचें बीज हस्तगत होतें.	६६
२०७ तुकारामाचें अनुभवसाम्राज्यावर आरोहण.	६६
२०८ तुकाराम एकाएकी देवच होतो.	६७
२०९ तुकारामाचे बोल म्हणजे देवाचेच बोल.	६७
२१० भावारूढ तुका ही विठोबाचीच मुद्रा आहे.	६७
२११ माझी वाणी ही देवाचीच प्रासादिक वाणी होय.	६८
२१२ स्वतःच्या बळानें मी बोलत नसून देवाच्याच बळानें बोलत आहे.	६८
२१३ मला देव बोलवितो यांत संशय नाही.	६८
२१४ माझें कवित्व हें विश्वभराचेंच कवित्व होय.	६८
२१५ माझी वाणी नारायणानें मिश्रित असते.	६९
२१६ माझें शब्द पर्जन्याप्रमाणें सर्वत्र सम आहेत.	६९
२१७ आतां मी केवळ उपकाराकरितांच राहिलों आहे.	६९
२१८ धर्माचें पालन करून अधर्माचें खंडण करणे हेंच आतां आमचें काम.	७०
२१९ मार्गे जन्मोजन्मीं आम्हीं हेंच करित आलों आहों.	७०
२२० तुक्याचें दर्शन झालें नाही तोंपर्यंतच भोदू गुरूंचा बाजार.	७०
२२१ तुक्याची भेट झाली नाही तोंपर्यंतच संतांच्या गोष्टी.	७१
२२२ आम्हीं हरीचे जुने संवगडी आहोंत.	७१
२२३ शुक्रानें समाधि लाविली त्यावेळेस मी हजर होतो.	७१
२२४ खऱ्याखोऱ्याचा निवाडा करण्याकरितांच आमचा जन्म.	७२
२२५ आम्हीं नामाचे धारक असून दुसऱ्यांचे तारकही आहों.	७२
२२६ मार्गे झालें असेल त्याची मी तुम्हांस क्षमा करात आहे.	७२
२२७ मार्गे न पाहतां पुढें पहा.	७३

अभंग

पृष्ठ

२२८ मी तुम्हांस देवाचा निरोप आणिला आहे.

७३

२२९ आम्ही वैकुंठवासी असून भक्तीचा डांगोरा पिटण्यास्तवच
आमचा अवतार.

७३

भाग २ रा : तुकारामांचा उपदेश.

५ साधनपूर्वरंग.

२३० साधकाची दशा कशी असावी. ?	७७
२३१ यमनियम.	७७
२३२ एकांतवासाचें महत्त्व.	७७
२३३ अभ्यासास कांहींही दुष्कर नाही.	७८
२३४ अभ्यासानें असाध्यही साध्य होतें.	७८
२३५ अवघे गाबाळ सारून एकांतवासांत आनंदाचा उपभोग घ्या.	७८
२३६ प्रपंच व परमार्थ दोन्ही करणें शक्य नाही.	७९
२३७ त्यागावांचून भोग सुटत नाही.	७९
२३८ प्रियापुत्रबंधूंचा संबंध सोडावा.	७९
२३९ पतंगाप्रमाणें ज्योतींत उडी घालूं नये.	७९
२४० सर्व लिगाडें सारून सुपंथ धरावा.	८०
२४१ इहलोकींच्या धुरानें डोळे अंध होऊं देऊं नयेत.	८०
२४२ झाडें वीरपून पाला खाऊन रहावें.	८०
२४३ ठेंकणाच्या बाजेवर सुखाची कल्पना करणें व्यर्थ आहे.	८१
२४४ परनारी मातेसमान मानण्यांत तुमचें काय वेंचतें ?	८१

अभंग

पृष्ठ

२४५ नरस्तुति आणि कथेचा विक्रा होऊं न देण्याबद्दल देवास प्रार्थना.	८१
२४६ व्यर्थ देहास दंडून उपयोग नाही.	८२
२४७ शरीरासारखे वाईट नाही व शरीरासारखे चांगले नाही.	८२
२४८ पूज्यतेनें सुख मानणारा मनुष्य मर्ख होय.	८२
२४९ सुखदुःखास समान लेखावें.	८३
२५० परोपकाराविषयीही खोटें बोलूं नये.	८३
२५१ बाहेर धुवून काय उपयोग ? आंतून शुद्ध झालें पाहिजे.	८३
२५२ तीर्थांस जाऊन केवळ वरवर चर्म प्रक्षाळण्याचा काय उपयोग ?	८४
२५३ देवास भेटण्याचा एकच उपाय.	८४
२५४ केवळ निष्काम झाल्यानंच राम मिळतो.	८४
२५५ मातेच्या खांद्यावर बाळास शीण होता काय ?	८५
२५६ “ देव जोडे ते करावे अधर्म । अंतरे तें कर्म नाचरावें.”	८५
२५७ जर भेटणार असशील तर संतांसच भेट.	८५
२५८ निश्चित होऊन नंतर भजन करूं म्हणशील तर तुझी आशा व्यर्थ आहे.	८६
२५९ जड पडलें असतां भक्तांनीं देवाचें स्मरण करावें.	८६
२६० आतां ईश्वरध्यानावांचून मला दुसरें कांहींच नाही.	८६

६ गुरूपदेश.

२६१ जो शिष्यांस देवासारखे मानितो त्याचाच उपदेश फळतो.	८७
२६२ आपणांस पोहावयास येत नसतां दुसऱ्यास कासेस लावितो	
यास काय म्हणावें. ?	८७
२६३ भोंदू गुरूचा उपदेश.	८७

अभंग

पृष्ठ

२६४ भोंदू गुरू व खोटे शिष्य दोघेही नरकाप्रत जातात.

८८

२६५ अधिकारावांचून उपदेश देऊं नये.

८८

७ नाममाहिमा.

२६६ रामकृष्णहरिमंताचें उच्चारण.	९०
२६७ नामसंकीर्तनावांचून दुसरें साधनच नाही.	९०
२६८ नाम उच्चारून पुढें हरिरूप पहावें.	९०
२६९ कांहीं आघात न आल्यास चाललेला पंथच शेवटास पोंचवील.	९१
२७० ब्रह्मानंदाच्या भरतीत हरिनामतारूचें सोत्सेक प्लवन.	९१
२७१ निजनिष्ठेनें नाम गाणें हाच अठरा पुराणींचा सिद्धांत आहे.	९१
२७२ वेदाचा अर्थ आम्हांसच माहीत आहे.	९१
२७३ हरिनामचितनामुळें कर्तव्यनिर्वर्तन.	९२
२७४ मस्तक फुटलें तरी नामस्मरण सोडूं नये.	९२
२७५ नामस्मरणामुळें होणारे लाभाचे शकुन.	९२
२७६ प्रेमरसामुळें अंगकांतीचें सतेजत्व.	९२
२७७ नामस्मरणानें मनोवाक्कायप्रक्षालन.	९३
२७८ नामाच्या बळानें षड्भूमींचा जय.	९३
२७९ रामनामनें जीवन्मुक्ता कशी येते ?	९३
२८० इतर कोणतेही साधन नामाच्या तुलनेस येत नाहीं.	९४
२८१ नामस्मरणानें अलभ्यलाभाची प्राप्ति.	९४
२८२ नामस्मरण हा निर्वाणीचा बाण असल्यामुळें वाचा व्यर्थ वेंचूं नये.	९४
२८३ उठाउठी सारासारविचार करा.	९५

अभंग

पृष्ठ

२८४ भवरोग जाण्याचें साधन.	९५
२८५ देह भोगांचे अधीन असल्याने नामस्मरणावांचून सुख नाही.	९५
२८६ निश्चल नामस्मरणानें अविनाशसुखप्राप्ति.	९५
२८७ विठ्ठल हाच आमचा आहार झाला आहे.	९६
२८८ तूं भीत असशील तर आम्हीं तुजजवळ कांहीं मागत नाहीं.	९६
२८९ तुझ्या नामाचें सुख तुला माहीत असणें शक्य नाहीं.	९६

८ कीर्तनाचें महत्त्व.

२९० कथेमध्ये देव उभा असतो.	९७
२९१ ज्याचा हरिकथेमध्ये विश्वास नाही त्याचे कान म्हणजे उंदराचें बीळच होत.	९७
२९२ ज्याला आपलें स्वाहित करणें असेल तोच कीर्तनास जाईल.	९७
२९३ मला देहावसानापर्यंत कथा करण्याचें सामर्थ्य दे.	९८
२९४ हरिकथा ही उर्ध्ववाहिनी गंगा आहे.	९८
२९५ कथा म्हणजे देव, भक्त, आणि नाम यांचा त्रिवेणीसंगम होय.	९८
२९६ माझी कथा करवा असें मी कोणास म्हणेन तर माझी जिह्वा झडू दे.	९९
२९७ निःस्पृहत्व हाच कीर्तनकाराचा मुख्य गुण.	९९
२९८ गायनाच्चर्या रंगांत अद्भुतशक्तीचा अंगांत संचार होतो.	९९
२९९ ब्रह्मसुख मिळण्याचें सोपें वर्म.	९९
३०० कथेचे ठिकाणीं जाऊं नका असें यम आपल्या दूतांस सांगतो.	१००
३०१ काळास देवापाशीं बळ करितां येत नाहीं.	१००

अभंग

पृष्ठ

३०२ कीर्तनामुळें प्राप्त होणारी अत्यंत निर्भय स्थिति.

१००

३०३ कीर्तन हांचि समाधि.

१०१

९ भक्त्युपदेश.

३०४ सर्व ठिकाणीं देव पाहणें हांचि भक्ति.

१०२

३०५ भक्तिपंथ हाच सोपा मार्ग होय.

१०२

३०६ देव सगुणही नाहीं, व निर्गुणही नाहीं.

१०३

३०७ तुझ्या मधुरस्वरावांचून देव खोळंबला नाहीं; त्यास आवडीची
भक्ति पाहिजे.

१०३

३०८ भावावांचून देव मिळणें शक्य नाहीं.

१०३

३०९ देव भोळ्या भावाचा भुकेला आहे.

१०३

३१० अंतरींच्या त्यागावांचून गोष्टी बोलणें व्यर्थ आहे.

१०४

३११ अग्नि पाहून सतीस आनंदाचे रोमांच उठतात.

१०४

३१२ संसारास अग्नि लावून पुन. मागुतें परतून पाहूं नये.

१०४

३१३ ईश्वरावरील प्रेमास कारंजाची उपमा योग्य आहे.

१०४

३१४ नादावर लुब्ध झालेल्या मृगाप्रमाणें मी हरिगुणांवर लुब्ध व्हावें.

१०५

३१५ जळांत राहिलेल्या पद्मपत्राप्रमाणें अलिप्तता येईपर्यंत इतर सर्व
गोष्टी व्यर्थ होत.

१०५

१० जातिविचार.

३१६ विष्णुदासांस यातिधर्म नाहीं.

१०६

३१७ ज्याचे मुखी नाम तोच धन्य.

१०६

अभंग

पृष्ठ

३१८ सुंतांचें मूळ शोधण्याचें कारण नाहीं.	१०७
३१९ ज्यांस हरिनामकीर्तन आवडत नाहीं तो ब्राह्मणच नव्हे.	१०७
३२० अंत्यज असूनही जो रामनाम उच्चारितो तोच ब्राह्मण.	१०७
३२१ ब्राह्मण कर्मभ्रष्ट झाला तरी तो श्रेष्ठय समजला पाहिजे.	१०७
३२२ मन उन्मन होईपर्यंत इतर गोष्टींची सोय पाळावी लागते.	१०८

११ विद्वलदर्शन.

३२३ देवाचें श्रीमुख न पाहिल्यास प्राण देहच सोडून जाईल असें वाटतें.	१०९
३२४ बारीबद्दलचें आर्त ज्याच्या मनांत आहे त्याची देव वाट पाहतो.	१०९
३२५ संतांनीं लाविलेलें निशाण पाहून मी नामाचा जयजयकार करितों.	१०९
३२६ याच वाटेनें मागील साधुसंत गेले आहेत.	१०९
३२७ येथें रुका द्यावा लागत नाहीं, भाव द्यावा लागतो.	११०
३२८ हरिनामाच्या तारुवर तुका हमाल झाला आहे.	११०
३२९ तेथें दुःख देऊन सुख घ्यावें.	११०
३३० भावाचें निर्गुणरूपच सगुणरूपानें विटेवर उभें आहे.	१११
३३१ ज्याच्या पोटांत अनंत ब्रह्मांडें आहेत तो हा नंदाचें घरीं बालक झाला आहे.	१११
३३२ पुंडलीकानें थारा दिलेल्या सर्वांचें हृदय आकर्षण करणाऱ्या चोरास आपण धरूं चला.	१११
३३३ पुंडलीका, तूं भक्तिबळानें मातला आहेस.	११२
३३४ आज अमरावती ओस पडून देवांचें दैवत रंगणांत उभें आहे.	११२

अभंग

पृष्ठ

३३५ पंढरीच्या भुताच्या झपाट्यांत सांपडाल तर तुझांस परत येण्याची

आशा नको.

११२

३३६ वाळवंट सोडून वैकुंठाची इच्छा कां करतोस ?

११३

१२ सगुणविचार.

३३७ आम्हांस तुझ्या अरूपस्थितीची चाड नसून स्वरूपस्थितीची आहे. ११४

३३८ निराकार देवास आम्ही आकार धरण्यास लावूं. ११४

३३९ भक्ताच्या भीतीने देवास आकार घ्यावा लागतो. ११४

३४० “ एका एक भेटे । कोण सुख ते काळी ? ” ११५

३४१ जो देव झालों म्हणेल तो पतनास जाईल. ११५

३४२ जो अहंब्रह्म म्हणतो त्यास भक्तीचें वर्म कळत नाही. ११५

३४३ जो देखिला म्हणतो तो लटिक्यांचा राजा. ११६

३४४ अद्वैतांत माझे समाधान नाही. ११६

३४५ मला आत्मस्थितिभाव नको; तूं देव मी भक्त असें कर. ११६

३४६ सायुज्यतामुक्तीमध्ये देवाभक्तांचें सौख्य नाही. ११७

३४७ सदा नामघोष केल्यानें आम्ही देहांतच विदेहावस्था भोगितों. ११७

३४८ वैकुंठीच्या वासापेक्षां कीर्तनांतील रसच श्रेष्ठ आहे. ११७

३४९ मला मुक्तीचें कारण नाही, केवळ संतसंग पाहिजे. ११८

३५० जन्मोजन्मी बारकरी होण्याची इच्छा. ११८

३५१ वृक्षाचें पानही ईश्वराच्या सत्तेवांचून हालत नाही. ११८

३५२ आपण देवावर भार टाकून अयाचितवृत्तीनें रहावें. ११८

३५३ ईश्वर जुडीत जनिता व विश्वाचा व्यापक असल्यानें त्यास

काय एक करतां येणार नाही ?

११९

अभंग

पृष्ठ

३५४ बाहुली मनुष्ये केली.	११९
३५५ कुत्र्याप्रमाणें दारोदार कां फिरतोस, देवाजवळ काय कमी आहे ?	११९
३५६ जें मागणें तें देवासच माग.	११९
३५७ आपल्या कृतीप्रमाणें देव आपणांस फळ देतो.	१२०
३५८ देव ज्या स्थितींत आपणांस ठेवील त्या स्थितींत सुख मानावें.	१२०
३५९ सर्प व विंचू नारायण खरे, पण त्यांस लांबून नमस्कार करावा.	१२०
३६० हिरा व गार दोन्ही पृथ्वीपासूनच निघत असलीं तरी त्यांस समान मानितां येत नाही.	१२०

१३. देवाचें भक्तांविषयीं प्रेम.

३६१ ज्याची खरी सेवा त्यास आपल्या स्वामीस भिण्याचें कारण नाही.	१२१
३६२ आम्हांपाशीं ज्या ज्या शक्ती असतील त्या आम्हीं देवास समर्पू.	१२१
३६३ विश्वभराचें ध्यान केल्यास त्यास काय एक करितां येणार नाही?	१२१
३६४ पाषाणाच्या पोटांत बसलेल्या बेडकास चारा कोण घालतो ?	१२१
३६५ आपण दीन होऊन जगास सांकडें घालणें बरें नव्हे.	१२२
३६६ आपण निर्वाण मांडल्यास देव आपली उपेक्षा करणार नाही.	१२२
३६७ जो देवास अनुसरेल त्यास माघार घेण्याचें कारण नाही.	१२२
३६८ आजपर्यंत कोणीही तुझा दास वायां गेला नसल्यानें आम्ही तुझी कांस धरली आहे.	१२३
३६९ आपण धीर धरल्यास नारायण आपल्यास स्वचित साद्य होईल.	१२३
३७० तुला जे मनोभावानें भजतात त्यांचा बरी गति करतोस !	१२३
३७१ कोठें न दिसून देव मध्येंच उडी घालतो.	१२४

अभंग

पृष्ठ

३७२ हरीच्या भक्ताला भयचित्तेंचें कारण नाही.	१२४
३७३ आपण कोल्हाळ केला असतां देव आपल्यास खांद्यावर वाहिल.	१२५
३७४ देवाची इच्छा असल्यास विष तेंही अमृत होईल.	१२५
३७५ आपण पावलोंपावलीं देवाचें चितन केल्यास देव आपल्यावर पितां- बराची छाया करील.	१२५
३७६ देव भक्तांचा ऋणी आहे असें सर्व पुराणें एकरवानें सांगत आहेत.	१२६
३७७ ध्यानास बसलेल्या योगिराजांची तहानभूक ईश्वरास रांखावी लागते.	१२६
३७८ देव मागेंपुढें सांभाळीत असून सर्व आघातांचें निवारण करतो.	१२६
३७९ देव भक्तांचे मनोरथ पूर्ण करितो, पण योग्य वेळ आली पाहिजे.	१२७
३८० देव भक्तांचा अंकित होऊन कांहीं माग असें त्यास म्हणतो.	१२७
३८१ निश्चल बसून ध्यान केलें असतां जशी ज्याची इच्छा तशी ती देव पुरवितो.	१२७
३८२ आजपर्यंत भक्तांबद्दल देवानें काय काय केलें आहे ?	१२८
३८३ देवानें संतांबद्दल केलेले चमत्कार.	१२८

१४. संतांचीं लक्षणें.

३८४ संतांचा निवाडा होण्यास योग्य प्रसंग घडून आले पाहिजेत.	१२९
३८५ कवित्वानें, आडनांवानें, किंवा वेषानें संत होत नाहीत.	१२९
३८६ लटकेच डोहाळे दाखविल्यास स्तनांत दूध व पोटांत पोर नसतें.	१२९
३८७ तुका भोंदूगुरूऐसा नाही.	१३०
३८८ म्हैस जरी पुष्कळ दूध देणारी झाली तरी ती कामधेनूची सरी पावेल काय ?	१३०

अभंग

पृष्ठ

- ३८९ जडजीवांच्या उद्धरणार्थ व सुखभक्तीच्या प्रसारार्थच संतांचा
अवतार आहे. १३१
- ३९० जो जगाचे आघात सोशील तोच खरा संत. १३१
- ३९१ आपण उपाशी मरून अमृताची गोडी आपल्यास लाधली असें
लोकांस कां सांगतोस ? १३१
- ३९२ देवाचा भक्त देवासच प्रिय, त्याची इतरांस किंमत नाही. १३१
- ३९३ भूतभविष्यवर्तमान सांगणाऱ्या संतांस येथूनच नमस्कार. १३२
- ३९४ देवाचें ध्यान करणें इतकेंच आपलें काम; होणार तें हातच असतें. १३२
- ३९५ ज्यानें देवास ओळखिलें तो कोणास भिईल काय ? १३२
- ३९६ वैष्णवांचे भार पाहून यमदूत पळून जातात. १३३
- ३९७ दुसऱ्यांस आत्मवत् लेखणें हेंच संतांचें लक्षण. १३३
- ३९८ आम्हांस सोयरे व पिशुन कोणी नसून सर्वत्र देवच भरला आहे. १३३
- ३९९ रंजलेल्या गांजलेल्यांस जो आपले म्हणतो तोच साधु, १३३
- ४०० आम्ही मेणाहून मऊ, पण वज्राहूनही कठीण आहों. १३४
- ४०१ जडभारी पडलें असतां जो नेमास टळत नाही तोच साधु. १३४
- ४०२ जीव दान दिल्याखेरजि संतपण मिळत नाही. १३४
- ४०३ संत हे पुण्यपाप, सुखदुख, सत्यासत्याहून अतीत आहेत. १३४
- ४०४ प्रारब्ध, क्रियमाण, व संचित हा भेद भक्तांस नाही. १३५
- ४०५ तीर्थांमध्ये धोंडापाणी, पण संतांमध्ये देव आहे. १३५
- ४०६ रवि, दीप, हिरा पाहून उपयोग काय? संत अदृश्य दर्शने दाखवितात. १३६
- ४०७ देवानें भरलेलें पोतें रिकामें कसें होईल ? १३६
- ४०८ अनुभवाची ही जुनाट खाणी कितीही लुटली तरी संपणार नाही. १३६
- ४०९ संतांपायींच अविनाशसुख असल्यानें आम्हीं तेथें वास केला आहे. १३६
- ४१० संतांची भेट झाल्यास पाप, ताप, दैन्य उठाउठी नाहीसें होईल. १३६

अभंग

पृष्ठ

- ४११ माकडानें सिंहास बांकुल्या दाखविणें म्हणजे मरणच ओढून घेणें आहे. १३७
- ४१२ संत ज्याचे घरी येतात त्याचें सर्वस्व हिरावून नेतात. १३७

१५ देवाभक्तांचें ऐक्य.

- ४१३ संत म्हणजेच देव होत. १३८
- ४१४ देव व भक्त दोन्ही एका रूपाचेच भाग आहेत. १३८
- ४१५ तूं अमर आहेस, आणि मी अमर नाहीं काय ? १३८
- ४१६ कैचा भक्त कैचा देव ? हें सगळें बहुरूपाचें सोंग आहे. १३९
- ४१७ बीजापोटी तरु, व तरुशेवटी बीज हा संबंध कायमचाच आहे. १३९
- ४१८ देवाशीं अभिन्न असूनही जगांत प्रेमसुख वाढावें म्हणून भक्त
अंगी भेदभाव दाखवितात. १३९
- ४१९ जो अंगें आपण देव होईल त्यास इतर लोक देव भासतील. १४०
- ४२० एकापरी आम्ही भक्तच देवापेक्षां श्रेष्ठ आहो. १४०
- ४२१ भक्तावांचून देवावर सत्ता करणारा कोण आहे ? १४०
- ४२२ आतां मी म्हणें तें तुजकडून करून घेईन. १४०
- ४२३ आम्ही आशा बाजूला सारल्यानें देवापेक्षांही बळी झालों आहोंत. १४१

१६ निर्गुणविचार.

- ४२४ अचेतच भक्तीच्या सुखानें चेतलें आहे. १४२
- ४२५ तुकाराम सूर्याप्रमाणें लोकांत क्रीडा करीत आहे. १४२

अभंग

पृष्ठ

४२६ जगव्यापक नारायणाचा साक्षात्कार झाल्यावर शेंदरीं हेंदरीं देवतें यांस कोण पुसतो ?	१४२
४२७ ईश्वर ह्मणजे विश्वव्यापक सूत्रच आहे.	१४३
४२८ तुम्ही सर्व लोक खरोखर देवच आहां.	१४३
४२९ देव आहे असें लोकांत म्हणवावें; पण देव नाहीं असें मनांत जाणावें.	१४३
४३० व्यवहार सत्य म्हणून चालण्यास तुम्हांस आधार काय ?	१४४
४३१ बीज केवळ खरें; पत्र, पुष्प, फळें हीं केवळ मधली उपधि आहे.	१४४
४३२ देव फटकळ, भक्त फटकळ, देव्हारा फटकळ, व अंगाराही फटकळ आहे.	१४४
४३३ “ लटिका तुका, लटिक्या भावें, लटिकें बोले, लटिक्यासवें. ”	१४४

१७ साक्षात्कारविवरण.

४३४ पुढें गेले त्यांचा मार्ग शोधित आपण जाऊं.	१४५
४३५ जाणत्या लेंकरास माता दूर धरते.	१४५
४३६ जाणपणानें देवास अंतर पडतें.	१४५
४३७ तर्कवाद्यास देव दूर ठेवितो.	१४६
४३८ पिसाट तुक्यास विठ्ठलावांचून दुसरा छंदच नाही.	१४६
४३९ उन्मनींचा दीप लागल्यावांचून केवळ मुद्रांचा काय उपयोग ?	१४६
४४० मला दंतकथा नकोत, अनुभव पाहिजे	१४७
४४१ प्राप्तीच्या पैलतीरीं विपाइला निघे.	१४७
४४२ यमैवेष वृणुते तेनैव लभ्यः ।	१४७
४४३ देवाच्या मनास आलें तर हेच चक्षु दिव्य होतील.	१४८
४४४ उठाउठीं स्मरणाचा धांवा केल्यावर देवास धीर धरवत नाही.	१४८

अमंग

पृष्ठ

४४५ देवाचें ध्यान केलें असतां मनासकट काया पालटते.	१४८
४४६ तुझ्यावांचून दुसऱ्याची कीर्ति वर्णीन तर शपथ.	१४८
४४७ तुमची सगळीं इंद्रियें शाबूत असून तुझीं देवाचें ध्यान कां करीत नाहीं ?	१४८
४४८ माझीं इंद्रियें एकमेकांबरोबर भांडावयास लागली आहेत.	१४९
४४९ विषयांकडे जसें तुझें प्रेम आहे तसें देवाकडे कां नाहीं ?	१४९
४५० लाजेला थार देऊं नका हो असा देवाच्या नांवानें मी डांगोरा पिटतो.	१५०
४५१ जोंपर्यंत नेत्रांतून जळ वहात नाहीं तोंपर्यंत सगळी बडबड व्यर्थ आहे.	१५०
४५२ मन स्थिर होण्यास अनुभवदृढतेवांचून दुसरे साधनच नाही.	१५०
४५३ मी ज्याची इच्छा करीत होतो तें प्राप्त झाल्यानें आतां मौन्यच धरलेलें बरें.	१५०
४५४ रक्त, श्वेत, पीत अंजनानें माझी दृष्टि दिव्य झाली आहे.	१५१
४५५ डोळ्यांत अंजन घातल्यावर सर्वत्र प्रकाश भरलेला दिसतो.	१५२
४५६ देवाच्या पायांवर माथा ठेवावा तो उचलूं नये.	१५२
४५७ जिकडे पाहीन तिकडे मायबाप विठ्ठलरखुमाई आहे.	१५२
४५८ आतां एकांत सेवून काय उपयोग ? या जनांतच आनंद भरलेला आहे.	१५२
४५९ देवभक्तांनाचा त्रिवेणीसंगम.	१५२
४६० हरिकीर्ति गात जाणाऱ्या भक्ताबरोबर अनंत हिंडतो.	१५२
४६१ अतिसुखाहून सोलीव सुख वैष्णवांच्या अंगणांत उभें आहे.	१५३
४६२ आपण निजून नामसंकीर्तन केलें असतां नारायण उभ्यानें ऐकतो.	१५३
४६३ देव आपला बाहु उभारून आवडीचें दान भक्तांस देतो.	१५३
४६४ देव भक्तांचें सर्व काम न सांगतां करतो.	१५४
४६५ नारायणसंभोगांत तल्लीनता.	१५४

अभंग

पृष्ठ

- ४६६ तुम्हांस काय पाहिजे तें देवाजवळ मागा, व त्यास आपलें
दुःख कथन करा. १५४
- ४६७ ज्यास हरीचें साहाय्य प्राप्त होतें त्याच्या अंगणांतील लता
कल्पलता बनतात. १५४
- ४६८ शेवटचा दिवस गोड व्हावा म्हणूनच इतका अष्टाहास आजवर
केला होता. १५५

१८ रूपकें.

- ४६९ नामरूपी शेत पिकाव. १५६
- ४७० निजूं नको; जागा राहून शेत राख. १५६
- ४७१ शेताची मळणी करून ज्याचा भाग त्यास दे. १५७
- ४७२ अनुभवरूपी पाकाची सिद्धि. १५७
- ४७३ सरवदा सांगतों की, जो खरें बोलेल तो नरकाला जाईल. १५८
- ४७४ कुळस्वामिनीपुढें अनाहताचा डंका वाजवून मनरूपी
मेंढा मारा. १५८
- ४७५ आजपर्यंत कित्येकांची कोडीं देवीनें पुरविलीं आहेत. १५९
- ४७६ कुळींच्या कुळदेवतेपुढें असुर कांपत असले तरी आम्हांस ती
माताच आहे. १६०
- ४७७ माझ्या अंगांत खडतर देवता संचरली असल्यानें मला चंद्रभागेतीरी
नेऊन घाला. १६०

अभंग

पृष्ठ

१९ व्यवहारचातुर्य.

- ४७८ लावण्य हें दुःखमूळ आहे. १६२
- ४७९ संतांचा कंटाळा करून परस्त्रीस मात्र आदरानें पाहतो. १६२
- ४८० मेघ आकाशांत आले कीं मयूर नाचलाच. १६२
- ४८१ रांगोळींचा खडा हिऱ्याप्रमाणें चमकतो, पण पारस्त्री त्याकडे
पहातसुद्धां नाहीत. १६२
- ४८२ ज्याचे अंगीं मोठेपण त्यास कठीण यातना भोगाव्या लागतात. १६२
- ४८३ महापुरानें झाडें वाहून जातात, पण लव्हाळे वांचतात. १६२
- ४८४ कल्पतरूखालीं बसलें असतां मागितलेलीं फळें प्राप्त होतात. १६२
- ४८५ अज्ञान मनुष्याचें ध्यान विषयांवर असल्यानें त्यास सनातन ब्रह्म
कसें प्राप्त होईल ? १६२
- ४८६ पुराणिकांची दाढी पाहून एका बाईस आपल्या बोकडाची
आठवण झाली. १६३
- ४८७ तुला एक शेर अन्नाचीं चांड आहे; विनाकारण तुज्जा कां वाढवितोस ? १६३
- ४८८ जो आपल्या घरास आग लावतो त्यास राहण्यास कोठें जागा आहे ? १६३
- ४८९ धनमान, सुखदुःख, प्रारब्धानेच प्राप्त होतें. १६४
- ४९० खलदुर्जन कांहीं मोल न घेतां आमच्या देहाची पासोडी
शुद्ध करतात. १६४
- ४९१ जो विनाकारण निंदा करतो तो मागच्या जन्मीं परीट किंवा
न्हावी असावा. १६४
- ४९२ गुरूनें मेघवृष्टीनें उपदेश करावा, पण शिष्य करूं नये. १६४
- ४९३ मुंगीवर हत्तीची झूल घालण्यांत उपयोग काय ? १६५
- ४९४ संतसंगतींत वास करूं नये, कारण एखादे बेळीं त्यांचे गुणदोष
अंगीं यावयाचे ! १६५

अभंग

पृष्ठ

४९५ संसारयात्रेस आलेल्या लोकांनीं तुटीचा माल भरुं नये.	१६५
४९६ खऱ्याची परीक्षा करून तें गांठीं बांधा.	१६५
४९७ आंधळ्यास मोल्याची किंमत काय ?	१६६
४९८ देव घेण्यास रुकामोल कांहीं लागत नाही.	१६६
४९९ आपलें वर्म सांगूं नये; उगीच लोकांमध्ये भ्रम असूं द्यावा.	१६६
५०० मनांत देवाचें चिंतन करणें हाच उत्तम शकुन.	१६६

तुकारामवचनामृत

भाग पहिला

तुकारामांचें आत्मचरित्र

१. तुकारामांच्या चरित्रांतलि ऐतिहासिक प्रसंग.

१. तुकारामांस गुरुचा उपदेश.

सद्गुरुरायें कृपा मज केली । परि नाहीं घडली सेवा कांहीं ॥
सांपडविलें वाटे जातां गंगास्नाना । मस्तकीं तो जाणा ठेविला कर ॥
भोजना मागती तूप पावशेर । पडिला विसर स्वप्नामाजी ॥
काय कळे उपजला अंतराय । म्हणोनियां काय त्वरा जाली ॥
राघवचैतन्य केशवचैतन्य । सांगितली खूण माळिकेची ॥
बाबाजी आपुलें सांगितलें नाम । मंत्र दिला रामकृष्णहरि ॥
माघ शुद्ध दशमी पाहूनि गुरुवार । केला अंगीकार तुका म्हणे ॥

२. तुकारामांस आवडीचा मंत्र मिळतो.

माझिये मनींचा जाणोनियां भाव । तो करी उपाव गुरुराजा ॥
आवडीचा मंत्र सांगितला सोपा । जेणें नव्हे गुंफां कांहीं कोठें ॥
जाती पुढें एक उतरले पार । हा भवसागर साधुसंत ॥
जाणत्या नेणत्या ज्या जैसी आवडी । उतार सांगडी तोंपे पेटी ॥
तुका म्हणे मज दावियेला तारु । कृपेचा सागर पांडुरंग ॥

३. आपण कुणबी जन्मल्याबद्दल तुकारामांचा आनंद.

बरें देवा कुणबी केलों । नाहीं तरि दंभें असतों मेलों ॥
भलें केलें देवराया । नाचे तुका लागे पायां ॥
विद्या असती कांहीं । तरी पडतों अपार्यां ॥
सेवा चुकतों संताची । हेचि नागवण फुकाची ॥

गर्व होता ताठा । जातों यमपंथें वाटा ॥

तुका म्हणे थोरपणें । नरक होती अभिमानें ॥

४. विठोबाचें नाम हेंच कल्पांतीचें बीज.

पंढरीची वारी आहे माझे घरीं । आणीक न करीं तीर्थव्रत ॥
व्रत एकादशी करीन उपवासी । गाइन अहर्निशीं मुखीं नाम ॥
नाम विठोबाचें घेईन मी वाचे । बीज कल्पांतीचें तुका म्हणे ॥

५-६. प्रपंचांतील वैराग्यामुळें विठ्ठलाचा शोध.

आतां काय खावें कोणीकडे जावें । गांवांत राहावें कोण्या बळें ॥
कोपला पाटील गांवींचे हे लोक । आतां मज भीक कोण घाली ॥
आतां येणें चवी सांडिली म्हणती । निवाडा करिती दिवाणांत ॥
भल्या लोकांपासीं सांगितली मात । केला माझा घात दुर्बळाचा ॥
तुका म्हणे यांचा संग नव्हे भला । शोधित विठ्ठला जाऊं आतां ॥

बरें झालें देवा निघालें दिवाळें । बरी या दुष्काळें पीडा केली ॥
अनुतापें तुझें राहिलें चिंतन । झाला हा वमन संवसार ॥
बरें झालें देवा बाईल कर्कशा । बरी हे दुर्दशा जनामध्ये ॥
बरें झालें जर्गी पावलों अपमान । बरें गेलें धन ढोरें गुरें ॥
बरें झालें नाहीं धरिली लोकलाज । बरा आलों तुज शरण देवा ॥
बरें झालें तुझें केलें देवाईल । लेकरें बाईल उपेक्षिलीं ॥
तुका म्हणे बरें व्रत एकादशी । केलें उपवासीं जागरण ॥

७-८. घरीं येणाऱ्या संतांबद्दल तुकारामाच्या बायकोचा संताप.

कोण घरा येतें आमुच्या काशाला । काय ज्याचा त्याला नाहीं धंद्या

देवासाठीं झालें ब्रह्मांड सोड्दें । कोंवळ्या उत्तरे काय वेंचें ॥
 मार्गे पाचारितां नव्हे आराणूक । ऐसें येती लौक प्रीतीसाठीं ॥
 तुका म्हणे रांडे नावडे भूषण । कांतेलेंसें श्वान लागे पाठी ॥

न करवे धंदा । आइता तोंडीं पडे लोंदा ॥
 उठितें तें कुटितें टाळ । अवघा मांडिला कोल्हाळ ॥
 जिवंतचि मेले । लाजा वाटूनियां प्याले ॥
 संवसाराकडे । न पाहाती ओस पडे ॥
 तळमळती यांच्या रांडा । घालिती जीवा नांवें धोंडा ॥
 तुका म्हणे बरें झालें । घे गे बाइले लिहिलें ॥

९. जिवलग आप्तांच्या मृत्यूमुळें तुकारामांस झालेलें दुःख.

बाप मेला न कळतां । नव्हती संसाराची चिंता ॥
 विठो तुझें माझें राज्य । नाहीं दुसऱ्याचें काज ॥
 बाईल मेली मुक्त झाली । देवें माया सोडविली ॥
 पोर मेले बरें झालें । देवें मायाविरहित केलें ॥
 माता मेली मज देखतां । तुका म्हणे हरली चिंता ॥

१० भक्ताबद्दलच्या प्रेमांमुळें देव त्यास भाग्यवान् करीत नाहीं.

देव भक्तालागीं करूं नेदी संसार । अंगें वारावार करुनि ठेवी ॥
 भाग्य द्यावें तरी अंगें भरे ताठा । म्हणोनि करंटा करुनि ठेवी ॥
 स्त्री द्यावी गुणवंती तीपें^३ गुंते आशा । यालागी कर्कशा करुनि ठेवी ॥
 तुका म्हणे मज साक्ष आली देखा । आणीक या लोका काय सांगों ॥

११. नामदेवाची तुकारामांस स्वप्नामध्ये कवित्वाबद्दल आज्ञा.

नामदेवें केलें स्वप्नामार्जीं जागें । सर्वे पांडुरंगें येऊनियां ॥

सांगितलें काम करावें कवित्व । वाउगें निमित्त्य बोलों नको ॥
माप टाकी सळ' धरिली विठ्ठलें । थापटोनी केलें सावधान ॥
प्रमाणाची संख्या सांगे शतकोटी । उरले ते शेवटीं लावी तुका ॥

१२. नामदेवामुळें तुकारामांस देवाचें स्वप्रदर्शन.

द्याल ठाव तरी राहेन संगती । संतांचे पंगतीं पायांपाशीं ॥
आवडीचा ठाव आलोंसें टाकून । आतां उदासीन न धरावें ॥
शेवटील स्थळ नीच माझी वृत्ति । आधारें विश्रांति पावईन ॥
नामदेवा पायीं तुक्या स्वप्नीं भेटीं । प्रसाद हा पोटीं राहिलासे ॥

१३. तुकारामांची कवित्वाबद्दल अभिमानशून्यता.

करविली तैसी केली कटकट । वांकडी कीं नीट देव जाणे ॥
कोणाकारणें हें जालेंसे निर्माण । देवाचें कारण देव जाणे ॥
तुका म्हणे मी या अभिमानावेगळा । घालूनि गोपाळा भार असें ॥

१४. कवित्व तरल्यासच पुढें कवित्व करण्याबद्दलची
तुकारामांची प्रतिशा.

करूं कवित्व काय नाहीं आतां लाज । मज भक्तराज हांसतील ॥
आतां आला एका निवाड्याचा दिस । सत्याविण रस विरसला ॥
अनुभवाविण कोण करी पाप । रितेचि संकल्प लाज लावी ॥
तुका म्हणे आतां न धरवे धीर । नव्हे जीव स्थिर माझा मज ॥

१५. तुकारामांचा तेरा दिवसांचा निश्चक्र उपवास.

तेरा दिवस झाले निश्चक्र करितां । न पवसी अनंता मायबापा ॥
पाषाणाची खोळ घेउनि बैसलासी । काय हृषीकेशी झालें तुज ॥

१ मापाची गणती. २ कडकडित उपवास. ३ तोंडावरून पायापर्यंत घेतलेलें पांघरूण.

तुजवरी आतां प्राण मी त्यजीन । हत्या मी घालीन पांडुरंगा ॥
फार विठाबाई धरिली तुझी आस । करीन जीवा नाश पांडुरंगा ॥
तुका म्हणे आतां मांडिलें निर्वाण । प्राण हा सांडीन तुजवरी ॥

१६-२२. तुकारामांस देवाचें दर्शन.

तूं कृपाळू माउली । आम्हां दीनांची साउली ।
न संवरीत^१ आली । बाळवेशें जवळी ॥
माझें केलें समाधान । रूप गोजिरें सगुण ।
निवविलें मन । आलिंगन देऊनी ॥
कृपा केली जनाहार्ती । पार्यां ठाव दिला संतीं ।
कळों नये चित्तीं । दुःख कैसें आहे तें ॥
तुका म्हणे मी अन्यायी । क्षमा करीं वो माझे आई ।
आतां पुढें काई । तुज घालूं सांकडें ॥

थोर अन्याय केला । तुझा अंत म्यां पाहिला ।
जनाचिया बोला-। साठीं चित्त क्षोभविलें ॥
भागविलासी केला सीण । अधम मी यातिहीन ।
झांकूनी लोचन । दिवस तेरा राहिलों ॥
अवघें घालूनियां कोडें^२ । तानभुकेचें सांकडें ।
योगक्षेम पुढें । तुज करणें लागेल ॥
उदकीं राखिले कागद । चुकाविला जनघाद ।
तुका म्हणे ब्रीद । साच केलें आघुलें ॥

कापो कोणी माझी मान । सुखें पीडोत दुर्जन ।
तुज होय सीण । तें मी न करीं सर्वथा ॥
चुकी झाली एक वेळा । मजपासूनी चांडाळा ।

उभें करोनियां जळा-। माजी वह्या राखिल्या ॥
 नाहीं केला हा विचार । माझा कोण अधिकार ।
 समर्थासी भार । न कळे कैसा घालावा ॥
 गेलें होऊनियां मागें । नये बोलों तें वाउगें ।
 पुढिलिया प्रसंगें । तुका म्हणे जाणावें ॥

काय जाणें मी पामर । पांडुरंगा तुझा पार ।
 धरिलीया धीर । काय एक न करिसी ॥
 उताविळ जालों आधीं । मतिमंद हीनबुद्धि ।
 परि तूं कृपानिधि । नाहीं केला अब्हेर ॥
 तूं देवाचांही देव । अवघ्या ब्रह्मांडाचा जीव ।
 आम्हां दासां कींव । कां भाकणें लागली ॥
 तुका म्हणे विश्वंभरा । मी तों पतितचि खरा ।
 अन्याय दुसरा । दारीं धरणें बैसलों ॥

नव्हती आली सिसां^१ सुरी । अथवा घाव पाठीवरी ।
 तो म्यां केला हरी । एवढा तुम्हां आकांत ॥
 वाटिलासी दोहीं ठार्यां । मजपाशीं आणि डोहीं ।
 लागों दिला नाहीं । येथें तेथें आघात ॥
 जीव घेती मायबापें । थोड्या अन्यायाच्या कोपें ।
 हें तो नव्हे सोपें । साहों त्वांचि जाणितलें ॥
 तुका म्हणे कृपावंता । तुज पेसा नाहीं दाता ।
 काय वाणूं आतां । वाणी माझी कुंठली ॥
 तूं माउलीहून मायाळ । चंद्राहूनी शीतळ ।
 पाणियाहूनी पातळ । कल्लोळ प्रेमाचा ॥

देऊं काशाची उपमा । दुजी तुज पुरुषोत्तमा ।
 ओवाळूनि नामा । तुझ्यावरुनी टाकिलों ॥
 तुवां केलें रे अमृता । गोड त्याही तूं परता ।
 पांचां तत्त्वांचा जनिता । सकळ सत्तानायक ॥
 कांहीं न बोलोनी आतां । उगाच चरणीं ठेवितों माथा ।
 तुका म्हणे पंढरीनाथा । क्षमा करीं अपराध ॥

मी अवगुणी अन्यायी । किती म्हणोन सांगों काई ।
 आतां मज पायीं । ठाव देईं विठ्ठले ॥
 पुरे पुरे हा संसार । कर्म बळिवंत दुस्तर ।
 राहों नेदी स्थिर । एके ठायीं निश्चळ ॥
 अनेक बुद्धीचे तरंग । क्षणक्षणा पालटती रंग ।
 धरूं जातां संग । तंव तो होतो बाधक ॥
 तुका म्हणे आतां । तोडी माझी अवघी चिंता ।
 येऊनीयां पंढरिनाथा । वास करी हृदयीं ॥

२३. कढत पाण्याच्या दाहामुळें तुकारामांनीं भाकिलेली
 देवाची करुणा.

जळे माझी काया लागला वोणवा । धांवरे केशवा मायबापा ॥
 पेटली सकळ कांति रोमावळी । नावरे हे होळी दहन जालें ॥
 फुटोनियां दोन्ही भाग होऊं पाहे । पाहतोसी काय हृदय माझें ॥
 घेऊनी जीवन धांवें लथलाहीं । कवणाचें कांहीं न चलें येथें ॥
 तुका म्हणे माझी तूं होसी जननी । आणीक निर्वाणीं कोण राखे ॥

२४. देवाच्या कृपेनें दाहशांति.

चित्त शुद्ध तरी शत्रु मित्र होती । व्याघ्रही न खाती सर्प त्या ॥
 विष तें अमृत, आघात तें हित । अकर्तव्य नीतं होय त्यासी ॥

दुःख तें देईल सर्व सुख फळ । होतील शीतल अग्निज्वाळा ॥
 आवडेल जीवा जिवाचिये परी । सकळां अंतरीं एक भाव ॥
 तुका म्हणे कृपा केली नारायणें । जाणिजेत येणें अनुभवें ॥

२५. रामेश्वरभट्टास ज्ञानेश्वरांचें स्वप्न.

माझी मज आली रोकडी प्रचीत । होऊनि फजित दुःख पावे ॥
 कांहीं द्वेष त्याचा करितां अंतरीं । व्यथा या शरीरीं बहुत झाली ॥
 ज्ञानेश्वरें मज केला उपकार । स्वप्नीं सविस्तर सांगितलें ॥
 तुका सर्वां श्रेष्ठ प्रिय आम्हां थोर । कां जो अवतार नामयाचा ॥
 त्याची तुज कांहीं घडली रे निंदा । म्हणूनि हे बाधा जडली तूज ॥
 आतां एक करी सांगेन ते तुला । शरण जाई त्याला निश्चयेंशी ॥
 दर्शनेचि तुझ्या दोषा परिहार । होय तो विचार सांगितला ॥
 तोचि हा विश्वास धरोनि मानसीं । जाय कीर्तनासी नित्यकाल ॥
 म्हणे रामेश्वर त्याच्या समागमें । झालें हें आराम देह माझें ॥

२६. रामेश्वरभट्टानें केलेलें तुकारामाचें वर्णन.

पंडित वैदिक अथवा दशग्रंथी । परी सरी न पवती तुकयाची ॥
 शास्त्रही पुराणें गीता नित्यनेम । वाचिताती वर्म न कळे त्यांसी ॥
 कर्म अभिमानें वर्ण अभिमानें । नाडले ब्राह्मण कलियुगीं ॥
 तैसा नव्हे तुका वाणी व्यवसायी । भाव त्याचा पायीं विठोबाचे ॥
 अमृताची वाणी वरुषला शुद्ध । करी त्या अशुद्ध पेसा कोण ॥
 चडूं वेदांचें हें केलें विवरण । अर्थही गहन करूनियां ॥
 उत्तम मध्यम कनिष्ठ वेगळे । करूनि निराळे ठेविले ते ॥
 भक्तिज्ञानें आणि चैराग्यें आगळा । ऐसा नाहीं डोळां देखिलेला ॥
 जपतप यज्ञें लाजविलीं दानें । हरिनामकीर्तनें करूनियां ॥

मागें कवीश्वर झाले थोर थोर । नेलें कलेवंर कोणी सांगा ॥
भूणे रामेश्वर सकळा पुसोनि । गेला तो विमानीं बैसोनियां ॥

२७-२९. तुकारामांचें संतांस स्वचरित्रकथन.

पांडुरंगा करूं प्रथम नमना । दुसरें चरणा संतांचिया ॥
त्यांच्या कृपादानें कथेचा विस्तार । बाबाजीसद्गुरुदास तुका ॥
काय माझी वाणी मानेल संतांशीं । रंजवूं चित्तासीं आपुलिया ॥
या मनासी लागो हरिनामाचा छंद । आवडी गोविंद गावयासी ॥
सीण झाला मज संसारसंभ्रम । सीतळ या नामें झाली काया ॥
या सुखा उपमा नाहीं द्यावयासी । आलें आकारासी निर्विकार ॥
नित्य धांवें तेथें नामाचा गजर । घोष जयजयकार आईकतां ॥
तांतडी ते काय हरिगुण गाय । आणीक उपाय दुःखमूळ ॥
मूळ नरकाचें राज्य मदै माते । अंतरे बहुत देव दुरी ॥
दुरी अंतरला नामनिंदकासी । जैसे गोचिडासी क्षीर राहे ॥
हे वाट गोमटी वैकुंठासी जातां । रामकृष्णकथा दिंडी ध्वजा ॥
जाणते त्यांनीं सांगितलें करा । अहंतेसी वायू आडूनियां ॥
यांसी आहे ठावें परी अंध होती । विषयांची खंती वाटे जना ॥
नाहीं त्या सूटलीं द्रव्य लोभ माया । भस्म दंड छाया तरुवराची ॥
चित्त ज्याचें पुत्रपत्नीबंधूवरी । सुटेल हा परी कैसें जाणा ॥
जाणते नेणते करा हरिकथा । तराल सर्वथा भाक माझी ॥
माझी मज असे घडली प्रचित । नसेल पतित ऐसा कोणी ॥
कोणीतरी कांहीं केलें आचरण । मज या कीर्तनेवीण नाहीं ॥
नाहीं भय भक्ता तराया पोटाचें । देवासी त्याचें करणें लागे ॥
लागे पाठोवाटी पाहे पायांकडे । पीतांबरें खडे घाट झाडी ॥
कोनियां काय राहिले हे लोक । हेंचि कवतुक वाटे मज ॥

जयाने तारिले पाषाण सागरीं । तो ध्यारे अंतरीं स्वामी माझा ॥
माझिया जीवाची केली सोडवण । ऐसा नारायण कृपाळू हा ॥

एका वचन हे संत । मी तों आगळा पतित ।
काय काजें प्रीत । करीतसां आदरें ॥
माझे चित्त मज ग्वाही । सत्य तरलों मी नाहीं ।
एकांचिये वाहीं^१ । एक देखी मानिती ॥
बहु पीडिलों संसारें । मोडी पुंसें पिटी ठोरें ।
न पडतां पुरें । या विचारें राहिलों ॥
सहज सरलें होतें काहीं । द्रव्य थोडें बहु तेंही ।
त्याग केला नाहीं । दिलें द्विजा याचकां ॥
प्रियापुत्रबंधु । यांचा तोडिला संबंधु ।
सहज जालों मंदु । भाग्यहीन करंटा ॥
तोंड न दाखवे जना । शिरें सांहीं भरे राना ।
एकांत तो जाणा । तयासाठीं लागला ॥
पोटें पिटिलें काहारें । दया नाहीं या विचारें ।
बोलावितां बरें । सहज म्हणे यासाठीं ॥
सहज वडिलां होती सेवा । म्हणोनि पूजितों या देवा ।
तुका म्हणे भावा । साठीं झणीं घ्या कोणी ॥

याती शूद्र वंश केला वेवसाव । आदि तो हा देव कुळपूज्य ॥
नये बोलों परि पाळिलें वचन । केलियाचा प्रश्न तुम्हीं संतीं ॥
संवसारें जालों अति दुःखें दुःखी । मायबाप सेखीं क्रमिलिर्यां ॥
हुष्काळें आटिलें द्रव्य नेला मान । स्त्री एकी अन्न अन्न करितां मेली ।
लज्जा वाटे जीवा त्रासलों या दुःखें । वेवसाव देखें तुटी येतां ॥

१ प्रवाह, गति. २ पुछ, शेंपूट. ३ फट, कोंपरा. ४ काहुर, भय, भ्रांति.
५ कुलाचा धंदा. ६ दिवंगत झाल्यावर.

देवाचें देऊळ होतें, तें भंगलें । चित्तासी जें आलें करावेंसैं ॥
 आरंभीं कीर्तन करी एकादशी । नव्हतें अभ्यासीं चित्त आधीं ॥
 कांहीं पाठ केलीं संतांचीं उत्तरें । विश्वासें आदरें करोनियां ॥
 गाती पुढें त्यांचे धरावें धुपद । भावें चित्त शुद्ध करोनियां ॥
 संतांचे सेविलें तीर्थ पायवेणी । लाज नाहीं मनीं येऊं दिली ॥
 ठाकला तो कांहीं केला उपकार । केलें हें शरीर कष्टवूनी ॥
 वचन मानिलें नाहीं सुहृदांचे । समूळ प्रपंचें वीट आला ॥
 सत्यअसत्यासीं मन केलें ग्वाही । मानियेलें नाहीं बहुमत ॥
 मानियेला स्वामी गुरुचा उपदेश । धरिला विश्वास दृढ नामीं ॥
 यावरी या झाली कवित्वाची स्फूर्ति । पाय धरिले चित्तीं विठोबाचे ॥
 निषेधाचा कांहीं पडिला आघात । तेणें मध्यें चित्त दुखावलें ॥
 बुडविल्या वह्या बैसलों धरणें । केलें नारायणें समाधान ॥
 विस्तारीं सांगतां बहुत प्रकार । होईल उशीर आतां पुरे ॥
 आतां आहे तैसा दिसतो विचार । पुढील प्रकार देव जाणे ॥
 भक्तां नारायण नुपेक्षी सर्वथा । कृपावंत ऐसा कळों आलें ॥
 तुका म्हणे माझे सर्व भांडवल । बोलविले बोल पांडुरंगें ॥

३०. देवास आपलें सामर्थ्य दाखविण्याबद्दल तुकारामांची विनंति.
 अशक्य तें तुम्हां नाहीं नारायणा । निर्जीवा चेतना आणावया ॥
 मागें काय जाणों स्वामीचे पवाडे । आतां कां रोकडे दाबूं नये ॥
 थोर भाग्य आम्ही समर्थाचे कांसे । म्हणवितों दास काय थोडे ॥
 तुका म्हणे माझे निववावे डोळे । दाबूनि सोहळे सामर्थ्याचे ॥

३१-३३. परचक्राच्या आकांतांत केलेली देवाची करुणा.
 न देखवे डोळां ऐसा हा आकांत । परपीडें चित्त दुःखी होतें ॥
 काय तुम्ही येथें नसालसें जालें । आम्ही न देखिलें पाहिजे हें ॥

परचक्र कोठें हरिदासाच्या वासें । न देखिजेत देश रहातिया ॥
तुका म्हणे माझी लाजविली सेवा । हीनपणें देवा जिणें जालें ॥

भीत नाहीं आतां आपुल्या मरणा । दुःखी होतां जना न देखवे ॥
आमची तों जाती ऐसी परंपरा । कां तुम्ही दातारा नेणां ऐसें ॥
भजनीं विक्षेप तेंची पै मरण । न वजावा क्षण एक वायां ॥
तुका म्हणे नाहीं आघाताचा वारा । ते स्थळीं दातारा ठाव मागे ॥

काय म्यां मानावें हरिकथेचें फळ । तरिजे सकळ जन ऐसें ॥
उच्छेद तो असे हा गे आरंभिला । रोकडें विट्टला परचक्र ॥
पापाविण नाहीं पाप येत पुढें । साक्षीसी रोकडें साक्ष आलें ॥
तुका म्हणे जेथें वसतील दास । तेथें तुझा वास कैसा आतां ॥

३४. साधूची समलोष्टादमकांचनता.

मुंगी आणि राव । आम्हां सारखाचे जीव ॥
गेला मोह आणि आशा । कळिकाळाचा हा फांसा^१ ॥
सोनें आणि माती । आम्हा समान हें चित्तीं ॥
तुका म्हणे आलें । घरा वैकुंठ सगळें ॥

३५-४१. ज्ञानेश्वरांच्या दृष्टांतानुळें आलेल्या ब्राह्मणास
तुकारामांचा उपदेश.

नको कांहीं पडों ग्रंथाचिये भर्रीं । शीघ्र व्रत करीं हेंचि एक ॥
देवाचिये चाडे आळवावें देवा । ओस देहभावा पाडेनियां ॥
साधनें घालितीं काळाचिये मुखीं । गर्भवास सेखीं न चुकती ॥
उधाराचा मोक्ष होय नोहे ऐसा । पतनासी इच्छा आवश्यक ॥

रोकडी पातली अंगसंगें जरा । आतां उजगरा' कोठवरी ॥
 तुका म्हणे घालीं नामासाठीं उडी । पांडुरंग थडी पाववील ॥
 नाहीं देवापार्शीं मोक्षाच गांठोडें । आणूनी निराळें घावें हातीं ॥
 इंद्रियांचा जय साधूनियां मन । निर्विषय कारण असे तेथे ॥
 उपास पारणीं अक्षरांची अटी' । सत्कर्म शिवटीं असे फळ ॥
 आदरें संकल्प वारीं अतिशय । सहज तें काय दुःख जाण ॥
 स्वप्नींच्या घायें विवळसी वायां । रडे रडतियासवें मिथ्या ॥
 तुका म्हणे कळ आहे मुळापार्शीं । शरण देवासी जाय वेगीं ॥
 त्यजिलें भेटवी आणूनी वासना । दाविल्याचें जना काय काज ॥
 आळवाव देवा भाकूनी करुणा । आपुलिया मना साक्ष करीं ॥
 नाहीं जावें यावें दुरूनी लागत । आहे साक्षभूत अंतरींच ॥
 तुका म्हणे हा आहे कृपासिंधु । तोडी भवबंधु तात्काळिक ॥

गोविंद गोविंद । मना लागलिया छंद ॥
 मग गोविंद ते काया । भेद नाहीं देवा तया ॥
 आनंदल मन । प्रेमें पाझरती लोचन ॥
 तुका म्हणे आळी । जैवीं नुरोचि वेगळी ॥

संकोचोनि काय झालासी लहान । घेई आपोशन ब्रम्हांडाचें ॥
 करोनी पारणें आंचवे संसारा । उशीर उशिरा लावूं नको ॥
 घरकुलानें होता पडिला अंधार । तेणें केलें फार कासावीस ॥
 झुगारुनी दुरीं लपविल काखे । तुका म्हणे वाखे कौतुकाचे ॥
 ज्ञानियांचा राजा गुरु महाराज । म्हणती ज्ञानदेव ऐसें तुम्हां ॥
 मज पामरा हें काय थोरपण । पार्यींची वहाण पार्यीं बरी ॥

ब्रम्हादिक जेथें तुम्हां वोळंगणे । इतर तुळणे काय पुरे ॥
तुका म्हणे नेणें युक्तीची ते खोली । म्हणोनि ठेविली पायीं डोई।

बोलिलीं लेंकुरें । वेडीं वांकुडीं उत्तरें ॥
करा क्षमा अपराध । महाराज तुम्हीं सिद्ध ॥
नाहीं विचारिला । अधिकार म्यां आपुला ॥
तुका म्हणे ज्ञानेश्वरा । राखा पायांपै^१ किंकरा ॥

४२. निर्याणप्रसंगीं गरुडासमवेत देवाचें दर्शन.

पैल आले हरि । शंखचक्र शोभे करीं ॥
गरुड येतो फडत्कारें । ना भी ना भी म्हणे त्वरें ॥
मुगुटकुंडलांच्या दीप्ति । तेजें लोपला गभस्ति ॥
मेघश्यामवर्ण हरि । मूर्ति डोळस साजिरी ॥
चतुर्भुज वैजयंती । गळां माळ हे ^२रुळती ॥
पीतांबर झळके कैसा । उजळल्या दाही दिशा ॥
तुका झालासे संतुष्ट । घरा आलें वैकुंठपीठ ॥

४३. तुकारामांचें निर्याण.

आम्हीं जातो तुम्हीं । कृपा असों द्यावी ।
सकळां सांगावी । विनंती माझी ॥
वाढवेळ झाला । उभा पांडुरंग ।
वैकुंठा श्रीरंग । बोलावितो ॥
अंतकाळीं विठो । आम्हांसी पावला ।
कुडीसहित झाला । गुप्त तुका ॥ —

२ तुकारामांची साधकदशा.

४४. आळसाला व लजेला येथून रामराम.

आतां येथे झाली जीवा संवसांटी । होतें तैसें पोटीं फळ आलें ॥
 आतां धरिले ते न सोडी चरण । सांपडलें धन निज ठेवा ॥
 आतां हा आळस असो परता दुरी । नेदावी ते उरी उरी कांहीं ॥
 आतां याचा मज न व्हावा विसर । भरोनि अंतर राहों रूप ॥
 आतां लोकलाज नयो येथे आड । बहु झाला गोड ब्रम्हरस ॥
 तुका म्हणे आतां जन्म हा सफळ । अंतरां गोपाळ स्थिरावला ॥

४५. निंदा व स्तुति यांची समता.

फजितखोरा मना किती तुज सांगों । नको कोणा लागों मार्गे मार्गे ॥
 स्नेहवादै दुःख जडलेंसे अंगीं । निष्ठुर हें जर्गी प्रेमसुख ॥
 निंदास्तुति कोणी करो दयामाया । न धरीं चाड या सुखदुःखा ॥
 योगिराज कां रे न राहती बैसोनी । एकिये आसनीं याचि गुणें ॥
 तुका म्हणे मना पाहे विचारून । होई रे कठीण वज्रापेस ॥

४६. उपचाराचा कंटाळा.

उपचाराशी वाज्जं जालों । नका बोलों यावरी ॥
 असेल तें असो तैसें । भेटीसरिसें नमन ॥
 दुसऱ्यामध्ये कोण मिळे । छंद चाळे बहु मते ॥
 एकाएकीं आतां तुका । लौकिका या बाहेरी ॥

४७. फकीराच्या स्थित्तिच देवाची आठवण होते.

नको देऊं देवा पोटीं हें संतान । मायाजाळें जाण नाठवसी ॥
नको देऊं देवा द्रव्य आणि भाग्य । तो एक उद्वेग होय जीवा ॥
तुका म्हणे करी फकीराचे परी । रात्रंदिवस हरि येईल वाचे ॥

४८. “ आपदः सन्तु नः शश्वद्यासु संस्मर्यते हरिः ”

न मिळो खावया न वाढो संतान । परि हा नारायण कृपा करो ॥
पेशी माझी वाचा मन उपदेशी । आणीक लोकांसी हेंचि सांगे ॥
विटंबी शरीर होत कां विपत्ती । परि राहो चितीं नारायण ॥
तुका म्हणे नाशिवंत हें सकळ । आठवे गोपाळ तेंचि हित ॥

४९. देहावर उदासीनता.

पिंडं पोसावें हें अधमाचें ज्ञान । विलास मिष्टान्न करूनियां ॥
शरीर रक्षावें हा धर्म बोलती । काय असे हातीं तयांचिया ॥
क्षणभंगुर हें जाय न कळतां । ग्रास गिळी सत्ता नाही हातीं ॥
कर्वतिर्लीं देहें कापियेलें मांसा । गेले वनवासा शुकादिक ॥
तुका म्हणे राज्य करितां जनक । अग्नीमाजी एक पाव जळे ॥

५०. जरा व मृत्यूचें भय.

जरा कर्णमूळीं सांगों आली गोष्टी । मृत्याचिये भेटी जवळी आली ॥
आतां माझ्या मना ह्वांई सावधान । ॐ पुण्याची जाण कार्यसिद्धि ॥
शेवटील घडी बुडतां नलगे वेळ । साधाया तो काळ जवळी आला ॥
तुका म्हणे चितीं कुळींची देवता । वारावा भोंवता शब्द मिथ्या ॥

५१. एकमेकांचीं दहनें पाहून कां सावध होत नाहीं ?

एक पाहतसां एकांची दहनें । सावध त्या गुणें कां रे न व्हा ॥
 मारा हाक देवा भय अट्टाहासैं । जंव काळाऐसें झालें नाहीं ॥
 मरणाची तंव गांठोडी पदरीं । जिणें तोंचि वरि माप भरे ॥ (
 तुका म्हणे श्रीगं वाहती मारग । अंगा आलें मग हालों नेदी ॥

५२. पलीकडच्या घरीं चोरी झालेली पाहून उरलें तें जतन करा.

पैल घरीं झाली चोरी । देहा करी बोंब ॥
 हाबा हाबा करिसी काय । फिराऊनि नेट्यां वाय ॥
 सांडुनियां शुद्धी । निजलासी गेली बुद्धि ॥
 चोरी तुझा काढिला बुर् । वेगळें भावा घातलें दूर ॥
 भलतियासी देसी वाव । लाहेसि तूं एवढा ठाव ॥
 तुका म्हणे अझुनि तरी । उरलें तें जतन करीं ॥

५३. मरणाचें स्मरण असावें.

वाटे या जनाचें थोर वा आश्चर्य । न करिती विचार कां हिताचा ॥
 कोण दर्म ऐसा आहे यांचे पोटी । येईल शेवटीं कोण कामा ॥
 काय मानुनियां राहिले निश्चिती । काय जाब देनी यमदूतां ॥
 कां हे विसरलीं मरण बापुडीं । काय यांसी गोडी लागलीसे ॥
 काय हातीं नाहीं करील तयासी । काय झालें यांसी काय जाणों ॥
 कां हीं नाठविती देवकीनंदना । सुटाया बंधनापासूनिया ॥
 काय मोल यासी लाभे धन वित्त । कां हे यांचें चित्त घेत नाहीं ॥
 तुका म्हणे कां हीं भोगतील खाणी । कां त्या चक्रपाणी विसरलीं ॥

१ मुळें. २ धिःकार असो. ३ हायहाय. ४ नेटानें. ५ जागृति. ६ भुःसा.
 ७ अवकाश जागा. ८ विश्वास. ९ उत्तर. १० जन्म.

५४. एका चक्रपाणीवांचून बायकापोरें व्यर्थ होत.

जन हें सुखाचें दिल्याघेतल्याचें । अंत हें काळींचें नाही कोणी ॥
झाल्या हीन शक्ति नाकडोळे गळती । सांडोनिया पळती रांडापोरें ॥
बाईल म्हणे खर मरता तरी बरें । नासिलें हें घर थुंकोनियां ॥
तुका म्हणे माझीं नव्हतील कोणी । तुज चक्रपाणीवांचूनियां ॥

५५. काळाच्या उडीपासून एका देवावांचून सोडविता कोणी नाही.
नको नको मना गुंतूं मायाजाळीं । काळ आला जवळी ग्रासावया ॥
काळाची हे उडी पडेल बा जेव्हां । सोडविना तेव्हां मायबाप ॥
सोडविना राजा देशींचा चौधरी । आणीक सोइरीं भलीं भलीं ॥
तुका म्हणे तुला सोडविना कोणी । एका चक्रपाणीवांचूनिया ॥

५६. हें शरीरच चिंतामणि आहे.

सकळ चिंतामणी शरीर । जरी जाय अहंकार समूळ आशा ॥
निंदा हिंसा नाही कपट देहबुद्धि । निर्मळ स्फटिक जैसा ॥
मोक्षाचें तीर्थ नलगे वाराणसी । येतीं तयापाशीं अवधीं जनें ॥
तीर्थोसी तीर्थ झाला । एक तोचि मोक्ष तेणें दर्शनें ॥
मन शुद्ध तया काय करिसी माळा । मंडित सकळां भूषणांसी ॥
हरिच्या गुणें गर्जताती सदा । आनंद तयां मानसीं ॥
तन मन धन दिलें पुरुषोत्तमा । आशा नाही कवणाची ॥
तुका म्हणे तो परिसाहूनि आगळा । काय महिमा वर्णूं त्याची ॥

५७. या जन्माच्या साधनानें सच्चिदानंद पदवी प्राप्त होते.

इहलोकींचा हा देहे । देव इच्छिताती पाहे ॥
धन्य आम्हीं जन्मा आलों । दास विठोबाचे झालों ॥

आयुष्याच्या या साधनें । सच्चिदानंद पदवी घेणें ॥
तुका म्हणे पावटणी । करूं स्वर्गाची निशाणी ॥

५८. देह कोणत्याही स्थितीत असला तरी देवाचें चिंतन करावें.
आतां केशीराजा हेचि विनवणी । मस्तक चरणीं ठेवीतसें ॥
देह असो माझा भलतियेठार्यां । चित्त तुझ्या पायीं असों द्यावें ॥
काळाचें खंडन घडावें चिंतन । तनमनधनविन्मुखता ॥
कफवातपित्त देह अवसानां । ठेवावीं वारूनि दुरितें हीं ॥
सावध तों माझीं इंद्रियें सकळ । दिली एक वेळ हांक आधीं ॥
तुका म्हणे तूं या सकळांचा जनिता । येथें ऐक्यता सकळांसी ॥

५९. आपआपल्या व्यवसायांत देवाकडे ओढ.
करीं धंदा परि आवडती पाय । प्रीती सांगों काय नेणां देवा ॥
रूप डोळां देखें सदा सर्वकाळ । संपादितों आळ प्रपंचाचा ॥
नेमून ठेविली कार्याकारणीं । आमुचि हे वाणी गुण वदे ॥
मनासीं उत्कंठा दर्शनाचा हेवा । नाहीं लोभ जीवा धन धान्य ॥
उसंतितों पंथ वेठीचिया परी । जीवनसूत्र दोरीपारीं ओढे ॥
तुका म्हणे ऐसें करितों निर्वाण । जीव तुम्हां भिन्न नाहीं माझा ॥

६०. देव सांपडण्याची कळा.

विठो सांपडावया हातीं । ठावी झाली एक गंती ।
न धरी भय चित्तीं । बळ किती तयाचें ॥
लागे आपणचि हातीं । कीव भाकावी काकुलती ।
करी मग चित्तीं । असेल तें तयाचे ॥

एकलिया भावबळें । कैं सांपडे तो काळें ।
 वैष्णवांच्या मेळें । उभा ठाके हांकेसी ॥
 बांधा माझिया जीवासी । तुका म्हणे प्रेमपार्शी ।
 न सोडी तयासी । सर्वस्वासी उदार ॥

६१. देवापेक्षां भाव विस्तृत केला पाहिजे.
 जेथें जेथें जासी । तेथें मजचि तूं पाहसी ॥
 ऐसा पसरीन भाव । रिता नाहीं कोणी ठाव ॥
 चित्त जडलें पार्यीं । पाळती हें ठार्यीं ठार्यीं ॥
 तुका म्हणें पोटीं । देव घालुनि सांगें गोष्टी ॥

६२. देवाचें चितन हीच त्याची सेवा.
 तुझें वर्म ठावें । माझ्या पाडियेलें भावें ॥
 रूप कासवाचे परी । धरुनि राहिलों अंतरीं ॥
 नेदी होऊं तुटी । मेळवीन दृष्टादृष्टी ॥
 तुका म्हणे देवा । चितन हें तुझी सेवा ॥

६३. हरिनामवेलींवर मनानें पक्षिराज बनलें पाहिजे.
 हरिनामवेली पावली विस्तार । फळीं पुष्पीं भार वोल्हावली ॥
 तेथें माझ्या मना होई पक्षिराज । साधावया काज तृप्तीचें या ॥
 मुळींचिया बीजें दाखविली गोडी । लवकराचि जोडी झालियाची ॥
 तुका म्हणे क्षणक्षणां जातो काळ । गोडी ते रसाळ अंतरेल ॥

६४. अनुभविक संतांच्या भेटीबद्दल तळमळ.
 माझिये जातीचे मज भेटो कोणी । आवडीची धूणी फेडावया ॥
 आघडे ज्या हरी अंतरापासुनि । ऐसियांचे मनीं आर्त माझें ॥

तयालागी जीव होतो कासावीस । पाहातील धास नयन हे ॥
 सुफळ हा जन्म हाईल तेथून । देतां आर्लिगन वैष्णवांसी ॥
 तुका म्हणे तोचि सुदिन सोहळा । गाऊं या गोपाळा धणीवरि ॥

६५. ज्ञानी लोकांचे घरीं केवळ अहंभाव असतो.

ज्ञानियांचे घरीं चोजैवितां देव । तेथें अहंभाव पाठी लागे ॥
 म्हणउनि अवघे सांडिले उपाय । धरियेले पाय दृढ तुझे ॥
 वेदपरायण पंडित वाचक । न मिळती एक एकांमधीं ॥
 पाहों गेलों भाव कैसी आत्मनिष्ठा । तेथें देखें चेष्टा विपरीत ॥
 आपुलिया नाहीं निवाले जे अंगें । करती रागें गुरगुरु ॥
 तुका म्हणे मज कोणाचा पांगिल्ला । नको वा विठ्ठला करूं आतां ॥

६६. संतांचा परिवार होण्याची अपेक्षा.

होईन खडे गोटे । चरणरज सौने मोठे ।
 पंढरीचे वाटे । संतचरणीं लागेन ॥
 आणीक कांहीं दुजें । मी मागे न तुजपाशीं ।
 आठवितां सुख । भय नास नाहीं ज्यासी ॥
 होईन मीचे वाहाणा । पार्यीं सकळां संतजनां ।
 मांजर सुकरूं सुर्णा । जवळी शेष घ्यावया ॥
 सांडोवां पायरी । वाहळें बावी^१ गंगातीरीं ॥
 होईन तयावरी । संतसज्जन चालती ॥

१ वाट. २ सफल. ३ शाध करणें, तपास करणें. ४ अंकित. ५ लहान.
 ६ जोडे. ७ डुकर. ८ कुत्रें. ९ पाण्यावरून पलीकडे जाण्याकरतां घातलेला
 दगडाचा बांध, अथवा पूल. १० ओहोळ. ११ विहीर.

लागें संतापार्यीं । ऐसा ठेवीं भलते ठार्यीं ।
तुका म्हणे देई । धाक नाहीं जन्माचा ॥

६७. संतांच्या उपकाराची फेड करितां येणें शक्य नाहीं.
काय सांगों आतां संतांचे उपकार । मज निरंतर जागवित्ती ॥
काय द्यावें त्यांशीं व्हांवें उतराई । ठेवितां हा पार्यीं जीव थोडा ॥
सहज बोलणें हित उपदेश । करुनि सायांस शिकवित्ती ॥
तुका म्हणे वत्स धेनुवेचे चित्तीं । तैसे मज येती सांभाळीत ॥

६८. मागच्या भयानें तुकाराम जागृतीस येतात.
क्षणक्षणां सांभाळितों । साक्षी होतो आपुला ॥
न घडावी पार्यीं तुट्टी । मनें मिठी घातली ॥
विचार तो वचनाआधीं । धरुनि शुद्धि ठेविली ॥
तुका म्हणे मागें भ्यालों । तरी झालों जागृत ॥

३ तुकारामांच्या अंतःकरणांतील तळमळ.

६९. तुझी मला भेट झाली नाही असें माझे अंतःकरण मला सांगतें.

बेगडाचा रंग राहे कोण काळ । अंगें हें पितळ न देखतां ॥

माझे चित्त मज जवळीच 'गवाही । तुझी मज नाही भेटी ऐसे ॥

दासीसुतां नाही पितियाचा ठाव । अवघेंचि वावें सोंग त्याचें ॥

तुका म्हणे माझी केली विटंबना । अनुभवे जना येईल कळों ॥

७०. अनुभवावांचून मी कसा आनंद मानूं ?

आतां तुझा भाव कळों आला देवा । ठकूनियां सेवा घेसी माझी ॥

टाकूनि सांकडें आपुलिया माथां । घातला या संतांवरी भार ॥

स्तुति करवूनि पिटिला डोंगोरा । तें कोण दातारा साच करी ॥

जातीचें वाणी मी पोटीचें हे कुडें । नका मजपुढें ठकांठकी ॥

तुका म्हणे नाही आलें अनुभवा । आधींच मी देवा कैसा नाचूं ॥

७१. स्वप्नीं सुधां तुझे दर्शन नाहीं.

स्वप्नीं तोही कैसा न पडसी डोळां । सुंदर सांवळा घवघवात ॥

चतुर्भुज माळा रुळे एकावळी । कस्तुरी निढळीं रेखिलीसे ॥

शंखचक्रगदा रुळे वैजयंती । कुंडलें तळपतीं श्रवणीं दोन्ही ॥

तुका म्हणे स्वप्नीं आतां दावीं पाय । पांडुरंगे माय कृपावंते ॥

१ साक्षी. २ वेश्येचा मुलगा. ३ व्यर्थ. ४ फसवून. ५ संकट. ६ दौडी.
७ वाकडें, कपटी. ८ फसवेगिरी. ९ शोभिवंत, ठळक. १० शोभा देत हालणें.
११ कपाल. १२ चमकणें.

७२. माझे कोणते लळे तूं आजपर्यंत पाळिले आहेस ?

जे केली आळी ते अवधी गेली वायां । उरला पंढरिराया श्रम माझा ॥
काय समाधान केलें कोण वेळें । कोण माझे लळे पाळियेले ॥
आभासही नाही स्वप्नीं दुश्चिता । प्रत्यक्ष बोलतां काय चिंता ॥
आतां पुढें लाज वाटे पांडुरंगा । भक्त ऐसे जगामाजी झाले ॥
तुका म्हणे आतां नाहीं भरंवसा । मोकलींसी ऐसा वाटतोसी ॥

७३. तुझें चतुर्भुज रूप पाहिल्यावांचून मला धीर धरवत नाहीं.

लोकमान देहसुख । संपत्तिउपभोग अनेक ।
विटंबनादुःख । तुझिये भेटीवांचूनि ॥
तरि मज ये भेट ये भेट । काय ठाकलासी नीट ।
थोर पुण्यें वाट । तुज दैवेंचि लाधली ॥
काय ब्रह्मज्ञान करूं कोरडें । रितें^३ मायेचें भापाडें ।
भेटीविण कुडें । तुझिया अवघें मज वाटे ॥
आत्मस्थितीचा विचार । काय करूं हा उद्धार ।
न देखतां धीर । चतुर्भुज मज नाहीं ॥
रिद्धिसिद्धि काय करूं । अथवा आगमविचार ।
भेटीविण भार । तुझिया वाटे मज याचा ॥
तुजवांचूनि कांहीं व्हावें । ऐसैं नको माझिया जीवें ।
तुका म्हणे द्यावें । दुरुषण पायांचें ॥

७४. तुझें रूप अपार असलें तर मला सान रूप दाखीव.

आम्ही जाणावें तें काई । तुझें वर्म कोणे ठायीं ॥
अंतपार नाहीं । ऐसैं श्रुति बोलती ॥

होई मज तैसा मज तैसा । 'साना सकुमार हृषीकेशा ।
 पुरवी माझी आशा । भुजा चारी दाखवी ॥
 खालता सप्तही पाताळा । वरता स्वर्गाहूनि दिसाळा ।
 तो मी मशकें डोळां । कैसा पाहों आपुल्या ॥
 मज असे हा भरंवसा । पंढियें होसी तयां तैसा ।
 पंढरीनिवासा । तुका म्हणे गा विठोबा ॥

७५. उद्धवअक्रूरादिकांस जें रूप तूं दाखविलेंस तेंच मला दाखीव.

उद्धवअक्रूरांशीं । आणीक व्यासआंबक्रूषी ।
 रुक्मांगदप्रल्हादांशीं । दाविलें तें दाखवी ॥
 तरि मी पाहेन पाहेन । तुझें श्रीमुखचरण ।
 उताविळ मन । तयाकारणें तेथें ॥
 जनकश्रुतदेवा करीं । कैसा शोभलासी हरी ।
 विदुराच्या घरीं । कण्या धरी कवतुकें ॥
 पांडवां आकांतीं । तेथें पावसी स्मरती ।
 घातलें द्रौपदी- । लागीं बिरडे चोळीचें ॥
 करी गोपीचें कवतुक । गाईगोपाळांसी सुख
 दावी तेंचि मुख । दृष्टी माझ्या आपुलें ॥
 तरि तूं अनाथाचा दाता । मागतियां शरणागतां ।
 तुका म्हणे आतां । कोडें पुरवी हें माझें ॥

७६. तुझें दर्शन झाल्यावर मी तुझ्याशीं संभाषण करीन.
 भाववळें कैसा झालासी लहान । मागें संतीं ध्यान वर्णियेलें ॥
 तें मज उचित करूनियां देवा । दाखवी केशवा मायबापा ॥

पाहोनियां डोळां बोलेन मी गोष्टी । आलिंगूनि मिठी देईन पायीं॥
चरणीं दृष्टी उभा राहेन समोर । जोडोनियां कर पुढें दोन्ही ॥
तुका म्हणे उत्कंठित हे वासना । पुरवी नारायणा आर्त माझे ॥

७७. जें रूप कानांनीं ऐकिलें तें रूप प्रत्यक्ष डोळ्यांनीं पहावें
अशी माझी इच्छा आहे.

तुजलागीं माझा जीव झाला पिसा । अवलोकितो दिशा पांडुरंगा ॥
सांडिला व्यवहार माया लोकाचार । छंद निरंतर हाचि मनीं ॥
आइकिलें कानीं तें रूप लोचन । देखावया सीण करिताती ॥
प्राण हा विकळ होय कासावीस । जीवनांविण मत्स्य तयापरी ॥
तुका म्हणे आतां कोण तो उपाव । करूं तुझे पाव आर्तुडे तो ॥

७८. तूं कोठें तरी भक्तिसुखांत गुंतला असशील.

कोठें गुंतलासी कोणाच्या धांवयां । आली देवराया निद्रा तुज ॥
कोठें गुंतलासी भक्तिप्रेमसुखें । न सुटती मुखें गोपिकांचीं ॥
काय पडिलें तुज कोणाचें संकट । दुरी पंथ वाट न चालये ॥
काय माझे तुज गुण दोष दिसती । म्हणोनि श्रीपति कोपलासि ॥
काय झालें सांग माझिया कपाळा । उरला जीव डोळां तुका म्हणे ॥

७९. मला तुझ्या रूपाचा दुष्काळ पडला आहे.

दुष्काळें अन्न पीडिलें क्षुधार्थी । मिष्टान्न देखिलें तेणें जैसैं ॥
तैसैं तुझे पायीं लांचाविलें मन । झुरे माझा प्राण भेटावया ॥
मांजरें देखिला लोणियाचा गोळा । लावुनियां डोळा बैसलेंसे ॥
तुका म्हणे आतां झंडी घालूं पाहे । पांडुरंगे माये तुझे पायीं ॥

८०. पाण्याबाहेर टाकिलेल्या माशाप्रमाणें मी तळमळत आहे.

कन्या सासुऱ्यासी जाथे । मागें परतोनि पाहे ॥

तैसें झालें माझ्या जिवा । केव्हां भेटसी केशवा ॥

चुकलिया माये । बाळ हुरूहुरू पाहे ॥

जीवनावेगळी मासोळी । तैसा तुका तळमळी ॥

८१. एका क्षणाचीहि विश्रांति न घेतां तुझें रूप मला
अनुभवितां येईल काय ?

कई ऐसी दशां येईल माझ्या अंगा । चित्त पांडुरंगा झुरतसे ॥

नाठवूनि देह पायांचें चिंतन । अवसान ते क्षण नाहीं मध्यें ॥

कई ऐसा पात्र होईन लाभासी । नेणों हृषीकेशी तुष्टील ॥

तुका म्हणे धन्य मानीन संचित । घेईन तें नित्य प्रेमसुख ॥

८२. मजवर देव कृपा करील काय हें मजला काण सांगेल ?

पुसावेंसें हेंचि वाटे । जें जें भेटे तयासी ॥

देव कृपा करील मज । काय लाज राखील ॥

अवघियांचा विसर झाला । हा राहिला उद्योग ॥

तुका म्हणे चिंता वाटे । कोण भेटे सांगेंसें ॥

८३. तूं मला सोडलेंस तर मी वायांच गेलों असें समज.

आतां मी अनन्य येथें अधिकारी । होइन कोणे पैरी नेणों देवा ॥

पुराणींचे अर्थ आणितां मनास । होय कासाविस जीव माझा ॥

इंद्रियांचीं आम्हीं पांगिलों अंकितें । त्यांचे रंगें चित्त रंगलेंसे ॥

एकाचेंही मज न घडे दमन । अवघींच नेमून कैसीं राखों ॥

तुका म्हणे जरी मोकलिशी आतां । तरी मी अनंता वायां गेलों ॥

प्रपञ्चाबाहेरी नाहीं आलें चित्त । केले करी नित्य वेवसांय ॥
तुका म्हणे मज भोरप्याचि परी । झालें सोंग वरी आंत तैसें ॥

९२. माझ्या पापास तर सीमाच नाही.

माझिया मीपणावरी पडो पाषाण । जळो हें भूषण नाम माझें ।
पापा नाहीं पार दुःखाचे डोंगर । झालों ये भूमीसीं ओझें ॥
काय विटंबना सांगों किती । पाषाण फुटती ऐसें दुःख ।
नरनागी सकळ उत्तम चांडाळ । न पाहती डोळां माझें मुख ॥
काया वाचा मनं अघटित करणें । चर्म चक्षु हात पाय ।
निंदा द्वेष घात विश्वासीं व्यभिचार । आणीक सांगों किती काय ॥
लक्ष्मीमदें मातें घडले महा दोष । पत्नी दोनी भेदाभेद ॥
पितृवचनां घडली अवज्ञा अविचार । कुटिल कुचर वादी निंद्य ॥
आणीक किती सांगों ते अवगुण । न वळे जिव्हा कांपे मन ॥
भूतदया उपकार नाहीं शब्दा धीर । विषयीं लंपट शब्दहीन ॥
संत महानुभाव ऐका हें उत्तर । अवगुण अविचार वृद्धि पापा ॥
तुका म्हणे सरते करा पांडुरंगीं । शरण आलों मायबापा ॥

९३. माझ्या अधर्मचरणांतून तरण्यास तुझीच कृपा पाहिजे.

मी तंव अनाथ अपराधी । कर्महीन मतिमंदबुद्धि ॥
तुज म्यां आठविलें नाही कधीं । वाचे कृपानिधि मायबापा ॥
नाहीं ऐकिलें गाईलें गीत । धरिली लाज सांडिलें हित ॥
नावडे पुराण बैसले संत । केली बहुत परनिंदा ॥
नाहीं केला परउपकार । नाहीं दया आली पीडितां पैर ॥
करूं नये तो केला व्यापार । वाहिला भार कुटुंबाचा ॥

नाहीं केलें तीर्थीचें भ्रमण । पाळिला पिंड करचरण॥
 नाहीं संतसेवा घडलें दान । पूजावलोकन मूर्तीचें ॥
 असंगसंगें घडले अन्याय । बहुत अधर्मउपाय ॥
 न कळे हित करावें तें काय । नये थोळूं आठवूं तें ॥
 आपें आपण्या घातकर । शत्रु झालों मी दावेदार ॥
 तूं तंव कृपेचा सागर । उतरी पार तुका म्हणे ॥

९४. पापाच्या अतिरेकामुळें तुझें दर्शन होत नाहीं.

तळमळें चित्त दर्शनाची आशा । बहु जगदीशा करुणा केली ॥
 वचर्नीच संत पावले स्वरूप । माझें नेदी पाप योगा येऊं ॥
 वेठीऐसां करीं भक्तिवेवसाव । न पवेचि जीव समाधान ॥
 तुका म्हणे कई देसील विसांवा । पांडुरंगीं धांवा घेतें मन ॥

९५. माझा जन्म मला बिगारीप्रमाणें वाटत आहे.

आवडी धरुनि करूं गेलों लाड । भक्ति प्रेमकोड न पुरेचि ॥
 म्हणऊनि जीव ठेला आसांवोनि । खेद होतो मनीं बहुसाल ॥
 वेठीऐसैं वाटे निर्फळ कारण । शीतळ होऊन खोडांवलों ॥
 तुका म्हणे सरते नव्हेचि पायांपै । बळ केलें पापें नव्हेचि भेटी ॥

९६. तुला देहभाव समर्पूनही माझ्या चित्तांत दोषवृत्ति कां उत्पन्न होते?
 कां जी आम्हां होतें दोषांचें दर्शन । तुज समर्पून देहभाव ॥
 पांडुरंगा कृपालूवा दयावंता । धरिशील सत्ता सकळही ॥
 कां जी आम्हांवरि आणिकांची सत्ता । तुम्हांसी असतां जवळिकें॥
 तुका म्हणे पायीं केलें निवेदन । उचित तें दान करीं सत्ता ॥

१ शरीर. २ आपण आपला. ३ बिगारी. ४ उत्सुक होऊन. ५ फार.
 ६ निष्फळ. ७ छुळा होणें. ८ मान्य.

तु. ३

९७. माझे गुणदोष विचारूंच नकोस.

आतां गुण दोष काय विचारिसी । मी तों आहे रासी पातकांची ॥
पतितपावनासवें समागम । आपुलाला धर्म चालविजे ॥
घणधार्यां भेटी लोखंड परिसा । तरी अनारिसा न पालटे ॥
तुका म्हणे माती कोण पुसे फुका । कस्तुरीच्या तुका समागमें ॥

९८. दोष करणें हें माझे काम, पण तारणें हें तुझें काम आहे.

आतां नको चुको आपुल्या उचिता । कृपालुवा कांतां रखुमाईच्या ॥
आचरावे दोष हें आम्हां उचित । तारावे पतित तुमचे ते ॥
आम्हीं तों आपुलें केलेसें जतन । घडो तुम्हांकून घडेल तें ॥
तुका म्हणे विठो चतुराच्या राया । आहे तें कासया मोडों देसी ॥

९९. तूं माझा आंगिकार करशील कीं नाहीं याबद्दल मी फार
संशयग्रस्त आहे.

करिसी कीं न करिसी माझा आंगिकार । हा मज विचार पडला देवा ॥
देसी कीं न देसी पायांचें दर्शन । म्हणऊनी मन स्थिर नाहीं ॥
बोलसी कीं न बोलसी मजसवें देवा । म्हणोनियां जीवा भय वाटे ॥
होईल कीं न होय तुज माझा आठव । पडिला संदेह हाचि मज ॥
तुका म्हणे मी तों कमाईचें हीण । म्हणऊनी सीण करी देवा ॥

१००. तुला ज्या गोष्टीमुळें संकट पडेल ती गोष्ट तुजजवळ
मागून काय उपयोग ?

स्वामीसी संकट पडे जे गोष्टीचें । काय त्या प्रेमाचें सुख मज ॥
दुखवीना चित्त तुझें नारायणा । कांहींचि मागेना तुजपार्शी ॥
रिद्धिसिद्धि मोक्ष संपत्ति विलास । सोडियेली आस यांची जीवें ॥
तुका म्हणे एके वेळे देई भेटी । वोरसोनि पोटीं आलिंगावें ॥

१ घण मारण्यांत. २ वेगळा. ३ तुम्हांकडून. ४ कर्तबगारी. ५ पांढा फुटून.

१०१. तुला देहभाव देऊनही मी^१ अद्याप भय बाळगितो आहे.

तुज दिला देह । आजुनि वागवितो भय ॥

ऐसा विश्वासघातकी । घडली कळतां हे चुकी ॥

बोलतो जें तोंडे । नाहीं अनुभवलें लंडें^१ ॥

दंड लाहे केला । तुका म्हणे जी विठ्ठला ॥

१०२. मी फार बोलका आहे असा मला अभिमान वाटतो.

मजपुढें नाहीं आणीक बोलता । ऐसें कांहीं चित्ता वाटतसे ॥

याचा कांहीं तुम्हीं देखावा परिहार^२ । सर्वज्ञ उदार पांडुरंगा ॥

कामक्रोधें नाहीं सांडिलें आसन । राहिले बसोन देहामध्ये ॥

तुका म्हणे आतां झालों उतराई । कळों यावें पायीं निरोपिलें^३ ॥

१०३. माझी याति हीन असूनही संतांच्या स्तुतीमुळें माझ्या

अंगीं गर्व उत्पन्न होत आहे.

हीन माझी याति । वरि स्तुती केली संतीं ॥

अंगीं वसूं पाहे गर्व । माझे हरावया सर्व ॥

मी एक जाणता । ऐसें वाटतसे चित्ता ॥

राख राख गेलों वायां । तुका म्हणे पंढरिराया ॥

१०४. शृंगारलेल्या मदथाप्रमाणें माझी स्थिति झाली आहे.

पोटीं शूळ अंगीं उटी चंदनाची । आवडी सुखाची कोण तथा ॥

तैसें मज कां गा केलें पंढरीराया । लौकिक हा वायां वाढविला ॥

ज्वरिलियापुढें वाढिलीं मिष्टान्न^४ । काय चवी तेणें घ्यावी त्यांची ॥

तुका म्हणे मढें शृंगारिलें वरी । तेचि झाली परी मज देवा ॥

१०५. माझी वाणी रसाळ असूनही तुझे दर्शन न झाल्यास तिचा काय उपयोग ?

शिकविला तैसा पढों जाणें पुंसा । कैची साचै दैशा तैसी अंगीं ॥
स्वप्नींचिया सुखें नाहीं होत राजा । तैसा दिसे माझा अनुभव ॥
कासया हा केला जिव्हे अळंकार । पायांसीं अंतर दिसतसे ॥
दर्पणीचें धन हातीं ना पदरीं । डोळा दिसे परी सत्याचिये ॥
आस केली तरी लाळचि घोटायी । ठेकाठकी तेवीं दिसतसे ॥
कवित्वें रसाळ वदविली वाणी । साक्षही पुराणीं घडे ऐशी ॥
तुका म्हणे गुरें राखोनि गोवारी । माझीं म्हणे परि लाभ नाहीं ॥

१०६. माझी स्तुति ऐकली असतां माझा जीव कासाविस होतो.

नव्हे सुख मज न लगे हा मान । न राहें हें जन काय करूं ॥
देहउपचारें पोळतसे अंग । विषतुल्य चांग मिष्टान्न तें ॥
नाइकवे स्तुति वाणितां थोरीव । होतो माझा जीव कासावीस ॥
तुज पावे ऐसी सांग कांहीं कळां । नको मृगजळा गोवूं मज ॥
तुका म्हणे आतां करीं माझे हित । काढावें जळत आगींतूनि ॥

१०७. मला लोकांनीं वाळीत टाकिलें तर एकांत तरी मिळेल.

वाळुनिया जन सांडी मज दुरी । करिशील हरी ऐसैं कधीं ॥
आठधीन पाय धरुनि अनुताप । वाहे जळ झोंप नाहीं डोळां ॥
नावडती जीवा आणीक प्रकार । आवडी ते फार एकांताची ॥
तुका म्हणे ऐसी धरितों वासना । होई नारायणा साह्य मज ॥

१ शिकणें. २ खरी. ३ स्थिति. ४ आरसा. ५ फसवाफसवी. ६ गुरें राख-
णारा. ७ सुखोपचार. ८ वर्णन करणें. ९ युक्ति.

१०८. माझ्या गांवचें मला कोणी भेटत नाहीं असें झालें आहे.

आपुलें गांवींचें न देखेसैं झालें । परदेशी एकलें किती कंटूं ॥
म्हणऊनि पाहें मूळ येतां वाटे । जीवलग्न भेटे कोणी तरी ॥
पाहतां अवघ्या दिसतील दिशा । सकळही वोसां दृष्टीपुढें ॥
तुका म्हणे कोणी न सांगे वारता । तुझी वाटे चिंता पांडुरंगा ॥

१०९. ज्याची तुझ्यावर प्रीति आहे अशाची मला संगति दे.

अखंड जया तुझी प्रीति । मज दे त्याचि संगती ।
मग मी कमळापति । तुज वा नाणी कांटाला ॥
पडून राहेन तये ठायीं । उगाचि संतांचिये पायीं ।
न मगे न करी कांहीं । तुझी आण गा विठोबा ॥
तुम्ही आम्ही पीडों जेणें । दोन्हीं वारतीं एकानें ।
बैसलों धरणें । हाका देत दाराशीं ।
तुका म्हणे या बोला । चित्त द्यावें वा विठला ।
न पाहिजे केला । अवघा माझा आव्हेर ॥

११०. शिष्टांचे अनुभव ऐकून माझ्या मनास तळमळ सुटते.

येतील अंतरा शिष्टांचे अनुभव । तळमळे जीव त्या सुखा ॥
आतां माझा जीव घेऊनियां बळी । बैसवावे ओळी संतांचिये ॥
विस्तारिली वाचा फळेंविण वेल । कोरडेचि बोल फोस वांझे ॥
तुका म्हणे आलों निर्वाणार्च वरी । राहों नेदीं उरी नारायणा ॥

१११. ज्यांनीं तुला मूर्तिमंत पाहिलें आहे ते मला हंसतील.

मज ते ह्वांसतील संत । जिहीं देखिलेती मूर्तिमंत ।
 म्हणोनीं उद्वेगलें चित्त । आंहाच भक्त ऐसा दिसे ॥
 ध्यानीं म्यां वर्णावेती कैसैं । पुढें एकीं स्तुति केली असे ।
 येथूनी जीव निघत नसे । ऐसिये आसे लागलोंसैं ॥
 कासया पाडिला जी धडा । उगाचि वेडा आणि वांकडा ।
 आम्हां लेंकरांशीं पीडा । एका मार्गे जोडा दुसऱ्याचा ॥
 सांगा कोणाचा अन्याय । ऐसैं मी धरितो पाय ।
 तूं तंव समचि सकळां माय । काय अन्याय एक माझा ॥
 नये हा जरी कारणा । तरी कां व्यालेती नारायणा ।
 वचन द्यावें जी वचना । मज अज्ञाना समजावी ॥
 बहुत दिवस केला बोभाट । पाहातां श्रमलों या वाट ।
 तुका म्हणे विस्तारलें ताट । काय वीट आला नेणों स्वामी ॥

११२. मघें कांहीं अरिष्ट न येतां तुझें दर्शन होईल काय ?

काय मी उद्धार पावेन । काय कृपा करील नारायण ।
 ऐसैं सांगा तुम्ही संतजन । करा समाधान चित्त माझें ॥
 काय हें खंडईल कर्म । पारुषतील धर्माधर्म ।
 कासयानें तें कळेल वर्म । म्हणऊनि श्रम वाटतसे ॥
 काय स्थिर राहेल बुद्धि । कांहीं अरिष्ट न येल मधीं ।
 धरील तें जाईल सिद्धि । शेवट कधीं तो मज न कळे ॥
 ऐसैं पुण्य होईल गांठीं । घालीन पार्यां देवाचे मिठी ।
 मज तो कुरवाळील जगजेठी । दाटईन कंठीं सद्गदित ॥

काय हे निवतील डोळे । सुख तें देखोनि सोहळे ।
 संचित कैसें तें न कळे । होतील डोहळे वासनेसी ॥
 ऐसी चिंता करी सदा सर्वकाळ । रात्रीदिवस हेचि तळमळ ॥
 तुका म्हणे नाहीं आपुलें बळ । जेणें फळ पावेन निश्चयेसी ॥

११३. जन हें ब्रह्मरूप देखण्याचें भाग्य मला कधीं मिळेल ?
 ऐसें भाग्य कैई लाहंतां होईन । अवघें देखे जन ब्रह्मरूप ॥
 मग तया सुखा अंत नाहीं पार । आनंदें सागर हेलावती ॥
 शांति क्षमा दया मूर्तिमंत अंगीं । परावृत्त संगीं कामादिकां ॥
 विवेकासहित वैराग्याचें बळ । धग्धगितो ज्वाळ अग्नि जैसा ॥
 भक्ति नवविधा भावशुद्ध बरी । अलंकारावरी मुकुटमणि ॥
 तुका म्हणे माझी पुरवी वासना । कोण नारायणा तुजविण ॥

११४. देवानें तुझा अंगिकार केला आहे असे मला ऐकण्यास
 मिळेल काय ?

कैई मात माझे ऐकती कान । बोलतां वचन संतामुखीं ॥
 केला पांडुरंगें तुझा अंगिकार । मग होइल धीर माझ्या जीवा ॥
 म्हणऊनि मुख अवलोकितो पाय । हेचि मज आहे थोरी आशा ॥
 माझिया मनाचा हाचि पै विश्वास । न करीं सायास साधनांचे ॥
 तुका म्हणे मज होईल भरंवसा । तरलों मी ऐसा साच भावें ॥

११५. देवास आपली आठवण देण्याविषयीं कृपाळु संतांची याचना.
 कृपाळु सज्जन तुम्ही संतजन । हेचि कृपादान तुमचें मज ॥
 आठवण तुम्हीं द्यावी पांडुरंगा । कींवा माझी सांगा काकुलती ॥

अनाथ अपराधी पतित आगळा । परि पायांवेगळा नका करूं ॥
तुका म्हणे तुम्ही निरविल्यावरी । मग मज हरी उपेक्षीना ॥

११६. मी तुझ्या दारींचा कुतरा आहे, तूं मला ढकलून देऊं नको.

तुझे दारींचा कुतरा । नको मोकलूं दातारा ॥
धरणें घेतलें दारांत । नको धरून उठवूं हात ॥
घातली मुरकुंड । झालों शिरोमणी लंडें ॥
तुका म्हणे जगजीवना । ब्रीद पाहें नारायणा ॥

११७. तुझ्या बळानेंच तूं मला राख.

नित्य मनासी करितों विचार । तों हें अनावर विषयलोभी ॥
आतां मज राखें आपुलिया बळें । न देखें हें जाळें उगर्वतां ॥
सांपडला गळीं नाहीं त्याची सत्ता । उंगळी मागुता घेतला तो ॥
तुका म्हणे मी तों अज्ञानचि आहे । परि तुझी पाहें वास देवा ॥

११८. नादांत गुंतलेल्या सर्पाप्रमाणें माझी स्थिति झाली आहे.

सर्प भुलोन गुंतला नादा । गारुडिये फांदीं घातलासे ।
हिंडवुनि पोट भरी दारोदारी । कोंडुनि पेटारीं असे रया ॥
तैसी परी मज झाली पांडुरंगा । गुंतलों तो मी गा सोडवी आतां ॥
माझें मज कांदीं न चलेसें झालें । कृपा हे तुज न करितां ॥
आविसें मान लावियला गळीं । भक्ष तो गिळी म्हणूनियां ॥
काढूनि बाहेरी प्राण घेऊं पाहे । तेथें बाप माये कवण रया ॥
पक्षी पिलयां पातलें आशा । देखोनिया फांसां गुंते बळें ।
मरणें नेणें सायासें धांवोनि वोरसे । जीवित्वा नाश झालीं बाळें ॥

१ सांगणें. २ हांकलणें. ३ तगादा. ४ शरीर संकोचणें. ५ दांडगा. ६ उकलणें.
७ ओंकणें. ८ वाट. ९ अडचण, संकट. १० आमिष. ११ मासा. १२ प्रीति.

गोडपणें मासी गुंतली लिंगाडीं । सांपडे फडफडी अधिकाधिक ॥
तुका म्हणे प्राण घेतला आशा । पंढरीनिवासा धांव घाली ॥

११९. वाट चालून चालून मी आतां फार दमलों आहे.
पुरली धांव कडिये घेई । पुढें पायीं न चलवी ॥
कृपालुवे पांडुरंगे । अंगसंगे जिवलगे ॥
अवघी निवारावी भूक । अवघ्या दुःख जन्माचें ॥
तुका म्हणे धोलवना । लावी स्तना ईश्वरे ॥

१२० मी तृषाक्रांत झालों असल्यानें तूं आपल्या कृपेचा वर्षाव कर.
करावा वर्षाव । तृषाक्रांत झाला जीव ॥
पाहें आकाशाची वास । जाणता तूं जगदीश ॥
संयोगें विस्तार । वाढी लागे तो अंकुर ॥
तुका म्हणे फळ । चरणांबुज तें सकळ ॥

१२१. माझ्या उपवासाचें पारणें फेड.

उपासा सेवटीं अन्नासर्वें भेटी । तैसी माझी मिठी पडो पायीं ॥
पुरवी वासना साच सर्व जाणा । आम्हां नारायणा अंकिताची ॥
बहुदिसां पुत्रा मातेसर्वें भेटी । तैसा दाटो पोटीं प्रीतिउभडें ॥
तुका म्हणे धन कृपणा सोडरें । या परि दुसरें नहां आतां ॥

१२२. एकदां मीं आपला देह तुला दिला आहे; त्याची.
आतां वारंवार कोण चिंता करितो ?

मुखें बोलावें तें जीवाचें जाणसी । विदित पायापार्शीं सर्व आहे ॥
आतां हेंचि भलें भाकावी करुणा । विनियोग तो जाणा तुम्ही त्याचा ॥

आपलें तों येथें केलें नव्हे कांहीं । साधनाच्या वाहीं पडों नये ॥
तुका म्हणे देह दिला पिंडदान । वेळोवेळां कोण चिंता करी ॥

१२३. अंतर्बाह्य एकच भाव माझे ठायीं असल्यास तूं मला दर्शन दे.
ऐसें सत्य माझे येईल अंतरा । तरिच मज करा कृपा देवा ॥
वचनांसारिखें तळमळी चित्त । बाहेरि तो आंत होईल भाव ॥
तरिच मज ठाव द्यावा पायापार्शी । सत्यत्वे जाणशी दास खरा ॥
तुका म्हणे सत्य निकट सेवक । तरिच भातुकें प्रेम द्यावें ॥

१२४. आतां तुझा व माझा वियोग होईल असें चिन्ह दिसतें.
तुम्हां आम्हां तुटी होईल यावरी । ऐसें मज हरी दिसतसें ॥
वचनाचा कांहीं न देखों आधार । करावा हा धीर कोठवरी ॥
सारिलें संचित होतें गांठीं कांहीं । पुढें ऋण तेंही नेदी कोणी ॥
जावेंचि नलगे कोणाचिया घरा । उडाला पातेरा तुझ्यासंगें ॥
तुका म्हणे आम्हां हाचि लाभ झाला । मनुष्यधर्म गेला पांडुरंगा ॥

१२५. माझ्या बुद्धीस संचार झाला आहे असें समजून
मला कोणी थार देत नाही.

आतां सांडूं तरी हातीं ना पदरीं । सखीं सहोदरीं मोकलिलों ॥
जनांचारामध्ये उडाला पातेरा । झालों निलांजिरा म्हणऊनि ॥
कोणाचिया दारा जावेनासें झालें । म्यांच विटंबिलें आपणासी ॥
कोण झाला माझे बुद्धीस संचार । नाही कोठें थार ऐसें झालें ॥
तुका म्हणे तुज भक्त झाले फार । म्हणोनियां थार नाही येथें ॥

१२६. माझे चित्त खापरावरच्या लाहीप्रमाणें तडफडत आहे.
 धरितों वासना परि नये फळ । प्राप्तीचा तो काळ नाही आला ॥
 तळमळी चित्त घातलें खापरीं । फुटतसे परी लाहीचिया ॥
 प्रकार ते कांहीं नावडती जीवा । नाहीं पुढें ठावा काळ हार्ती ॥
 जातों तळा येतों मागुतला वरी । वोळशांचे फेरीं सांपडलों ॥
 तुका म्हणे बहु करितों विचार । उतरें डोंगर एक चढे ॥

१२७. माझे कर्म तुझ्याहूनही बलवत्तर झालें आहे.
 मज नाहीं धीर । तुम्हीं न करा अंगीकार ॥
 ऐसे पडिले विषम । बळी देवाहूनि कर्म ॥
 चालों नेणे वाट । केल्या न पवेचि बोभाट ॥
 वेंचों नेणें जीवें । तुका उदास धरिला देवें ॥

१२८. माझ्यासारख्या वायां गेलेल्या मनुष्यास तारण्यांतच
 तुझा मोठेपणा आहे.

तरले ते मार्गे आपुलिया सत्ता । कमाई अनंता करूनियां ॥
 उसणें फेडितां धर्म तेथें कोण । ते तुज अनन्य तुम्ही त्यांसी ॥
 मज ऐसा कोण सांगा वायां गेला । तो तुम्हीं तारिला पांडुरंगा ॥
 तुका म्हणे नामासारिखी करणी । न देखेचि मनीं समजावें ॥

१२९. तुझ्या नामामध्येहि शक्ति नाही; तुझ्यामध्येहि शक्ति नाही.
 कळों आलें ऐसे आतां । नाहीं सत्ता तुम्हांसी ॥
 तरी वीर्य नाहीं नामा । जातो प्रेमा खंडतें ॥
 आड ऐसे येतें पाप । वाढे ताप आगळा ॥
 तुका म्हणे गुण झाला । हा विठ्ठल हीनशक्ति ॥

१३०. भक्तांमुळें तुला देवपण आलें आहे हें तूं विसरलास.
 जेणें तुज झालें रूप आणि नांव । पतितं हें दैव तुझें आम्हीं ।
 नाहीं तरी तुज कोण हो पुसतें । निराकारीं तेथे एकाएकीं ॥
 अंधारें ते दीपा आणियेली शोभा । माणिकासी प्रभा कोंदणाची ॥
 धेन्वंतरी रोगें आणिला उजेडा । सुखीं काय चाडा जाणावें त्या ॥
 अमृतासी मोल विषाचिये गुणें । पितळ तरी सोनें उंच निच ॥
 तुका म्हणे आम्ही असोनियां जाण । तुज देवपण आणियेलें ॥

१३१. समर्थास उपकाराची आठवणच नसते.

आमुचिया भावें तुज देवपण । तें कां विसरोन राहिलासी ॥
 समर्थासी नाहीं उपकारस्मरण । दिल्या आठवण वांचोनियां ॥
 चळण वळण सेवकाच्या बळें । निर्गुणाचे मुळें सांभाळावें ॥
 तुका म्हणे आतां आलों खंडावरी । प्रेम देउनि हरी बुझवावें ॥

१३२. माझ्या भांडखोर तोंडास खवळविल्यामुळें आतां मी
 तुला शिऱ्या देईन.

बरें आम्हां कळों आलें देवपण । आतां गुंजे कोण राखे तुझें ॥
 मारिलें कां मज सांग आजिवरी । आतां सरावरी तूज मज ॥
 जें आम्हीं बोलों तें आहे तुझ्या अंगीं । देईन प्रसंगीं आजि शिऱ्या ॥
 निलाजिरा तुज नाहीं यातिकुळ । चोरटा शिंदळ ठावा मज ॥
 खासी धोंडे माती जीव जंत झाडें । एकलें उघडें परदेसी ॥
 गाढव कुतरा ऐसा मज ठावा । बईल तूं देवा भारवाही ॥
 लटिका तूं मागें बहुतांसि ठावा । आलें अनुभवा माझ्या तेंही ॥
 तुका म्हणे मज खवळिलें भांडां । आतां धीर तोंडा न धरवे ॥

१३३. तूं भिकारी व आम्हीं निलाजरे हें आम्हांस कळून आलें.
 न बोलावें परि पडिला प्रसंग । हाकालितें जग तुझ्या नामें ॥
 लटिकेंची सोंग मांडिला पसारा । भिकारी तूं खरा कळो आलें ॥
 निलाजिरीं आम्हीं करोनियां थीर । राहिलों आधार धरूनियां ॥
 कैसा नेणों आतां करिसी शेवट । केली कटकट त्याची पुढें ॥
 तुका म्हणे कांहीं न बोलसी देवा । उचित हे सेवा घेसी माझी ॥

१३४. तूं आपल्याप्रमाणेंच आपल्या दासांस भिकारी करितोस.
 तुझा संग पुरे संग पुरे । संगति पुरे विठोबा ॥
 आपल्यासारखें करिसी दासां । भिकारीसा जग जाणे ॥
 रूपा नाहीं ठाव नांवा । तैसें आमुचें करिसी देवा ॥
 तुका म्हणे तोयें आपुलें भेंडोळें । करिसी वाटोळें माझें तैसें ॥

१३५. तूं तर आतां भ्याड दिसतोस.
 आम्ही म्हणों कोणी नाहीं तुज आड । दिसतोसी भ्याड पांडुरंगा ॥
 हा गे माझ्या भोगें केलासी परता । विश्वंभरीं सत्ता नाहीं ऐसी ॥
 आम्हीं असों तुज देऊनि आधार । नाम वारंवार उच्चारितों ॥
 तुका म्हणे मज धरियेलें कालें । पंचभूतीं खळें करूनियां ॥

१३६. तुझ्यामध्ये औदार्य मुळींच नाहीं.
 पराधीन माझें करूनियां जीणें । सांडी काय गुणें केली देवा ॥
 उदार हे कीर्ति असे जगामाजी । कां तें ऐसें आजि पालटिलें ॥
 आळवितों परी न पुरेचि रीग । उचित तो त्याग नाहीं तुम्हां ॥
 तुका म्हणे कां वा मुळींच व्यालासी । ऐसें कां नेणसी पांडुरंगा ॥

१३७. तुझी शक्ति हीन झाल्यामुळें तुझा दास म्हणविण्याची
मला आतां लाज वाटते.

कां गा केविलवाणा केलों दीनाचा दीन ।
काय तुझी हीन शक्ति जालीसे दिसे ॥
लाज येते मना तुझा म्हणवितां दास ।
गोडी नाहीं रस बोलिलिया सारिखी ॥
लाजविलीं मार्गे संतांचीं हीं उत्तरे ।
कळों येतें खरें दुजें एकावरूनी ॥
तुका म्हणे माझी कोणी वदविली वाणी ।
प्रसादावांचूनी तुमचिया विठ्ठल ॥

१३८. तुला द्यावयाचें असेल तर आतां उशीर कां ?

काळावरी घालूं तरि तो सरिसां । न पुरतां इच्छा दास कैसैं ॥
आतां नाहीं कांहीं उशिराचें काम । न खंडावें प्रेम नारायणा ॥
देणें लागे मग विलंब कां आड । गोड तरी गोड आदि अंत ॥
तुका म्हणे होईल दर्शने निश्चिती । गाईन ते गीतीं ध्यान मग ॥

१३९. तूं इतका हृदयस्थ असूनही माझा कंठस्फोट तुला ऐकूं येत नाहीं ?

कां रे माझा तुज नये कळवळा । असोनि जवळा हृदयस्था ॥
अगा नारायणा निष्ठुरां निर्गुणा । केला शोक नेणा कंठस्फोट ॥
कां हें चित्त नाहीं पावत विश्रांति । इंद्रियांचि गति कुंठेचिना ॥
तुका म्हणे कांहो धरियेला कोप । सरलें नेणों पाप पांडुरंगा ॥

१४०. तूं आपलें धन जतन करून कोणास देणार ?

जोडी कोणासाठीं । एवढी करितोसि आटी ॥

जरी हें आम्हां नाहीं सुख । रडों पोरें पोटीं भूक ॥

करुनी जतन । कोणा देसील हें धन ॥

आमचें तळमळें । तुझें होईल वाटोळें ॥

घेशील हा श्राप । माझा होउनियां बाप ॥

तुका म्हणे उरी । आतां न ठेवी यावरी ॥

१४१. तुझें नाम न घेतां मी तुझें कुळ बुडवीन.

करुनी चाहाडी । अवघी बुडवीन जोडी ॥

जरी तूं होउनी उदास । माझी बुडविसी आस ॥

येथें न करीं काम । मुखें नेघे तुझें नाम ॥

तुका म्हणे कुळ । तुझें बुडवीन समूळ ॥

१४२. समर्थाच्या पोटीं आम्हीं करंटीं जन्मलों अशी तुझ्या
नामाची फजिती झाली आहे.

समर्थाचे पोटीं । आम्हीं जन्मलों कैरंटीं ॥

ऐशी झाली जर्गी कीर्ति । तुझ्या नामाची फजिती ॥

येथें नाहीं खाया । न ये कोणी मूळ न्याया ॥

तुका म्हणे जिणें । आतां खोटें जीवणें ॥

१४३. मला हें पूर्वीं माहीत असतें तर मी तुझ्या पाठीशींच
लागलों नसतों.

वायांविण वाढविला हा लौकिक । आणिला लटिक बाद दोघां ॥

नाहीं ऐसा झाला देव माझ्या मते । भुकेलें जेवितें काय जाणे ॥

शब्दज्ञानें गौरविली हे वैखरी । साच तें अंतरीं बिंबेचिना ॥
झालों परदेशी गेले दोन्ही ठाव । संसार ना पाय तुझे देवा ॥
तुका म्हणे मागें कळों येतें ऐसें । न घेतों हे पिसें^१ लाबूनियां ॥

१४४. ज्याला असेल त्याला असो; माझे मते देव मेला आहे.

माझे लेखीं देव मेला । असो त्याला असेल ॥
गोष्टी न करी नांव नेघे । गेलों दोघे खंडोनि ॥
स्तुतिसमवेत निंदा । केला धंदा उदंड ॥
तुका म्हणे निवांत ठेलों । वेंचित आलों जीवित्व ॥

१४५. आतां देह कर्वतावर कापूं, कीं अग्नीवर जाळूं ?

काय देह घालूं करवतीं कर्मरीं । टाकूं भीतरीं अग्नीमाजी ॥
काय सेवूं वन शीत उष्ण तान । साहों कीं मोहन धरुनी बैसों ॥
काय लावूं अंगीं भस्म^२उधळण । हिंडूं देश कोण खुंटूं चारी ॥
काय त्यजूं अन्न करूनि उपास । काय करूं नास जीवित्वाचा ॥
तुका म्हणे काय करावा उपाव । ऐसा देई भाव पांडुरंगा ॥

१४६. तुझ्यासाठीं आतां मी आत्मघात करितों.

कळलें माझा तुज नव्हे रे आठव । काय काज जीव ठेवूं आतां ॥
तूं काय करिसी माझिया संचिता । धिग हे अनंता झालें जिणें ॥
पतितपावन राहिलों ये आशा । आइकोनि ठसा कीर्ति तुझी ॥
आतां कोण करील माझा अंगीकार । कळलें निष्ठुर झालासी तूं ॥
तुका म्हणे माझी मांडिली निरास । करितों जीवा नास तुजसाठीं ॥

१ वेड. २ मते. ३ बरोबर. ४ एक प्रकारचें शस्त्र. ५ मौन्य. ६ भस्माची उटी. ७ चारी धाम. ८ प्रसिद्धि.

४. तुकारामांचे स्वानुभूत्युद्धार.

१४७. तुकाराम देवाचें श्रीमुख पाहतात.

सुखाचें ओतलें । दिसे श्रीमुख चांगलें ॥
मनें धरिला अभिलाष । मिठी घातली पायांस ॥
होतां दृष्टादृष्टी । ताप गेला उठाउठी ॥
तुका म्हणे झाला । लाभें लाभ दुणाविला ॥

१४८. समचरण अमूर्तमूर्तीचें दर्शन.

बरवा झाला वेवसाव । पावलौ चितिलाचि ठाव ।
दृढ पार्यी राहिला भाव । पावला जीव विश्रांति ॥
बरवा फळला शकुन । अवघा निवारला सीण ।
तुमचें झालियां दुरुषण । जन्ममरण नाहीं आतां ॥
बरवें झालें आलों या ठायां । होतें संचित ठार्यांचें पाया ।
देहभाव पालटली काया । पडली छाया ब्रह्मीची ॥
जोडिलें हें न सरें धन । अविनाश आनंदघन ।
अमूर्तमूर्ति मधुसूदन । समचरण देखियेले ॥
जुनाट जुगादीचें नाणें । बहुतां काळाचें ठेवणें ।
लोपलें होतें पारिस्वर्पणें । ठाव चळणें चुकाविला ॥

१ बनलेलें, घडलेलें. २ त्वरित. ३ दुप्पट झाला. ४ व्यवहार. ५ युगादींचें, युगारंभीचें. ६ अपरिचितपणा.

आतां या जीवाचियासाठीं । न सोडी पडालिया मिठी ।
तुका म्हणे सीणलों जगजेठी । न लवीं दिठी दुसऱ्याची ॥

१४९. संतसमागमानें भाग्य उजळतें.

उजळलें भाग्य आतां । अवघी चिंता वारली ॥
संतदर्शनें हा लाभ । पद्मनाभ जोडला ॥
संपुष्टं हे हृदयपेटी । करुनि पोटीं साठवूं ॥
तुका म्हणे होता ठेवा । तो या भावा सांपडला ॥

१५०. अवचितांच ठेवा हातीं येतो.

अवचितांचि हातीं ठेवा । दिला सेवा न करितां ॥
भाग्य फळलें झाली भेटी । नेघें तुटी यावरी ॥
दैन्य गेलें हरली चिंता । सदैव आतां यावरी ॥
तुका म्हणे वांटा झाला । बोलों बोला देवासीं ॥

१५१. मार्गे न पाहतां पंथराजार्वे आक्रमण.

सर्वविशीं आम्हीं हेचि जोडी केली । स्वामिची साधिली चरणसेवा ॥
पाहिलेंचि नाहीं मार्गे परतानि । जिंकिला तो क्षणोक्षणीं काळ ॥
नाहीं पडों दिला विचाराचा गोवा । नाहीं पोटीं हेवा येऊं दिला ॥
केली लागवेगें अवघीची तांतडी । भावना ते कुडी दुराविली ॥
कोठें मग ऐसें होतें सावकाश । जळो तया आस वेव्हाराची ॥
तुका म्हणे लाभ घेतला पालवीं । आतां नाहीं गोवा कासयाची ॥

: १५२. यातिहीन मतिहीन असल्यानें देवानें केलेला अंगिकार.

यातिमतिहिन रूपें लीन दीन । आणीक अवगुण जाणोनियां ॥
केला त्या विठ्ठलें माझा अंगिकार । ऐसा हा विचार जाणोनियां ॥
जें कांहीं करितों तें माझें स्वहित । आली हे प्रचितें कळों चित्तां ॥
झालें सुख जीवा आनंद अपार । परमानंदें भार घेतला माझा ॥
तुका म्हणे यासी नांवाचा अभिमान । म्हणोनि शरण तारी बळें ॥

१५३. बहुतां दिसांच्या भेटीनें झालेली परमानंदप्राप्ति.

बहुतां दिसांची आजि झाली भेटी । झाली होती तुटी काळगती ॥
येथें सावकाश घेईन ते धणी । गेली अडचणी उगवोनि ॥
बहु दुःख दिलें होतें घरीं कामें । वाढला हा श्रम श्रम होता ॥
बहु दिस होता सांडिला मारग । क्लेशाचा तो त्याग आजि झाला ॥
बहु होती केली सोंगसंपादणी । लौकिकापासूनि निर्गमलें ॥
तुका म्हणे येथें झालें अवसान । परमानंदीं मन विसावलें ॥

१५४. एकांतांत सुखोपभोग.

आपुल्यां आम्हीं पुसिलें । नाहीं तुज कांहीं कारणें ॥
मागें मागें धांवत आलों । कांहीं बोलों यासाठीं ॥
बहुत दिस होतें मनीं । घ्यावी धणी एकांतीं ॥
तुका म्हणे उभा राहें । कान्हो पाहें मजकडे ॥

१५५. लाभाची अनिर्वर्णनीयता.

कोण पुण्य फळा आलें । आजि देखिलीं पाडलें ॥
१ पेसे नेणों नारायणा । संतीं सांभाळिलें दीना ॥

कोण लाभकाळ । दर्नि आजींचा मंगळ ॥
तुका म्हणे झाला । एवढा लाभ कां विठ्ठला ॥

१५६. सर्व दिशांस शुभचिन्होदय.

शुभ झाल्या दिशा अवघाचि काळ । अशुभ मंगळ मंगळाचें ॥
हार्तींचिया दीपे दुराविली निशी । न देखिजे कैसी आहे तेही ॥
सुख दुःखाहूनि नाहीं विपरीत । देतील आघात हितफळे ॥
तुका म्हणे आतां आम्हांसी हें भलें । अवघेचि झाले जीवजंत ॥

१५७. आत्यंतिक सुखामुलें तृप्त्यभाव.

धन्य मी मानीन आपुलें संचित । राहिलीसे प्रीत तुझें नामीं ॥
धन्य जालों आतां यासी संदेह नाहीं । न पडो या वांहीं काळाहार्ती ॥
ब्रह्मरस करूं भोजन पंगती । संताच्या संगतीं सर्वकाळ ॥
तुका म्हणे पोट धालेंचि न धाये । खादलेंचि खाये आवडीनें ॥

१५८. कायमचा उत्सवप्रसंग.

आजी आनंदु रे एकी परमानंदु रे ।
जया श्रुति नेति म्हणती गोविंदु रे ॥
विठोबाची वेडीं आम्हां आनंदु सदा ।
गाऊं नाचों वाहूं टाळी रंजवूं गोविंदा ॥
सदा सण सांत आम्हां नित्य दिवाळी ।
आनंदे निर्भर आमचा कैवारी बळी ॥
तुका म्हणे नाहीं जन्ममरणाचा धाक ।
संत सनकादिक हे तों आमुचें कवतुक ॥

१५९. लाभानें लाभ दुणावतो.

विषयीं विसर पडिला निःशेष । अंगीं ब्रह्मरस ठसावला ॥
माझी मज झाली अनावर वाचा । छंद या नामाचा घेतलासे ॥
लाभाचियां सोसें पुढें चाले मन । धनाचा कृपण लोभी जैसा ॥
तुका म्हणे गंगासागरसंगमीं । अवघ्या झाल्या ऊर्मि एकमय ॥

१६०. भक्त देवास ऋणी करून ठेवितो.

घोंटवीन लाल ब्रह्मज्ञान्या हातीं । मुक्ता आत्मस्थिति सांडवीन ॥
ब्रह्मभूत काया होतसे कीर्तनीं । भाग्य तरी ऋणी देवा ऐसा ॥
तीर्थभ्रामकासी आणीन आळस । कडू स्वर्गवास करिन भोग ॥
सांडवीन तपोनिधा अभिमान । यज्ञ आणि दान लाजवीन ॥
भक्तिभाग्यसीमा साधीन पुरुषार्थ । ब्रह्मींचा जो अर्थ निज ठेवा ॥
धन्य म्हणवीन इहलोकीं लोकां । भाग्य आम्हीं तुका देखियेला ॥

१६१. अज्ञानांधकार निरसल्यानें विश्व धवलित होतें.

धवळलें जगदाकार । आंधार तो निरसला ॥
लपों जातां नाहीं ठाव । प्रगट पाहे पसारा ॥
स्वरियाचा दिवस आला । वाढी बोला न पुरे ॥
तुका म्हणे जीवें साठीं । पडिली मिठी धुरेसी ॥

१६२. कोंदणांत बसविलेल्या हिऱ्याप्रमाणें देवाचें दर्शन.

हिरा शोभला कोंदणीं । जडित माणिकांची खाणी ॥
तैसा दिसे नारायण । मुख सुखाचें मंडण ॥
कोटिचंद्रलीळा । पूर्णिमेचा पूर्णकळा ॥
तुका म्हणे दृष्टि धाये । परतोनि माघारी ते न ये ॥

१६३. दिवसरात्र लोपून अखंड ज्योतिप्रकाश.

देवा तूं आमचा कृपाळ । भक्तप्रतिपाळ दीनवत्सल ।
 माय तूं माउली स्नेहाळ । भार सकळ चालविसी ॥
 तुज लागली सकळ चिंता । राखणें लागें वांकडें जातां ।
 पुढतीं निरविसी संता । नव्हे विसंबतां धीर तुज ॥
 आम्हां भय चिंता नाहीं धाक । जन्ममरण कांहीं एक ।
 जाला इहलोकीं परलोक । आलें सकळिक वैकुण्ठ ॥
 न कळे दिवस राती । अखंड लागलीसे ज्योति ।
 आनंदलहरीची गति । वर्णू किती तया सुखा ॥
 तुझिया नामाचीं भूषणें । तियें मज लेवविलीं लेणें ।
 तुका म्हणे तुझिया गुणें । काय तें उणें एक आम्हां ॥

१६४. निजरूपानुभवांत अनाहतश्रवण.

पांडुरंगें सत्य केला अनुग्रह । निरसोनि संदेह बुद्धिभेद ॥
 जीवाशिवा सेज रचिली आनंद । आउंटाविये पदीं आरोहण ॥
 निजीं निजरूपीं निजविला तुका । अनुहत बाळका हल्लरु गाती ॥

१६५. अनाहतसुखांत गुंतल्यानें वृत्त्युद्रमाचा उच्छेद.

अनुहार्तीं गुंतला नेणें बाह्यरंग । वृत्ति येतां मग बळ लागे ॥
 मदे मांते तया नाहीं देहभाव । आपुले अवयव आवरितां ॥
 आणिकांची वाणी वदे तेणें मुखें । उपचारदुःखें नाठवतीं ॥
 तें सुख बोलतां आश्चर्य या जना । विपरीत मना भासतसे ॥
 तुका म्हणे बाह्य रंग ते विटले । अंतर निवालें ब्रह्मरस ॥

१ सोंपवणें, स्वाधीन करणें. २ विसरणें ३ अळंकार. ४ कृपा, प्रसाद.
 ५ नाहीसें करणें. ६ शय्या. ७ ओट, साडेतीन, उँकाररूप. ८ योगधारणेंत ऐकू
 येणारा ध्वनि. ९ गीत, गाणें. १० मस्त होणें.

१६६. जिकडे मी जाईन तिकडे देव पाठीशींच लागतो.

एकाचिये वेठी^१ । सांपडलों फुकासाठीं ॥
 घेतो काम सत्ताबळें । माझें करुनि भेंडोळें ॥
 धांवे मार्गे मार्गे । जाय तिकडे चालत लागे ॥
 तुका म्हणे नेलें । माझें सर्वस्व विठ्ठलें ॥

१६७. हरि हा भोंवताला भोंवत आहे.

आंत हरि बाहेर हरि । हरिनें घरीं कोंडिलें ॥
 हरिनें कामा घातला चिरां । चित्तवरा मुकविलें ॥
 हरिनें जीवें केली साटी । पाडिली तुटी सकळांसी ॥
 तुका म्हणे वेगळा नव्हे । हरि हा भोंवे भोंवताला ॥

१६८. मी तुज पाहीपर्यंत तूं असाच माझ्या दृष्टीपुढें उभ । रहा.
 आवडे हें रूप गोजिरें सगुण । पाहतां लोचन सुखावले ॥
 आतां दृष्टीपुढें ऐसाचि तूं राहे । जों मी तुज पाहें पांडुरंगा ॥
 लांचाविलें मन लागलीसे गोडी । तें जीवें न सोडी ऐसें झालें ॥
 तुका म्हणे आम्हीं मागावी लडिवाळीं । पुरवावी आळी मायबापा ॥

१६९. जेथें मी जातो तेथें तूं मजबरोबर आहेस.

जेथें जातो तेथें तूं माझा सांगाती । चालविसी हातीं धरुनियां ॥
 चालों वाटे आम्हीं तुझाचि आधार । चालविसी भार सवें माझा ॥
 बोलों जातां बरळ करिसी तें नटि । नेली लाज धीट केलों देवा ॥

१ बिगारी. २ गुंडाळें. ३ दगड. ४ फिरतो. ५ डोळे. ६ संबकणें.
 ७ लाडक्यांनी. ८ हट्ट, छंद. ९ सोबती. १० बरोबर. ११ बडबड.

अवघे जन मज झाले लोकपाळ । सोइरे सकळ प्राणसखे ॥
तुका म्हणे आतां खेळतों कौतुकें । झालें तुझे सुख अंतर्बाहीं ॥

१७०. आम्हीं उभयतां एकमेकांत सांपडून गेलों आंहीं.

माझे माथां तुझा हात । तुझे पार्यां माझे चित्त ॥
ऐसी पडियेली गांठी । शरीरसंबंधाची मिठी ॥
येरयेरांपाशीं । सांपडोन गेलों ऐसी ॥
तुका म्हणे सेवा । माझी, कृपा तुझी देवा ॥

१७१. मीच माझ्या पोटी निर्माण झालों.

मीचि मज व्यालों । पोटा आपुलिया आलों ॥
आतां पुरले नवस । निरसोनि गेली आस ॥
झालों बरा बळी । गेलों मरोनि ते काळीं ॥
दोहींकडे पाहे । तुका आहे तैसा आहे ॥

१७२. स्वस्वरूपांचें दर्शन.

दाता नारायण । स्वयें भोगिता आपण ॥
आतां काय उरलें वाचे । पुढें शब्द बोलायाचे ॥
देखती जे डोळे । रूप आपुलें तें खेळे ॥
तुका म्हणे नाद । जाला अवघा गोविंद ॥

१७३. मी आपणच आपल्यास कोंडून घेतलें आहे.

नैभोमय जालें जळ । एकीं सकळ हरपलें ॥
आतां काय सारासारी । त्याच्या लहरी तयांत ॥
केंचा तेथ यावा सांडी । आप कोंडी आपणा ॥
तुका म्हणे कल्प झाला । अस्त गेला उद्यो ॥

१७४. स्वरूपदर्शनानें मन वेडें होऊन जातें.

जाय तिकडे लागे पाठीं । नाहीं तुटी आठवाची ॥
 हिरोनियां नेलें चित्त । माझें थीतं भांडवल ॥
 दावूनिया रूप डोळां । मन चाळा लावियेलें ॥
 आणिक तोंडा पडिली मिठी । कान गोष्टी नाइकती ॥
 बोलिल्याचा आठव न घडे । वाणी ओढे ते सोई ॥
 तुका म्हणे प्रेमधंगी । भरली अंगीं अखंड ॥

१७५. जणूं एकादा संचारच अंगांत झाला आहे !

आतां नव्हे गोड करितां संसार । आणीक संचार जाला माजी ॥
 ब्रह्मरसें गेलें भरूनियां अंग । आधील तो रंग पालटला ॥
 रसनेचिये रुची कंठीं नारायण । बैसोनियां मन निवविलें ॥
 तुका म्हणे आतां बैसलों ठाकणीं । इच्छेची ते धणी पुरईल ॥

१७६. सर्वत्र स्वरूपदर्शनानें एकांतवासाचा नाश.

संसाराच्या भेंणें । पळों न लाहेसं केलें ॥
 जेथें तेथें आपण आहे । आम्ही करावें तें काये ॥
 एकांतासी ठाव । तिहीं लोकीं नाहीं वाव ॥
 गांवा जातो ऐसें । नलगे म्हणावें तें कैसें ॥
 स्वप्नाचे परी । जागा पाहे तंव घरीं ॥
 तुका म्हणे काये । तुझें घेतलें म्यां आहे ॥

१७७. मजला वाटेल त्या वेळेस देवाकडून उत्तर मिळवितां येईल.

माझा पहा अनुभव । कला देव आपुला ॥
 बोलविलें तेंचि द्यावें । उत्तर व्हावें ते काळीं ॥

सोडलिया जग निंघ । मग गोविंद म्हणियारा ॥
तुका म्हणे धीर केला । तेणें याला गोंधिलें ॥

१७८. संकल्पाच्या उदयाबरोबर त्याचें समाधान.

आमुचें उचित हेचि उपकार । आपलाचि भार घालूं तुज ॥
भूक लागलिया भोजनाची आळी । पांघुरणें काळीं शीताचिया
जेणें काळें उठी मनाची आवडी । तेंचि मागों घडी आवडतें ॥
दुःख येऊं नेदी आमुचिया घरा । चक्र करी फेरा भोंवताला ॥
तुका म्हणे नाहीं मुक्तीसवें चाड । हेंचि आम्हां गोड जन्म घेतां ॥

१७९. मी न पाहतां पहात आहे.

न देखोन कांहीं । म्यां पाहिलें सकळही ॥
झालों अवघिया परी । मी हें माझें ठेलें दुरी ॥
न घेतां घेतलें । हात पाय उंसंतिलें ॥
खादलें न खातां । रसना रस झाली घेतां ॥
न बोलोनि बोलें । केलें प्रकट झांकिलें ॥
नाइकिलें कार्नी । तुका म्हणे आलें मनीं ॥

१८०. एकाएकीं तुकाराम निराळे होतात.

काम नाहीं काम नाहीं । झालों पाहीं रिकामा ॥
फावल्या या करूं चेष्टा । निश्चळ द्रष्टा बैसोनि ॥
नसत्या छंदें नसत्या छंदें । जग विनोदें विव्दळतसे ॥
एकाएकीं एकाएकीं । तुका लोकीं निराळा ॥

१८१. अखंडितस्वरूपावस्थान.

कांहींच मी नव्हे कोणिये गांवींचा । एकटा ठायींचा ठायीं एक ॥
 नाहीं जात कोठे येत फिरोनियां । अवघेचि वायांविण बोले ॥
 नाहीं मज कोणी आपुलें दुसरें । कोणाचा मी खरें कांहीं नव्हे ॥
 नाहीं आम्हां ज्यावें मरावें लागत । आहों अखंडित जैसे तैसे ॥
 तुका म्हणे नांव रूप नाहीं आम्हां । वेगळा त्या कर्मा अकर्मासी ॥

१८२. सर्व जन देवरूप होतात.

देव झाले अवघे जन । दोषगुण हारपले ॥
 बरवें झालें बरवें झालें । चित्त धालें महालाभें ॥
 दर्पणींचें दुसरें भासे । परि तें असे एक तें ॥
 तुका म्हणे सिंधुभेटी । उदका तुटी वाहाळासी ॥

१८३. आमचा स्वदेश म्हणजे भुवनत्रय होय.

आमुचा स्वदेश । भुवनत्रयामध्ये वास ॥
 मायबापाची लाडकीं । कळों आलें हें लौकिकीं ॥
 नाहीं निपराद । कोणां आम्हांमध्ये भेद ॥
 तुका म्हणे नाम । अवघे आमचें हें धाम ॥

१८४. सर्व विश्व ब्रह्म झाल्यावर देवाची पूजा कशी शक्य आहे ?

कासियानें पूजा करूं केशिराजा । हाचि संदेह माझा फेडी आतां ॥
 उदकें न्हाणूं तरी स्वरूप तें तुझें । तेथें काय माझें तेंचें देवा ॥
 गंधाचा सुगंध पुष्पाचा परिमळ । तेथें मी दुर्बळ काय करूं ॥
 फळदाता तूंच तांबोल अक्षता । तरी काय अनंता वाहूं तूज ॥

वाढूं दक्षिणा तरी धातु नारायण । ब्रह्म तेंचि अन्न दुजें नाहीं ॥
गातां तूं ओंकार टाळी नादेश्वर । नाचावया थार नाहीं कोठें ॥
तुका म्हणे मज आवघें तुझें नाम । धूप दीप रामकृष्ण हरी ॥

१८५. ब्रह्माचा विश्वव्यापकत्वानें साक्षात्कार.

जेथें देखे तेथें तुझींच पाऊलें । विश्व अवघें कोंदाटलें ।
रूप गुण नाम अवघा भेघइयाम । वेगळें तें काय उरलें ॥
जातां लोटांगणीं अवघींच मेदिनी^१ । सकळ देवपाट झालें ॥
सदा सर्वकाळ सुदिन सुवेळ । चित्त प्रेमें असे धालें ॥
अवघा आम्हां तूंच झालासी देवा । संसार हेवा कामधंदा ॥
नलगे जाणें कोठें कांहींच करणें । मुखीं नाम ध्यान सदा ॥
वाचा बोले ते तुझेचि गुणवाद । मंत्र जप कथा स्तुति ॥
भोजन सारूं ठायीं फल तांबोल कांहीं । पूजा नैवेद्य तुज होती ॥
चालतां प्रदक्षिणा निद्रा लोटांगण । दंडवत तुजप्रति ॥
देखोन दृष्टी परस्परें गोष्टी । अवघ्या तुझ्या मूर्ति ॥
झाल्या तीर्थरूप बावी नदी कूप । अवघें गंगाजळ झालें ।
महाल मंदिरें माझ्या तैनघरें । झोपड्या अवघीं देव देवांइलें ॥
ऐके कानीं त्या हरिनामध्वनी । नाना शब्द होते झाले ॥
तुका म्हणे आम्ही या विठोबाचे दास । सदा प्रेमसुखें धालों रे ॥

१८६. देवाच्या साक्षात्कारार्ची चिन्हें.

देवाची ते खूण आला ज्याच्या घरा । त्याच्या पडे चिरां मनुष्यपणा ॥
देवाची ते खूण गुंतों नेदी आशा । ममतेच्या पाशा शिवों नेदी ॥
देवाची ते खूण करावें वाटोळें । आपणावेगळें कोणी नाहीं ॥

१ द्रव्य. २ आश्रय. ३ पृथ्वी. ४ आटोपणें. ५ विहीर. ६ कुंवा. ७ तृणघरें.
८ देऊळ. ९ धोंडा.

देवाची ते खूण झाला जया संग । त्याचा झाला भंग मनुष्यपणा॥
 देवाची ते खूण करावें तोंडाळ । आणि हें सकळ जग हरी ॥
 देवाची ते खूण गुंतों नेदी वाचा । लागों असत्याचा मळ नेदी ॥
 पहा देवें तेंचि बळकाविलें स्थळ । तुक्यापें सकळ चिन्हें त्याचीं॥

१८७. आम्हांस नारी रिसाप्रमाणें दिसतात.

मृत्युलोकीं आम्हां आवडती परी । नाहीं एका हरिनामाविण ॥
 विटलें हें चित्त प्रपंचापासूनि । वमनं तें मनीं बैसलेंसे ॥
 सोनं रूपे आम्हां मृत्तिकेसमान । माणिकें पाषाण खडे तैसे ॥
 तुका म्हणे तैशा दिसतील नारी । ^१रिसाचियापरि आम्हांपुढें ॥

१८८. संत कळिकाळास भिणार नाहीत.

दीप घेउनियां धुंडीती आंध्राग । भेटे हा विचार अधरित ॥
 विष्णुदास आम्हीं न भ्यो कळिकाळा । भुलों मृगजळा न घडे तें॥
 उधळितां माती रविकळा^२ मळे । हें कैसें न कळे भाग्यहीना ॥
 तुका म्हणे तूणें झांके हुतांशन । हें तंव वचन वाउगोंचि ॥

१८९. देह कामक्रोधानीं रिकामा केला असून देवानें भरला आहे.

बोलावा विठ्ठल पहावा विठ्ठल । करावा विठ्ठल जीवभाव ॥
 येणें सोसें मन झालें हांवभरी । परत माघारी येत नाहीं ॥
 बंधनापासूनी उंकलली गांठी । देत आलों मिठी सावकाश ॥
 तुका म्हणे देह भरिला विठ्ठलें । कामक्रोधे केलें घर रितें^३ ॥

१९०. मी तुम्हांस जीव वाहूं म्हटलें तरि तोही तुमचाच आहे.

वर्णू महिमा ऐसी नाहीं मज वाचा । न बोलवे साचा पार तुझा॥

१ ओकारी २ दगड. ३ अस्वल. ४ शोषणें. ५ अशक्य. ६ सूर्याचें तेज.
 ७ अग्नि. ८ हांव. ९ इच्छेनें युक्त. १० सुटणें. ११ रिकामें.

ठायींची हे काया ठेविली चरणीं । आतां आवाळुनि काय सांडूं ॥
 नाहीं भाव पेसा करूं तुझी सेवा । जीव वाहूं देवा तोही तुझा ॥
 मज माझे कांहीं न दिसे पाहतां । तें तुज अनंता समर्पावें ॥
 तुका म्हणे आतां नाहीं मज थार । तुझे उपकार फेडावया ॥

१९१. करुणा भाकणें ही सुद्धां स्वप्नांतीलच गोष्ट होय.

स्वप्नींचिया गोष्टी । मज धरिलें होतें वेठी ।
 जालिया सेवटीं । जागे लटिकें सकळ ।
 वायां भांकिली करुणा । मूळ पावावया सिणा ॥
 राव रंक राणा । कैचा स्थानावरी आहे ॥
 सोसिलें तें अंगें । खरें होतें नव्हतां जागें ।
 अनुभवही सांगे । दुःखें डोळे उघाडिले ॥
 तुका म्हणे संतीं । सावचित केलें अंतीं ।
 नाहीं तरी होती । टाळी बैसोनि राहिली ॥

१९२. आमच्या सर्व इच्छा पुरविणारा नारायण असल्यानें आम्हीं
 दुसऱ्यास काकुळतीस कां यावें ?

तैसे नव्हों आम्ही विठोबाचे दास । यावें आणिकांस काकुलती ॥
 स्वामिचिया सत्ता ठेगणें सकळ । आला कळिकाळ हाताखालीं ॥
 आंकितांचा असे अभिमान देवा । समर्पूनि हेवा असों पायीं ॥
 तुका म्हणे आम्हां इच्छेचें खेळणें । कोड नारायणें पुरवावें ॥

१९३. आम्हीं सुखदुःखें देवास समर्पण करून काळ नाहींसा केला.
 करुनि चित्तन खेळों भोंवतालें । चित्त येथें आलें पायांपाशीं ॥
 येथें नाहीं खोटा चालंत परिहार । जाणंसी अंतर पांडुरंगा ॥

सुखदुःखें तुज देऊनि सकळ । नाहीं पेसा काळ केला आम्हीं ॥
तुका म्हणे झाला देहाचा विसर । आतां आपपर नाहीं दोन्ही ॥

१९४. जगास खाणाऱ्या काळाच्या माथ्यावर आम्हीं पाय दिला.

जगा काळ खाय । आम्हीं माथां दिले पाय ॥
नाचों तेथें उभा राहे । जातां व्यंग करी साहे ॥
हरीच्या गुणें धाला । होता खातची भुकेला ॥
तुका म्हणे हळु । झाला कढत शीतळु ॥

१९५. निशा नाहींशी होऊन निद्रेचा संपूर्ण नाश झाला.

होरपोनि गेली निःशी । निद्रा कैसी न देखों ॥
नारायणीं बसलें घर । निरंतर आनंद ॥
अवघा रुधविला ठाव । नेला वाव मी माझे ॥
तुका म्हणे एके ठायीं । असूं, नाहीं क्षण भिन्न ॥

१९६. मी माझे मरण आपल्या डोळ्यांनीं पाहिलें.

आपुलें मरण पाहिलें म्यां डोळां । तो जाला सोहळा अनुपम्य ॥
आनंदें दाटलीं तिन्ही त्रिभुवनें । सर्वात्मकपणें भोग झाला ॥
एकदेशी होतों अहंकारें आथिलां । त्याचा त्यागें झाला सुकाळ हा ॥
फिटलें सुतक जन्ममरणाचें । मी माझ्या संकोचें दुरी झालों ॥
नारायणें दिला वसतसि ठाव । ठेवूनियां भाव ठेलों पायीं ॥
तुका म्हणे दिलें उमटून जगीं । घेतलें ते अंगीं लावूनियां ॥

१ कमी, उणे. २ नाहींसें होणें. ३ रात्र. ४ व्यापणें. ५ जागा. ६ व्यर्थ.

७ युक्त.

१९७. शरीराची प्रेतयात्रा.

झाला प्रेतरूप शरीराचा भाव । लक्षियेला ठाव इमशार्नीचा ॥
 रडती रात्रंदिवस कामक्रोधमाया । म्हणती हायहाय यमधर्म ॥
 वैराग्याच्या शेणी लागल्या शरीरा । झानाग्नि लागला ब्रह्मत्वेंसी ॥
 फिरविला घट फोडिला चरणी । महावाक्यध्वनि बोंब झाली ॥
 दिली तिळांजुळि कुळनामरूपासी । शरीर ज्याचें त्यासी समर्पिलें ॥
 तुका म्हणे रक्षा झाली आपींआप । उजळीला दीप गुरुकृपा ॥

१९८. माझ्या मरणानें देवाची वसति देहांत झाली आहे.

एकवेळे केलें रिते कलिवर । आतां दिली थार पांडुरंगा ॥
 पाळण पोषण न लगे ते सोई । देहाचे ते काई सर्व भाव ॥
 माझिया मरणें झाली हे वसती । लागली ते ज्योती अविनाश ॥
 झाला पेसा एका घायें येथें नाहीं । तुका पेसैं कांहीं बोलों नये ॥

१९९. देहातीताचीं लक्षणें.

आम्हीं मेलों तेव्हां देह दिला देव । आतां करूं सेवा कोणाची मी ॥
 सूत्रधारी जैसा हालवितो कळा । नाचतो पुतळा नाना छंदें ॥
 बोलतसे जैसैं बोलवितो देव । मज हा संदेह कासयाचा ॥
 पाप पुण्य ज्याचें तोचि जाणे कांहीं । संबंध हा नाहीं आम्हांसवें ॥
 तुका म्हणे तुम्हीं आइका हो मात । आम्ही या अतीत देहाह्वनि ॥

२००. आलेल्या जन्माचें सार्थक झालें !

पाळिला विधि तो आजि फळा आला । पेसा हा कळला साच भाव ॥
 नामाची आवडी लागलीसे चित्ता । पाय आठवितां सुख वाटे ॥

धरिल्या देहाचें साधलें कारण । पुढिल्या खंडण गर्भवासा ॥
तुका म्हणे लाभ झाला एकसरें । आणिक दुसरें नाहीं आतां ॥

२०१. समर्थ आमचा कैवारी असल्यानें आमचें दुर्बलत्व नाहींसं
झालें आहे.

आतां मी सर्वथा नव्हे गा दुर्बळ । यातिहीन कूळ दैन्यवाणा ॥
मायें रखुमाई पांडुरंग पिता । शुद्ध उभयतां पक्ष दोन्ही ॥
दुष्ट नव्हों आम्ही अभागी अनाथ । आमुचा समर्थ कैवारी हा ॥
बापुडा मी नव्हे दुर्बळ ठेंगणा । पांगिलां हा कोणा आणिकांसी ॥
संवसार आम्हां सरला सकळ । लपोनियां काळ ठेला धाकें ॥
तुका म्हणे झालों निर्भर मानसीं । जोडलिया रासी सुखाचिया ॥

२०२. पित्याचें जें धन त्यापासून पुत्रास हिरावणारा कोण?

भावयळें विष्णुदास । नाहीं नाश पावत ॥
योगभाग्यें घरा येतीं । सर्वशक्ति चालत ॥
पित्याचें जें काय धन । पुत्रा कोण वंचीलें ॥
तुका म्हणे कडे बैसों । तेथें असों निर्भर ॥

२०३. तुकाराम एकाएकीं मिराशीचा धनी होतो.

बाप करी जोडी लेकराचे ओढी । आपुली कैरवंडी वाळवूनी ॥
एकाएकी केला मिरासीचा धनी । कडिये वागवूनि भार खांदीं ॥

१ एकदम. २ दीन. ३ आई. ४ कुळ. ५ ओशाळा, अंकित. ६ निष्काळजी. ७ फसवणें. ८ धनसंचय. ९ लोभ. १० शरीर, काया.

लेवऊनि पाहे डोळां अलंकार । ठेवा दावी थोर करूनियां ॥
तुका म्हणे नेदीं गांजूं आणिकांसी । उदार जीवासी आपुलिया ॥

२०४. भांडाराची किल्ली त्याचे हातीं येते.

एकांतीं लोकांतीं करूं गदारोळ । लेश तोही मळ नाहीं येथें ॥
घ्यावें घ्यावें आम्हीं आपुलिया सत्ता । न देखों पुसतां दुजा कोणी ॥
भांडाराची किल्ली माझे हातीं आहे । पाहिजे तो पाहे वाण येथें ॥
तुका म्हणे आम्हां विश्वासाच्या बळें । ठेविलें मोकळे देवें येथें ॥

२०५. अनंताच्या पिकाची वांटणी.

नाहीं येथें वाणी । सकळां वर्णीं ध्यावी धणी ॥
झालें दर्पणांचें अंग । ज्याचा त्यासी दावी रंग ॥
एकाभावाचा एकांत । पीक पिकला अनंत ॥
तुका म्हणे दानी । करी बैसोनि वांटणी ॥

२०६. उत्पत्तीचें बीज हंस्तगत होतें.

ठेविलें जतन । करूनियां निजधन ॥
जयापासाव उत्पत्ति । तें हें बीज धरिलें हातीं ॥
निवाडिलें वरळा भूस । सार आईन जिन्नस ॥
तुका म्हणे नारायण । भाग संचिताचा गुण ॥

२०७. तुकारामाचें अनुभवसाम्राज्यावर आरोहण.

शोधूनि अन्वय वंश वंशावळी । परस्परा कुळीं उच्चारण ॥
म्हणविलें मार्गें पुढें चाले कैसें । केला सामरस्ये अभिषेक ॥

एकछत्र झळके उन्मनीं निशाणी । अनुहातध्वनि गगन गर्जे ॥
तुकयास्वामी स्थापी निजपदीं दासा । करुनि उल्हासा सप्रेमता ॥

२०८. तुकाराम एकाएकीं देवच होतो.

भक्तीचिया पोटीं रत्नाचिया खाणी । ब्रह्मींची ठेवणी सकळ वस्तु ॥
माडलांचे मागे बाळकांची हारी । एका सूत्रे दोरी ओढतसे ॥
जेथील जें मागे तें रायासमोर । नाहीसँ उत्तर येत नाही ॥
सेवेचिये सत्ते धनीच सेवक । आपुलें तें येक न वंची कांहीं ॥
आदि अंता ठाव असे मध्यभाग । भोवतें भासे जग उंचासनीं ॥
भावारूढ तुका झाला एकाएकीं । देवच लौकिकीं अवघा केला ॥

२०९. तुकारामाचे बोल म्हणजे देवाचेच बोल होत.

नेणें अर्थ कांहीं नव्हती माझे बोल । विनवितो कोपाळ संत झणी ॥
नव्हती माझे बोल बोले पांडुरंग । असे अंगसंगें व्यापुनिया ॥
मज मूढा शक्ति कैचा हा विचार । निगमादिकां पार बोलावया ॥
रामकृष्णहरि मुकुंदा मुरारि । बोबड्या उत्तरीं हेंचि ध्यान ॥
तुका म्हणे गुरुकृपेचा आधार । पांडुरंगें भार घेतला माझा ॥

२१०. भावारूढ तुका ही विठोबाचीच मुद्रा आहे.

प्राक्तेनाच्या योगें आळशावरी गंगा ॥ स्नान काय जगा करूं नये ॥
उभी कामधेनु मांगाचे अंगणीं । तिसीं काय ब्राह्मणीं वंदूं नये ॥
कोडियाचे हातें परिसैं होय सोनें । अपवित्र म्हणोन घेऊं नये ॥
यातिहीन झाला गांवींचा मोर्कांसी । त्याच्या वचनासी मानूं नये ॥
भावारूढ तुका मुद्रा विठोबाची । न मनीं तयांची तोंडें काळीं ॥

२११. माझी वाणी ही देवाचीच प्रासादिक वाणी होय.

वचनाचा अनुभव हातीं । बोलविती देव मज ॥

परि हें न कळे अभाविकां । जडलोकां जिवांसी ॥

अनुश्रुत हे प्रासादिक । कृपा भीक स्वामीची ॥

तुका म्हणे वरावरी । जातों तरी सांगत ॥

२१२. स्वतःच्या बळानें मी बोलत नसून देवाच्याच बळानें
बोलत आहे.

आपुलिया बळें नाहीं मी बोलत । सखा कृपावंत वाचा त्याची ॥

सालुंकी मंजुळ बोलतसे वाणी । शिकविता धनी वेगळाचि ॥

काय म्यां पैमरें बोलावीं उत्तरें । परि त्या विश्वंभरें बोलविलें ॥

तुका म्हणे त्याची कोण जाणे कळा । वागवी पांगुळा पायांविण ॥

२१३. मला देव बोलवितो यांत संशय नाहीं.

संतांचीं उच्छिष्टें बोलतों उत्तरें । काय म्यां गव्हारें जाणावें हें ॥

विठ्ठलाचें नाम घेतां नये शुद्ध । तेथें मज बोध काय कळे ॥

करितों कवित्व बोवड्या उत्तरीं । झणीं मजवरी कोप धरा ॥

काय माझी याति नेणां हा विचार । काय मी तें फार बोलों नेणें ॥

तुका म्हणे मज बोलवितो देव । अर्थ गुह्य भाव तोचि जाणे ॥

२१४. माझें कवित्व हें विश्वंभराचेंच कवित्व होय.

करितों कवित्व म्हणाल हें कोणी । नव्हे माझी वाणी पदरींची ॥

माझिये युक्तीचा नव्हे हा प्रकार । मज विश्वंभर बोलवितो ॥

१ मूर्ख. २ अश्रुत, पूर्वी कोणी न ऐकलेली. ३ वरचेवर, पुनः पुनः. ४ हीन, दीन. ५ युक्ति, चातुर्य. ६ अडाणी, गांवढळ.

काय मी पामर जाणे अर्थभेद । वदवी गोविंद तेंचि वदे ॥
 निमित्त मापासी बैसविलों आहे । मी तों कांहीं नव्हे स्वामिसत्ता ॥
 तुका म्हणे आहे पाईकचि खरा । वागवितों मुद्रा नामाची हे ॥

२१५. माझी वाणी नारायणानें मिश्रित असते.

वदे साक्षत्वेसीं वाणी । नारायणीं मिश्रित ॥
 नलगे कांहीं चांचपावें । जातों भावें पेरीत ॥
 भांडार त्या दातयाचें । मी कैचें ये ठायीं ॥
सादावित गेला तुका । येथें एकाएकीं तो ॥

२१६. माझे शब्द पर्जन्याप्रमाणें सर्वत्र सम आहेत.

चोराचिया धुडंका मनीं । वसे ध्यानीं लांछने ॥
 यासी आम्ही करणें काय । वर्षों न्यायें पर्जन्य ॥
 ज्याच्या वसे खर्तावरी । तें चुरचुरी दुखवूनि ॥
 तुका म्हणे ज्याची खोडी । त्याची जोडी त्या पीडी ॥

२१७. आतां मी केवळ उपकाराकरितांच राहिलों आहे.

अणुरेणुयां थोकडां । तुका आकाशाएवढा ।
 गिळुनि सांडिलें कळिवरें । भवभ्रमाचा आकार ॥
 सांडिली त्रिपुटी । दीप उजळिला घटीं ॥
 तुका म्हणे आतां । उरलों उपकारापुरता ॥

१ शिपाई, सेवक. २ चिन्ह, शिक्का. ३ सावध करणें, हांका मारणें. ४ धडकी.
 ५ काळिमा. ६ क्षत, व्रण. ७ लहान. हा अभंगाचा चरण जणूं कांहीं “ अणो-
 रणीयान् महतो महीयानात्मास्य जंतोर्निहितो गुहायाम् ” या उपनिषदांतील
 वाक्याचें रूपांतरच आहे. ८ शरीर. ९ ध्याता, ध्येय, ध्यान, ज्ञाता, ज्ञेय, ज्ञान,
 कर्ता, कार्य, कारण, इत्यादि त्रिपुटी. ,

२१८. धर्माचें पाळण करून अधर्माचें खंडण करणें
हेंच आतां आमचें काम.

धर्माचें पाळण । करणें पाषांड खंडण ।
हेंचि आम्हां करणें काम । बीज वाढवाचें नाम ॥
तीक्ष्ण उत्तरें । हातीं घेऊनि बाण फिरे ॥
नाहीं भीड भार । तुका म्हणे साने थोर ॥

२१९. मार्गे जन्मोजन्मीं आम्हीं हेंच करीत आलों आहों.
मार्गे बहुतां जन्मीं । हेंचि करित आलों आम्हीं ।
भवतापश्रमीं । दुःखें पीडिलें निववूं त्यां ॥
गर्जू हरिचे पवाडे । मेळवूं वैष्णव बागडे ।
पाझर रोकडे । काढूं पाषाणामध्ये ॥
भावशुद्ध नामावळी । हर्षें नाचूं पिटूं टाळी ।
घालूं पायातळीं । कळिकाळ त्या बळे ॥
कामक्रोध बंदिखानीं । तुका म्हणे दिले दोन्ही ।
इंद्रियांचे धनी । आम्ही जालों गोसावी ॥

२२०. तुक्याचें दर्शन झालें नाहीं तोंपर्यंतच भोंदू गुरूंचा बाजार.
तोंवरि तोंवरि जंबुक्क करी गर्जना ।
जंव त्या पंचानना देखिलें नाहीं ॥
तोंवरि तोंवरि सिंधु करी गर्जना ।
जंव त्या अगस्तिब्राह्मणा देखिलें नाहीं ॥
तोंवरि तोंवरि वैराग्याच्या गोष्टी ।

जंव सुंदर वनिता दृष्टी देखिली नाहीं ॥
 तोंवरि तोंवरि शूरत्वाच्या गोष्टी ।
 जंव परमाईचा पुत्र दृष्टी देखिला नाहीं ॥
 तोंवरि तोंवरि माळामुद्रांचीं भूषणें ।
 जंव तुक्याचें दर्शन झालें नाहीं ॥

२२१. तुक्याची भेट झाली नाहीं तोंपर्यंतच संतांच्या गोष्टी !
 तोंवरि तोंवरि शोभतील गारा । जंव नाहीं हिरा प्रकाशला ॥
 तोंवरि तोंवरि शोभती दीपिका । जुगवतां एका भास्करासी ॥
 तोंवरि तोंवरि सांगती संताच्या गोष्टी । जंव नाहीं भेटी तुक्यासर्वें ॥

२२२. आम्ही हरीचे जुने संवगडी आहोंत.
 आम्ही हरीचे संवगडे । जुने ठायींचे वेडे बागडे ।
 हातीं धरुनि कडे । पाठीसर्वे वागविलों ॥
 म्हणोनि भिन्न भेद नाहीं । देवा आम्हां एक देहीं ।
 नाहीं झालों कहीं । एका एक वेगळे ॥
 निद्रा करितां होतों पायीं । सर्वेचि लंका घेतली तेई ।
 वानर, गोवळ गाई । सर्वे चारित फिरतसों ॥
 आम्हां नामाचें चिंतन । रामकृष्ण नारायण ।
 तुका म्हणे क्षण । खातां जेवितां न विसंबों ॥

२२३. शुकांनै समाधि लाविली त्यावेळेस मी हजर होवों.
 ब्रह्मज्ञान जरि एके दिवशीं कळे । तात्काळ हा गळे अभिमान ॥
 अभिमान लागे शुकाचिये पाठीं । व्यास उफराटी दृष्टी केली ॥

जनकभेटीसी पाठविला तेणें । अभिमाननाणें खोटें केलें ॥
 खोटें करूनियां लाविला अम्यासीं । मेरुशिखरासीं शुक गेला ॥
 जाउनियां तेणें साधिली समाधी । तुका म्हणे तथीं होतों आम्ही ॥

२२४. खज्याखोट्याचा निवाडा करण्याकरितांच आमचा जन्म.

उजळावया आलों वाटा । खरा खोटा निवाडें ॥
 बोलविले बोलें बोल । धनी विठ्ठल सन्निध ॥
 तरी मनीं नाहीं शंका । बळें एका स्वामीच्या ॥
 तुका म्हणे नये आम्हां । पुढें कामा गबाळ ॥

२२५. आम्हीं नामाचे धारक असून दुसऱ्यांचे तारकही आहो.

कांस घालोनि बळकट । झालों कळिकाळासी नीट ।
 केली पायवाट । भवसिंधूवरूनि ॥
 या रे या रे लहान थोर । याती भलते नारी नर ।
 करावा विचार । न लगे चिंता कोणासी ॥
 कामीं गुंतले रिकामे । जपी तपी येथें जमे ।
 लाविले दर्मामे । मुक्ता आणि मुमुक्षा ॥
 एकंदर शिक्का । पाठविला येही लोका ।
 आलों म्हणे तुका । मी नामाचा धारक ॥

२२६. मार्गे झालें असेल त्याची मी तुम्हांस क्षमा करीत आहे.

मार्गे नेणपणें घडलें तें क्षमा । आतां देतों सीमा करूनिया ॥
 परनारीचें जया घडेल गमन । दावितो वदन जननीरत ॥

१ त्यावेळेस. २ प्रकाशित करणें. ३ निर्णय. ४ टाकाऊ, मूर्ख. ५ संसार-
 समुद्रावरून. ६ नगारा, नौबत.

उपदेशावरी मन नाहीं हातीं । तो आम्हां पुढतीं पाहूं नये ॥
तुका म्हणे साक्षी असों घावें मन । घातली ते आण पाळावया ॥

२२७. मार्गे न पहातां पुढें पहा.

चाल केलासी मोकळा । बोल विठ्ठल वेळोवेळां ॥
तुज पापचि नाहीं ऐसें । नाम घेतां जवळी वसे ॥
पंच पातकांच्या कोडी । नामें जळतां न लगे घंडी ॥
केलीं मार्गे नका पाहों । तुज जेमान आम्हीं आहों ॥
करी तुजसी करवतीं । आणिक नामें घेऊं किती ॥
तुका म्हणे काळा । रीग नाहीं निघती ज्वाळा ॥

२२८. मी तुम्हांस देवाचा निरोप आणिला आहे.

सेवितों हा रस वांटितो आणिकां । घ्या रे होऊं नका रानभरी ॥
विटेवरी ज्याची पाउलें समान । तोचि एक दानशूर दाता ॥
मनाचे संकल्प पाववील सिद्धी । जरी राहे बुद्धि याचे पार्यी ॥
तुका म्हणे मज धाडिलें निरोपा । मारग हा सोपा सुखरूप ॥

२२९. आम्हीं वैकुंठवासी असून भक्तीचा डांगोरा

पिटण्यास्तवच आमचा अवतार आहे.

आम्हीं वैकुंठवासी । आलों याचि कारणासी ।
बोलिले जे ऋषी । साच भावें वर्तया ॥
झाडूं संतांचे मारग । आडरानीं भरलें जग ।
उच्छिष्टाचा भाग । शेष उरला तो सेवूं ॥

अर्थें लोपलीं पुराणें । नाश केला शब्दज्ञानें ।
 विषयलोभीं मनें । साधनें बुडविलीं ॥
 पिढूं भक्तीचा डोंगोरा । कळिकाळासी देरारा ।
 तुका म्हणे करा । जयजयकार आनंद ॥

तुकारामवचनामृत

भाग दुसरा

तुकारामांचा उपदेश

५. साधनपूर्वरंग.

२३०. साधकाची दशा कशी असावी ?

साधकाची दशा उदास असावी । उपाधि नसावी अंतर्बाहीं ॥
 लोलुप्यता काय निद्रेसी जिंकावें । भोजन करावें परिमितं ॥
 एकांतीं लोकांतीं स्त्रियांशीं भाषण । प्राण गेल्या जाण बोलों नये ॥
 तुका म्हणे पेशा साधनीं जो राहे । तोचि ज्ञान लाहे गुरुकृपा ॥

२३१. यमनियम.

निर्वाहापुरतें अन्नआच्छादन । आश्रमासी स्थान कोपी गुहा ॥
 कोठेही चित्तासी नसावें बंधन । हृदयीं नारायण सांठवावा ॥
 नये बोलों फार बैसों जनामधीं । सावधानबुद्धी इंद्रियें दमी ॥
 तुका म्हणे घडी घडीनें साधावी । त्रिगुणाची गोवी उगवोनि ॥

२३२. एकांतवासाचें महत्व.

तरि कां नेणते होते मार्गे ऋषि । तींहीं या जगासी दुराविलें ॥
 वोळगतीं जया अष्टमादि सिद्धी । ते या जनबुद्धी नातळती ॥
 कंदमुळें पाला धातूच्या पोषणा । खाती वास राना तरी केला ॥
 लावुनिया नेत्र उगेचि बैसले । न बोलत ठेले मौन्यरूप ॥
 तुका म्हणे ऐसे करी माझ्या चित्ता । दुरावी अनंता जन दुरी ॥

१ आसक्ति. २ मोजकें. ३ मिळवितो. ४ झोंपडी. ५ गुंतागुंत, अडचण.
 ६ उकलणें. ७ सेवा करणें. ८ सांपडले नाहीत.

२३३. अभ्यासास कांहींही दुष्कर नाही.

ओलें मूळ भेदी खडकाचें अंग । अभ्यासासी सायास कार्यसिद्धि ॥
 नव्हे ऐसें कांहीं नाही अवघड । नाही कईवाड तोंचि वरि ॥
 दोरें चिरा कापे पडिला कांचणीं । अभ्यासं सेवनीं विष पडे ॥
 तुका म्हणे कैचा बैसण्यासी ठाव । जैठरीं बाळा वाव एकाएकीं ॥

२३४ अभ्यासानें असाध्यही साध्य होतें.

साधूनी बचनंग खाती तोळा तोळा । आणिकांतें डोळां न पाहवे ॥
 साधूनी भुजंग धरितील हातीं । आणिकें कांपतीं देखोनियां ॥
 असाध्य तें साध्य करितां सायास । कारण अभ्यास तुका म्हणे ॥

२३५. अवघे गाबाळ सारून एकांतवासांत आनंदाचा
 उपभोग घ्या.

एकविध नारायण । तेथें विषमाचा सीण ॥
 पालटोंचि भिन्न । नये अणुप्रमाण ॥
 अवघें सारावें गाबाळ । चुकवूनियां कोल्हाळ ॥
 आनंदाचें स्थळ । एकाएकीं एकांत ॥
 कायावाचामन । स्वरूपीच अनुसंधान ॥
 लक्ष भेदी बाण । तेणें पाडें लवलाहो ॥
 तुका म्हणे आळस निद्रा । येथें देऊनियां चिरां ।
 देऊनियां धीरा । मिठी जाणा जागृती ॥

१ निश्चय. २ घर्षण. ३ पोट. ४ एक विषारी मुळी. ५ केरकचरा. ६ गोंगाट,
 कटकट. ७ लक्ष्य. ८ त्वरा. ९ दगड घालणें, नाहीसें करणें.

२३६. प्रपंच व परमार्थ दोन्हीं करणें शक्य नाहीं.
 प्रपंच परमार्थ संपादीन दोन्हीं । एकही निदांनीं न घडे त्यासी ॥
 दोही पैवांवैरी ठेवूं जातां हात । होय अपघात शरीराचा ॥
 तुका म्हणे तया दोहींकडे धक्का । शेवटीं तो नरकामाजी पडे ॥

२३७. त्यागावांचून भोग सुटत नाहीं.
 हो कां पुत्र पत्नी बंधु । त्यांचा तोडावा संबंध ॥
 कळों आलें खट्याळसें । शिवों नये लिपों दोषें ॥
 फोडावें मडकें । मेले लेखी घायें एकें ॥
 तुका म्हणे त्यागें- । विण चुकिजेना भोगें ॥

२३८. प्रियापुत्रबंधूंचा संबंध सोडावा.
 जेणें घडे नारायणीं अंतराय । होत बाप माय वर्जावीं तीं ॥
 येरें प्रियांपुत्रधना कोण लेखा । करितीं तीं दुःखा पात्र शत्रु ॥
 प्रल्हादें जनक विभीषणें बंधु । राज्य माता निंदु भरतें केली ॥
 तुका म्हणे सर्व धर्म हरिचे पाय । आणिक उपाय दुःखमूळ ॥

२३९. पतंगप्रमाणें ज्योतींत उडी घालूं नये.
 थडियेसीं निघतां पाषाणाच्या सांगडी ।
 बुडतां मध्यभागीं तेथें कोण घाली उडी ॥
 न करीं रे तैसा आपआपणिया ।
 पतंग जाय वायां जीवें ज्योती घालूनियां ॥
 सावधपणें सोमल घाटी भरोनियां प्याला ।

मरणाअंतीं वैद्य बोलावितो वहिला ॥
 तुका म्हणे करीं रे ठार्यांचाचि विचार ।
 जंव नाहीं पातला यमाचा किंकर ॥

२४०. सर्व लिगाडें सारून सुपंथ धरावा.

सारावीं लिगाडें धरावा सुपंथ । जावें उंसंतीत हळूं हळूं ॥
 पुढें जातियांचे उमटले माग । भांवावलें जग आडरानें ॥
 वेंचल्याचा पाहे वरावरि झाडा । बळाचा निधडा पुढिलिया ॥
 तुका म्हणे जैसी दाखवावी वाणी । ते द्यावी भरोनी शेवट तों ॥

२४१. इहलोकींच्या धुरानें डोळे अंध होऊं देऊं नयेत.

क्षणक्षणा हाचि करावा विचार । तरावया पार भवासंधु ॥
 नाशिवंत देह जाणार सकळ । आयुष्य खातो काळ सावधान ॥
 संतसमागमीं धरावी आवडी । करावी तांतडी परमार्थी ॥
 तुका म्हणे इहलोकींच्या वेव्हारें । नये डोळे धुरें भरुनि राहों ॥

२४२. झाडें ओरपून पाला खाऊन रहावें.

झाडें घोरपोनि खाऊनियां पाला । आठवी विठ्ठला वेळोवेळां ॥
 वल्कलें नेसुनि दुंगा गुंडाळुनि । सांडी देहभान जवळुनी ॥
 लोकमान वमनासमान मानणें । एकांतीं राहणें विठोसाठीं ॥
 सहसा करूं नये प्रपंची सौजन्य । सेवावें अरण्य एकांतवास ॥
 ऐसा हा निर्धार करी जो मनाचा । तुका म्हणे त्याचा पांग्रंफिटें ॥

१ लवकर. २ लचांड. ३ आक्रमणें, उल्लंघणें. ४ जाणाऱ्यांचें. ५ त्वरा, जलदी.
 ६ मृत्युलोक. ७ प्रेम. ८ उणीव, दारिद्र्य, पराधीनता. ९ दूर होणें.

२४३. ढेंकणांच्या बाजेवर सुखाची कल्पना करणें व्यर्थ होय.

संसारसंगें परमार्थ जोडे । ऐसैं काय घडे जाणतेनो ॥

हेंडग्याच्या आळां अवर्धीं चिपाडें । काय तेथें गोडें निवडावीं ॥

ढेंकणाचे बाजे सुखाची कल्पना । मूर्खत्व वचना येऊं पाहे ॥

तुका म्हणे मद्य सांडवी लंगोटी । सांगितला सेटीं विचारत्या ॥

२४४. परनारी मातेसमान मानण्यांत तुमचें काय वेंचतें?

पराविया नारी माउलीसमान । मानिलिया धन काय वेंचें ।

न करितां परनिंदा परद्रव्यअभिलाषा । काय तुमचें यास वेंचें सांगा ॥

बैसालिये ठायीं म्हणतां रामराम । काय होय श्रम ऐसैं सांगा ॥

संतांच्या वचनां मानितां विश्वास । काय तुमचें यास वेंचें सांगा ॥

खरें बोलतां कोण लागती सायास । काय वेंचें यास ऐसैं सांगा ॥

तुका म्हणे देव जोडे याजसाठीं । आणिक ते आंटी न लगे कांहीं ॥

२४५. नरस्तुति आणि कथेचा विक्रा होऊं न देण्याबद्दल
देवास प्रार्थना.

नरस्तुति आणि कथेचा विकरा । हें नको दातारा घडों देऊं ॥

ऐसिये कृपेची भाकितों करुणा । आहेसि तूं राणा उदाराचा ॥

पराविया नारी आणि परधना । नको देऊं मनावरी येऊं ॥

भूतांचा मत्सर आणि संतनिंदा । हें नको गोविंदा घडों देऊं ॥

देहअभिमान नको देऊं शरीरीं । चढों कांहीं परी एक देऊं ॥

तुका म्हणे तुझ्या पायांचा विसर । नको चारंवार पडों देऊं ॥

२४६. व्यर्थ देहास दंडून उपयोग नाही.

भगवें तरी श्वान सहज वेष त्याचा । तेथे अनुभवाचा काय पंथ॥
वाढवुनि जटा फिरे दाही दिशा । तरी जंबुवेषा सहज स्थिति ॥
कोरोनियां भूमी करिती मर्धी वास । तरी उंदरास काय वाणी ॥
तुका म्हणे ऐसे कासया करावें । देहासी दंडावें वाउगोंचि ॥

२४७. शरीरासारिखें वाईट नाही, व शरीरासारिखें चांगलें नाही.

शरीर दुःखाचें कोठार । शरीर रोगाचें भांडार ।
शरीर दुर्गंधीची थार । नाही अपवित्र शरीरा ऐसे ॥
शरीर उत्तम चांगलें । शरीर सुखाचें घोंसुलें ।
शरीरें साध्य होय केलें । शरीरें साधलें परब्रह्म ॥
शरीर विटाळाचें आळें । मायामोहपाश जाळें ।
पतन शरीराच्या मुळें । शरीर काळें व्यापिलें ॥
शरीर सकळ ही शुद्ध । शरीर निर्धींचाहि निध ।
शरीरें तुटे भवबंध । वसे मध्यभागीं देव शरीरा ॥
शरीर अविद्येचा बांधा । शरीर अवगुणांचा रांधा ।
शरीरीं वसे बहुत बाधा । नाही गुणसुधा एक शरीरीं ॥
शरीरा सुख नेदावा भोग । न द्यावें दुःख न करी त्याग ।
शरीर चोखटें ना चांग । तुका म्हणे वेग करी हरिभजनीं ॥

२४८. पूज्यतेनें सुख मानणारा मनुष्य मूर्ख होय.

देहबुद्धि वसे जयाचिये अंगीं । पूज्यता ते जगीं सुख मानी ॥
थोर असे दगा झाला त्यासी हांटीं । सोडोनियां गांठी चोरीं नेली ॥
गांठीचें जाऊनि नव्हे तो मोकळा । बांधविलासे गळा दंभलोभे ॥

पुढिल्या उदिमा झालेंसे खंडण । दिसे नागवण पडे गांठी ॥
तुका म्हणे ऐसें बोलतील संत । जाणूनियां घात कोण करी ॥

२४९. सुखदुःखास समान लेखावें.

कैं वाहावें जीवन । कैं पलंगीं शयन ॥
जैसी जैसी वेळ पडे । तैसें तैसें होणें घडे ॥
कैं भोज्य नानापरी । कैं कोरड्या भाकरी ॥
कैं बसावें वाहनीं । कैं पार्यीं अनवाणी ॥
कैं उत्तम प्रौवणें । कैं वर्सेनें तीं जीणें ॥
कैं सकळ संपत्ती । कैं भोगणें विपत्ती ॥
कैं सज्जनाचा संग । कैं दुर्जनाचा योग ॥
तुका म्हणे जाण । सुख दुःख तें समान ॥

२५०. परोपकाराविषयीही खोटें बोलूं नये.

असत्य वचन होता सर्व जोडी । जरी लग्नघडी परउपकार ॥
जाईल पतना यासि संदेह नाही । साक्ष आहे कांहीं सांगतों ते ॥
वदविलें मुखें नारायणें धर्म । अंगुष्ठ त्या कर्मासाठीं गेला ॥
तुका म्हणे आतां सांभाळा रे पुढें । अंतरीचें कुंडें देईल दुःख ॥

२५१. बाहेर धुऊन काय उपयोग? आंतून शुद्ध झालें पाहिजे.

काय धोविलें बाहेरी । मन मळलें अंतरीं ।
गाढलें जन्मवरी । असत्यकाटें काटलें ॥
सांडी व्यापार दंभाचा । शुद्ध करीं रे मन वाचा ॥
तुझिया चित्ताचा । तूंच ग्वाही आपुला ॥

१ व्यापार, उद्योग. २ जवळची उत्तम वस्तु घालवून उघडें होणें. ३ पाणी.
४ वस्त्र. ५ वस्त्रें. ६ वाईट. ७ भरणें. ८ कीट, मळ. ९ मळलें.

पापपुण्य विटाळ देहीं । करितां न विचारिसी कांहीं ।
 काय चांचपसी मही । जी अखंड सोंवळी ॥
 कामक्रोधावेगळा । ऐसा होई कां सोंवळा ।
 तुका म्हणे कळा । गुंडून ठेवीं या कुंसेरी ॥

२५२. तीर्थास जाऊन केवळ वरवर चर्म प्रक्षाळण्याचा काय
 उपयोग?

जाउनियां तीर्था काय तुवां केलें । चर्म प्रक्षाळिलें वरी वरी ॥
 अंतरींचें शुद्ध कासयानें झालें । भूषण त्वां केलें आपणया ॥
 वृंदावैनफळ घोळिलें साकरा । भीतरील थारा मोडेचिना ॥
 तुका म्हणे नाहीं शांति क्षमा दया । तोंवरी कासया फुंदां तुम्ही ॥

२५३. देवास भेटण्याचा एकच उपाय.

येथें दुसरी न सरे आटी । देवा भेटी जावया ॥
 तोचि ध्यावा एकचित्तें । करुनि रितें कळिंवर ॥
 षड्‌उर्मी हृदयांत । यांचा अंत पुरवूनि ॥
 तुका म्हणे खुंटे आसैं । तेथें वास करी तो ॥

२५४. केवळ निष्काम झाल्यानंच राम मिळतो.

लय लक्षूनियां झालों म्हणती देव । तोही नव्हे भाव सत्य जाणा ॥
 झालों बहुश्रुत नलगे आतां कांहीं । नको राहूं तेही निश्चितीनें ॥
 तपें दानें काय मानिसी विश्वास । बीज फळ त्यास आहे पुढें ॥
 कर्म आचरणें यातीचा स्वगुण । विशेष तो गुण काय तेथें ॥
 तुका म्हणे जरी होईल निष्काम । तरिच होय राम देखे डोळा ॥

१ कसब, युक्ति. २ कातडें. ३ एक कडू फळ. ४ घमेंड करणें. ५ शरीर.
 ६ कामक्रोधादिक मनांतील तरंग. ७ इच्छा.

२५५. मातेच्या खांद्यावर बाळास शीण होतो काय ?

नको सोडूं अन्न नको सेवूं वन । चिंती नारायण सर्व भोगी ॥
मातेचिये खांदीं बाळ नेणें सीण । भावना त्या भिन्न मुंडाविया ॥
नको गुंफों भोगीं नको पडों त्यागीं । लावुनि सरे अंगीं देवाचीया ॥
तुका म्हणे नको पुसूं वेळोवेळां । उपदेश वेगळा उरला नाहीं ॥

२५६. “ देव जोडे ते करावे अधर्म । अंतरें तें कर्म नाचरावें. ”
न मनावें तैसें गुरूचें वचन । जेणें नारायण अंतरे तें ॥
आड आला म्हणुन फोडियेला डोळा । बळिणें आंधळा शुक्र केला ॥
करी देव तरी काय नव्हे एक । कां तुम्ही पृथक् सिणा वायां ॥
उलंघुनियां भ्रताराची आज्ञा । अन्न ऋषिपत्न्या घेउनि गेल्या ॥
अवघेचि त्यांचें देवें केलें काज । धर्म आणि लाज राखियेली ॥
पिनियासी पुत्रें केला वैराकार । प्रल्हादें असुर मारविला ॥
बहुत विघ्न केलीं तया आड । परि नाहीं कैवाडें सांडियेला ॥
गौळणी करिती देवार्शीं व्यभिचार । सांडुनी आचार भ्रष्ट होती ॥
तयांसी दिलें तें कवणासी नाहीं । अवघा अंतर्बाहीं तोचि झाला ॥
देव जोडे तरी करावे अधर्म । अंतरें तें कर्म नाचरावें ॥
तुका म्हणे हा तो जाणतो कळवळा । म्हणोनि अजामेळा उद्धरिलें ॥

२५७. भेटणार असशील तर संतांसच भेट.

घेसी तरी घेई संतांची हे भेटी । आणीक ते गोष्टी नको मना ॥
सर्वभावें त्यांचें देव भांडवल । आणीक ते बोल न बोलती ॥
करिशील तो करी संतांचा सांगात । आणीक ते मर्त नको मना ॥
जासी तरी जाई संतांचिया गांवा । होईल विसांचा तेथें मना ॥
तुका म्हणे संत सुखाचे सागर । मना निरंतर धंणी घेई ॥

२५८. निश्चित होऊन नंतर भजन करूं म्हणशील तर ती
आशा व्यर्थ आहे.

म्हणसी होऊनि निश्चिता । हरूनियां अवघी चिंता ।

मगजाऊं एकांता । भजन करूं ॥

संसारसंघर्षें आशा लागे पाठी । तेणें जीवा साटी होईल तुझ्या ।

सेंकीं नाडसील नाडसील । विषयेंसंगें अवघा नाडसील ।

मागुता पडसील भवडोहीं ॥

शरीर सकळ मायेचा बांधा । यासी नाहीं कदा आरौणूक ।

करिती ताडातोडी अंतर बाह्यात्कारीं । ऐसैं जाती चारी दिवस वेगीं

मोलाची घडी जाते वायाविण । न मिळे मोल धन देतां कोडी ।

जागा होई करीं हिताचा उपाय । तुका म्हणे हाय करिसी मग ॥

२५९. जड पडलें असतां भक्तांनीं देवाचें स्मरण करावें.

पडतां जड भारी । दासीं आठवावा हरी ॥

मग तो होऊं नेदी सीण । आड घाली सुदर्शन ॥

नामाच्या चिंतनें । बारा वाटे पळती विघ्नें ॥

तुका म्हणे प्राण । करा देवासी अर्पण ॥

२६०. आतां ईश्वरध्यानावांचून मला दुसरें कांहींच नाहीं.

आणीक दुसरें मज नाहीं आतां । नेमिलें या चित्तापासुनियां ॥

पांडुरंग ध्यानीं पांडुरंग मनीं । जागृतीं स्वप्नीं पांडुरंग ॥

पडिलें वळण इंद्रियां सकळां । भाव तो निराळा नाहीं दुजा ॥

तुका म्हणे नेत्रीं केली ओळखण । तटस्थ तें ध्यान विटेवरी ॥

१ मोह, भ्रान्ति. २ सरतेशेवटीं. ३ संकटांत पडणें. ४ विश्रांति, समाधान.

५ स्तब्ध, शांत.

६. गुरूपदेश.

२६१. जो शिष्यांस देवासमान मानतो त्याचाच उपदेश फळतो.

शिष्याची जो नेघे सेवा । मानी देवासारिखे ॥

त्याचा फळे उपदेश । आणिकां दोष उफराटे ॥

त्याचें खरें ब्रह्मज्ञान । उदासीन देहभावीं ॥

तुका म्हणे सत्य सांगें । येवोत रागें येतील ते ॥

२६२. आपणांस पोहण्यास येत नसतां दुसऱ्यांस कांसेस लावतो
यास काय म्हणावें ?

पिंडपोषकाच्या जळो ज्ञानगोष्टी । झंणी दृष्टिभेटी न हो त्याची ॥

नाहीं संतचिन्हें उमटलीं अंगीं । उपदेशालागीं पात्र झाला ॥

पोहों नेणें कांसे लावितो आणिका । म्हणावें त्या मूर्खा काय आतां ॥

शिणलें तें गेलें शिणलियापाशीं । झाली त्या दोघांसी एक गति ॥

तुका म्हणे अहो देवा दीनानाथा । दुरुषण आतां नका त्याचें ॥

२६३. भोंदू गुरूंचा उपदेश.

टंवकारूनी दृष्टी लावुनियां रग । दावी झगमग डोळ्यापुढें ॥

म्हणती शिष्यासी लागली समाधि । लटकीची उपाधि झकविती ॥

दीपाचिये ज्योति कोंडियेलें तेज । उपदेश सांजरात्रीमाजी ॥

रांगोलिया चौक शृंगारोनी ओर्जा । आवरण पूजा यंत्र करी ॥

पडदा लावोनियां दीप चव्हूं कोनीं । बैसोनी आसनीं मुद्रा लावी ॥

नैवेद्यासी म्हणे करावें पक्कान्न । पात्रासी दिव्यान्न परवडी ॥
 झाला उपदेश कवळ ध्यारे मुखीं । आपोशन शेखीं बुडविलें ॥
 पाषांड करोनि मांडिली जीविका । बुडवी भाविकां लोकांप्रती ॥
 कायावाचामनें सोडवी संकल्प । गुरु गुरु जप प्रतिपादी ॥
 शुद्ध परमार्थ बुडविला तेणें । गुरुत्वभूषणें भग भोगी ॥
 विधाचा हि लोप बुडविला वेद । शास्त्रांचा हि बोध हरविला ॥
 योगाची धारणा नाहीं प्राणायाम । सांडी यम नेम नित्यादिक ॥
 वैराग्याचा लोप हरिभजनीं विक्षेप । वाढविलें पाप मतिलंडें ॥
 तुका म्हणे गेलें गुरुत्व गुखाडी । पूर्वजांसी धाडी नरकवासा ॥

२६४. भोंदू गुरु व खोटे शिष्य दोघेहि नरकाप्रत जातात.

गुरुमार्गामुळें भ्रष्ट झाले सर्वकाळ । म्हणती यातीकुळ नाहीं ब्रह्मीं ॥
 पवित्राला म्हणती नको हा कंटाळ । मानिती आत्मिक अनामिका ॥
 डोहोर लोहार दासी बलुती बारा । उपदेशिती फारा रांडा पोरें ॥
 कांहीं टाण्या टोण्या विप्र शिष्य होती । उघडी फजिती स्वधर्माची ॥
 नसता करुनी होम खाती एके ठायीं । म्हणती पाप नाहीं मोक्ष येणें ॥
 इंद्रियांचे पेठे भला कौल देती । मर्यादा जकाती माफ केली ॥
 नाहीं शास्त्राधार पात्रापात्र नेणें । उपदेशुन घेणें द्रव्य कांहीं ॥
 तुका म्हणे पेसे गुरु शिष्य जाण । विठोबाची आण नरका जाती ॥

२६५. अधिकारावांचून उपदेश देऊं नये.

नसतां अधिकार । उपदेशासी बळात्कार ।

तरि ते केले हो चार । माकडा आणि गारोडी ॥

१ प्रकार. २ घांस. ३ उपजीविका, पोटभरणें. ४ कांटा. ५ आत्मज्ञ. ६ अंत्यजादि.

७ यज्ञ. ८ व्यवहार. ९ देवाची संमति. १० चाळे, वेड्या वेड्या कृति.

धनधान्य राज्य बोल । वृथा रंजवणें फोल ।
 नाहीं तेथें ओल । बीज वेंची मूर्ख तो ॥
 नये बांधों गांठी । पदरा आणी ऐसी तुटी ।
 असोन कसोटी । शिष्टाचार अनुभव ॥
 उपदेसी तुका । मेघवृष्टीनें आइका ।
 संकल्पासी धोका । सहज ते उत्तम ॥

७. नाममहिमा.

२६६. रामकृष्णहरिमंत्राचें उच्चारण.

बैसोनि निवांत शुद्ध करीं चित्त । तथा सुखा अंतपार नाहीं ॥
येऊनि अंतरीं राहील गोपाळ । सायासाचें फळ बैसलिया ॥
राम कृष्ण हरि मुकुंद मुरारी । मंत्र हा उच्चारिं वेळोवेळां ॥
तुका म्हणे ऐसें देईन मी दिव्य । जरी होईल भाव एकविध ॥

२६७. नामसंकीर्तनावांचून दुसरें साधनच नाही.

नामसंकीर्तन साधन पै सोपें । जळतील पापें जन्मांतरींचीं ॥
न लगती सायास जावें वनांतरा । सुखें येतो घरा नारायण ॥
ठायींच बैसोनी करा एकचित्त । आवडी अनंत आळवावा ॥
रामकृष्णहरी विठल केशवा । मंत्र हा जपावा सर्वकाळ ॥
याविण असतां आणीक साधन । वाहतसे आण विठोबाची ॥
तुका म्हणे सोपें आहे सर्वाहुनि । शाहाणा तो धणी घेतो येथें ॥

२६८. नाम उच्चारून पुढें हरिरूप पहावें.

नाम उच्चारितां कंठीं । पुढें उभा जगजेठी ॥
ऐसें धरोनियां ध्यान । मनै करावें चिंतन ॥
ब्रह्मादिकां ध्याना नये । तो कीर्तनाचे सोये ॥
तुका म्हणे सार घ्यावें । मनै हरिरूप पाहावें ॥

२६९. कांहीं आघात न आल्यास चाललेला पंथ शेवटास पोंचवील.
 आलें फळ तेव्हां राहिलें पिकोन । जरि तें जतन होय देंठी ॥
 नामेंचि सिद्धि नामेंचि सिद्धि । व्यभिचारबुद्धी न पवतां ॥
 चालिला पंथ तो पाववील ठाया । जरि आड तया न ये कांहीं ॥
 तुका म्हणे मध्यें पडती आघात । तेणें होय घात हानि लाभा ॥

२७०. ब्रह्मानंदाच्या भरतींत हरिनामतारूचें सोत्सेक प्लवन.

लागलें भरतें । ब्रह्मानंदाही वरतें ॥
 झाला हरिनामाचा तारा । शीड लागलें फरारा ॥
 बैसोनि सकळ । बाळ चालिले गोपाळ ॥
 तुका म्हणे वाट । बरवी सांपडली नाट ॥

२७१. निजनिष्ठेनें नाम गाणें हाच अठरा पुराणींचा सिद्धांत आहे.

वेद अनंत बोलिला । अर्थ इतुलाचि शोधिला ॥
 विठोबासी शरण जावें । निजनिष्ठें नाम गावें ॥
 सकळशास्त्रांचा विचार । अंतीं इतुलाचि निर्धार ॥
 अठरा पुराणीं सिद्धांत । तुका म्हणे हाचि हेत ॥

२७२. वेदाचा अर्थ आम्हांसच माहीत आहे.

वेदाचा तो अर्थ आम्हांसीच ठावा । येरांनीं वाहवा भार माथां ॥
 खादल्याची गोडी देखिल्यासी नाहीं । भार धन वाही मजुरीचि ॥
 उत्पत्तिपाळणसंहाराचें निज । जेणें नेलें बीज त्याचे हातीं ॥
 तुका म्हणे आम्हां सांपडलें मूळ । आपणचि फळ आलें हातां ॥

२७३. हरिनामधितनामुळें कर्तव्यनिर्वर्तन.

जाणावें तें काय नेणावें तें काय । ध्यावे तुझे पाय हेंचि सार ॥
करावें तें काय न करावें तें काय । ध्यावे तुझे पाय हेंचि सार ॥
बोलावें तें काय न बोलावें तें काय । ध्यावे तुझे पाय हेंचि सार ॥
जावें तें कोठें न जावें तें आतां । बरवें आठवितां नाम तुझे ॥
तुका म्हणे तूं करिसी तें सोपें । पुण्यें होती पापें आमुच्या मते ॥

२७४. मस्तक फुटलें तरी नामस्मरण सोडूं नये.

साता दिवसांचा जरी झाला उपवासी । तरी कीर्तनासी टाकूं नये ॥
फुटो हें मस्तक तुटो हें शरीर । परि नामाचा गजर सोडूं नये ॥
शरीराचे होत दोन्ही तेही भाग । परि कीर्तनाचा रंग सोडूं नये ॥
तुका म्हणे ऐसा नामी ज्या निर्धार । तेथें निरंतर देव असे ॥

२७५. नामस्मरणामुळें होणारे लाभाचे शकुन.

नाम घेतां मन निवे । जिव्हे अमृतचि झेवे ।
होताती बरवे । ऐसे शकुन लाभाचे ॥
मन रंगलें रंगलें । तुझ्या चरणीं स्थिरावलें ।
केलिया विठलें । ऐसी कृपा जाणावी ॥
झालें भोजनसें दिसे । चिरा पडोनि ठेला इच्छें ।
धालियांच्या ऐसे अंगा । येती उद्गार ॥
सुख भेटों आलें सुखा । निध सांपडला मुखा ।
तुका म्हणे लेखा । आतां नाहीं आनंदा ॥

२७६. प्रेमरसामुळें अंगकांतीचें सतेजत्व.

नाम घेतां कंठ शीतळ शरीर । इंद्रियां व्यापार नाठवती ॥

गोड हें गोमटें अमृतासी वाडें । केला कईवाडें माझ्या चित्तें ॥
 प्रेमरसें झाली पुष्ट अंगकांती । त्रिविध नासती ताप क्षणें ॥
 तुका म्हणे तेथें विकाराची मात । बोलों नये हित सकळांचें ॥

२७७. नामस्मरणामुळें मनोवाक्यायप्रक्षालन.

झाली होती काया । बहुत मळिण देवराया ॥
 तुझ्या उजळली नामें । चित्त प्रक्षालिलें प्रेमें ॥
 अनुतापें झाला झाडा । प्रारब्धाचा नितोडा ॥
 तुका म्हणे देह पायीं । ठेवुनि झालों उतराई ॥

२७८. नामाच्या बळानें षड्रूमींचा जय.

नाहीं कंदाळलों परि वाटे भय । करावें तें काय न कळतां ॥
 जन वन आम्हां समानचि झालें । कामक्रोध केले पावटणी ॥
 षड्रूमीं शत्रु जिंकिले अनंता । नामाच्या सत्ताबळें तुझ्या ॥
 मुख्य धर्म आम्हां सेवकांचा ऐसा । स्वामी करी शिरसा पाळावें तें ॥
 म्हणऊनी तुका अवलोकुनी पाय । वचनाची पाहे वास एका ॥

२७९. रामनामानें जीवन्मुक्ता कशी येते ?

राम म्हणे वाट चाली । यज्ञ पाउलापाउलीं ॥
 धन्य धन्य तें शरीर । तीर्थाव्रतांचें माहेर ॥
 राम म्हणे करितां धंदा । सुख समाधि त्या सदा ॥
 राम म्हणे ग्रासोग्रासीं । तोचि जेविला उपवासी ॥
 राम म्हणे भोगी त्यागी । कर्म न लिंपे त्या आंगीं ॥
 ऐसा राम जपे नित्य । तुका म्हणे तोचि जीवन्मुक्त ॥

२८०. इतर कोणतेंही साधन नामाच्या तुलनेस येत नाही.

समुद्रवल्यांकित पृथ्वीचें दान । करितां समान नये नामा ॥
 म्हणऊनि कोणी न करावा आळस । म्हणा रात्रंदिवस रामराम॥
 सकळही शास्त्रें पठण करितां वेद । सरी नये गोविंदनामें एकें ॥
 सकळही तीर्थें प्रयाग काशी । करितां नामासी तुळेंति ना ॥
 कर्वतीं कर्मरीं देहासी दंडण । करितां समान नये नामा ॥
 तुका म्हणे ऐसा आहे श्रेष्ठाचार । नाम हेंचि सार विठोबाचें ॥

२८१. नामस्मरणानें अलभ्यलाभाची प्राप्ति.

न कळे तें कळों येईल उगलें । नामें या विठ्ठलें एकाचिया ॥
 न दिसे तें दिसों येईल उगलें । नामें या विठ्ठलें एकाचिया ॥
 न बोलों तें बोलों येईल उगलें । नामें या विठ्ठलें एकाचिया ॥
 न भेटे तें भेटों येईल आपण । करितां चिंतन विठोबाचें ॥
 अलभ्य तो लाभ होईल अपार । नाम निरंतर म्हणतां वाचे ॥
 तुका म्हणे आसक्त जीव सर्वभावे । तरतील नांवें विठोबाच्या ॥

२८२. नामस्मरण हा निर्वाणीचा बाण असल्यानें वाचा व्यर्थ
 वेंचूं नये.

हित व्हावें तरी दंभ दुरी ठेवा । चित्तशुद्धि सेवा देवाची हे ॥
 आधंडी विठ्ठल गाईजे एकांतीं । अलभ्य ते येती लाभ घरा ॥
 आण्णिकां अंतरीं न द्यावी वसति । करावी हे शांति वसनेची ॥
 तुका म्हणे बाण हाचि निर्वाणीचा । वाउगी हे वाचा वेंचूं नये ॥

२८३. उठाउठी सारासारविचार करा.

सारासार विचार करा उठाउठी । नाम धरा कंठीं विठोबाचें ॥
तयाच्या चिंतनें निरसेल संकट । तराल दुर्घट भवसिंधु ॥
जन्मोनियां कुळीं वाचे स्मरे राम । धरी हाचि नेम अहर्निशीं ॥
तुका म्हणे कोटि कुळें तीं पुनीत । भावें गातां गीत विठोबाचें ॥

२८४. भवरोग जाण्याचें साधन.

ब्रह्मरस घेई काढा । जेणें पीडा वारेल ॥
पथ्य नाम विठोबाचें । आणीक वाचे न सेवी ॥
भवरोगापेसें जाय । आणिक काय झुल्लुकें ॥
तुका म्हणे नव्हे बाधा । आणिक कदा भूतांची ॥

२८५. देह भोगाचे अधीन असल्यानें नामस्मरणावांचून
सुख नाहीं.

देह तंव असे भोगाचे अधीन । याचें सुखसीण क्षणभंगुर ॥
अविनाश जोडी देवापारीं भाव । कल्याणाचा ठाव सकळही ॥
क्षणभंगुर हा येथील पसारा । आलिया आकारा अवघें नासे ॥
तुका म्हणे येथें सकळ विश्रान्ति । आठवावा चित्तीं नारायण ॥

२८६. निश्चळ नामस्मरणानें अविनाश सुखप्राप्ति.

न करीं तळमळ राहें रे निश्चळ । आहे हा कृपाळ स्वामी माझा ॥
अविनाश सुख देईल निर्वाणीं । चुकतील खाणी चौन्यांशीच्या ॥
आणिकीयां जीवां होईल उद्धार । तेही उपकार घडती कोटि ॥

आहिक्य परत्रीं होसील सरता । वाचे उच्चारितां राम राम ॥
तुका म्हणे सांडी संसाराचा छंद । मग परमानंद पावसील ॥

२८७. विठ्ठल हाच आमचा आहार झाला आहे.
नाम गोड नाम गोड । पुरे कोडें सकळही ॥
रसेना येरां रसां विटे । घेतां घोटें अधिक हें ॥
आणिकां रसें मरण गांठीं । येणें तुंटी संसार ॥
तुका म्हणे आहार झाला । हा विठ्ठल आम्हांसी ॥

२८८. तूं भीत असशील तर आम्ही तुजजवळ कांहीं मागत नाहीं.
आम्ही मागों ऐसें नाहीं तुजपाशीं । जरी तूं भितोसि पांडुरंगा ॥
पाहे विचारुनि आहे तुज ठावें । आम्ही धालों नांवें तुझ्या एका ॥
ऋद्धि सिद्धि तुझें मुख्य भांडवल । हें तों आम्हां फोल भक्तीपुढें ॥
तुका म्हणे जाऊं वैकुंठा चालत । बैसोनि निवांत सुख भोगूं ॥

२८९. तुझ्या नामाचें सुख तुला माहीत असणें शक्य नाहीं.
कुंभुदिनी काय जाणे तो परिमळें । भ्रमर सकळ भोगितसे ॥
तैसें तुज ठावें नाहीं तुझें नाम । आम्हीच तें प्रेम सुख जाणों ॥
माते तृण बाळा दुधाची ते गोडी । ज्याची नये जोडी त्यासी कामा ॥
तुका म्हणे मुक्ताफळ शिंपीपोटी । नाहीं त्याची भेटी भोग तिये ॥

८. कीर्तनाचें महत्त्व.

२९०. कथेमध्ये देव उभा असतो.

कथा देवाचें हें ध्यान । कथा साधन मंडण ।
 कथेऐसैं पुण्य । आणिक नाहीं सर्वथा ॥
 ऐसा साच खरा भाव । कथेमाजी उभा देव ॥
 मंत्रस्वरूप जना । उच्चारितां वाचे मना ।
 म्हणतां नारायणा । क्षणें जळती महादोष ॥
 भावें करितां कीर्तन । तरे नारी आणीक जन ।
 भेटे नारायण । संदेह नाहीं म्हणे तुका ॥

२९१. ज्याचा हरिकथेवर विश्वास नाहीं त्याचे कान
 उंदराचें बीळच होत.

हरिकथे नाहीं । विश्वास ज्याचे ठायीं ॥
 त्याची वाणी अमंगळ । कान उंदराचें बीळ ॥
 सांडुनी हा रस । करिती आणीक सायास ॥
 तुका म्हणे पिसीं । वायां गेलीं किती ऐसीं ॥

२९२. ज्याला आपलें स्वहित करणें असेल तोच
 कीर्तनास जाईल.

मुंगीचिया घरा कोण जाय मूळ । देखोनियां गूळ धांव घाली ॥
 याचकाविण काय खोळंबला दाता । तोचि धांवे हिता आपुलिया ॥

१ भूषण, शोभा. २ वेडीं. ३ बोलावणें, आमंत्रण.

तु. ७

उदक अन्न काय म्हणे मज खावें । भुकेला तो जाय चोजवोत ॥
 व्याधीपिडिला धांवें वैद्याचिया घरा ॥ दुःखाच्या परिहारा आपुलिया
 तुका म्हणे जया आपुलें स्वहित । करणें तोचि प्रीत धरी कथें ॥

२९३. देहांतल्या बळावरच कथेची सामग्री अवलंबून आहे.

कथेची सामग्री । देहअवसानावरी ॥
 नको जाऊं देऊं भंगा । गात्रें माझी पांडुरंगा ॥
 आयुष्य करी उणें । परि मज आवडो कीर्तन ॥
 तुका म्हणे हानी । या वेगळी मना नाणी ॥

२९४. हरिकथा ही ऊर्ध्ववाहिनी गंगा आहे.

प्रेमअमृताची धार । वाहे देवा ही समोर ॥
 उर्ध्ववाहिनी हरिकथा । मुगुटमणि सकळां तीर्थी ॥
 शिवाचें जीवन । जाळी महादाष कीर्तन ॥
 तुका म्हणे हरी । इची स्तुति वाणी थोरी ॥

२९५. कथा म्हणजे देव, भक्त, आणि नाम यांचा त्रिवेणी-
 संगम होय.

कथा त्रिवेणी संगम । देव भक्त आणि नाम ।
 तेथीचें उत्तम । चरणरज वंदितां ॥
 जळती दोषांचे डोंगर । शुद्ध होती नारी नर ।
 गाती ऐकती सादर । जे पवित्र हरिकथा ॥
 तीर्थें तया ठाया । येती पुनीत व्हावया ।
 पर्वकाळ पाया । तळीं वसे वंष्णवां ॥

अनुपम्य हा महिमा । नार्ही घावया उपमा ।

तुका म्हणे ब्रह्मा । नेणें वर्णू या सुखा ॥

२९६. माझी कथा करवा असें मी कोणांस म्हणेन तर माझी
जिव्हा झडूं दे.

द्रव्य घेऊनियां कथा जरी करीं । तरी भंगो हरी देह माझा ॥

माझी कथा करा ऐसें म्हणे कोणा । तरी नारायणा जिव्हा झडो ॥

साह्य तूं झालासी काय उणें तूंपें । आणीक भूतांपें काय मार्गो ॥

तुका म्हणे सर्व सिद्धि तुझे पायीं । तूं माझा गोसावी पांडुरंगा ॥

२९७. निःस्पृहत्व हाच कीर्तनकाराचा मुख्य गुण.

जेथें कीर्तन करावें । तेथें अन्न न सेचावें ॥

बुका लावूं नये भाळा । माळ घालूं नये गळां ॥

तट्टावृषभासी दाणा । नृण मार्गो नये जाणा ॥

तुका म्हणे द्रव्य घेती । देती तेही नरका जाती ॥

२९८. गायनाच्या रंगांत अद्भुतशक्तीचा अंगांत संचार होतो.

गायनाचे रंगीं । शक्ति अद्भुत हे अंगीं ॥

हें तों देणें तुमचें देवा । घ्यावी अखांडित सेवा ॥

अंगीं प्रेमाचें भरतें । नेघे उतार चढतें ॥

तुका म्हणे वाणी । परम अमृताची खाणी ॥

२९९. ब्रह्मसुख मिळण्याचें सोपें वर्म.

सोपें वर्म आम्हां सांगितलें संतीं । टाळिंदी हातीं घेउनि नाचा ॥

समाधीचें सुख सांडा ओवाळून । ऐसा या कीर्तनीं ब्रह्मरस ॥

पुढती घडे चढतें सेवन आगळें । भक्तिभाग्यबळें निर्भरता ॥
 उपजोंचि नये संदेह चित्तासी । मुक्ति चारी दासी हरिदासांच्या ॥
 तुका म्हणे मन पावोनि विश्रांति । त्रिविध नासती ताप क्षणें ॥

३००. कथेचे ठिकाणीं जाऊं नका असें यम आपल्या
 दूतांस सांगतो.

यम सांगे दूतां । तुम्हां नाहीं तेथें सत्ता ।
 जेथें होय कथा । सदा घोष नामाचा ॥
 नका जाऊं तया गांवां । नामधारकाच्या शिंवा ।
 सुदर्शन याचा । घरटी फिरे भोंवतीं ॥
 चक्र गदा घेउनी हरि । उभा असे त्यांचे द्वारीं ।
 लक्ष्मी कामौरी । रिद्धिसिद्धीसहित ॥
 ते हे बळिया शिरोमणी । हरिभक्त ये मेदिनी ।
 तुका म्हणे कार्णी । यम सांगे दूतांचे ॥

३०१. काळास देवापार्शीं बळ करितां येत नाहीं.
 पाठीं पोटीं देव । कैचा हरिदासा भेवें ॥
 करा आनंदें कीर्तन । नका आशंकित मन ॥
 येथें कोठें काळ । करील देवापार्शीं बळ ॥
 तुका म्हणे धर्नी । सपुरता काय वाणी ॥

३०२. कीर्तनामुळें प्राप्त होणारी अत्यंत निर्भय स्थिति.
 लाबुनि काढांळा । सुखें करितों सोहळा ॥

१ आध्यात्मिक, आधिभौतिक, आधिदैविक हीं तीन प्रकारचीं दुःखें. २ सीमा.
 ३ आगमन. ४ फेरी. ५ नोकर. ६ पृथ्वा. ७ भीति. ८ मालक. ९ बलवान्.
 १० झांज.

सादावेत गेलों जना । भय नाही सत्य जाणा ॥
 गातां नाचतां विनोदें । टाळ घागरियांच्या छंदें ॥
 तुका म्हणे भेव । नाही पुढें येतो देव ॥

३०३. कीर्तन हीच समाधि.

जप तप ध्यान नलगे धारणा । विठ्ठल कीर्तनामाजी उभा ॥
 राहे माझ्या मना दृढ या वचनीं । आणिक तें मनीं न धरावें ॥
 कीर्तनीं समाधि, साधन तें मुद्रा । राहतील थारा धसेनियां ॥
 तुका म्हणे मुक्ति हरिदासांच्या घरीं । वोळगती चारी ऋद्धिसिद्धी ॥

९. भक्त्युपदेश.

३०४. सर्व ठिकाणीं देव पाहणें हीच भक्ति.

कवणाचें कारण न लगेचि कांहीं । सर्वां सर्वां ठायीं तूं मज एक ॥
 कायावांचामन ठेविलें तुझ्या पांथीं । आतां उरलें कांहीं न दिसे देवां ॥
 कवणा पाषाणासी धरूनियां भाव । कवणावरी पाव ठेवूं आतां ॥
 म्हणऊनि निश्चित राहिलों मनीं । तूंचि सर्वां खाणीं देखोनियां ॥
 जेळें जळ काय धोवियेलें एक । कवण तें पातक हरलें तेथें ॥
 पापपुण्य हे वासना सकळ । ते तुज समूळ समर्पिली ॥
 पितरस्वरूपी तूंचि जनार्दन । सव्यं ते कवण अपसव्य ॥
 तुका म्हणे जीतें पिंड तुझ्या हातीं । देऊनि निश्चिती मानियेली ॥

३०५. भक्तिपंथ हाच सोपा मार्ग होय.

अवध्या वाटा जाल्या क्षीणें । कळीं न घडे साधन ।
 उचित विधिविधान । न कळे न घडे सर्वथा ॥
 भक्तिपंथ बहु सोपा । पुण्य नांगवे या पापा ।
 येणें जाणें खेपा । येणेंचि एक खंडती ॥
 उभारोनि बाहे । विठो पार्लवीत आहे ।
 दासां मीच साहे । मुखें बोले आपुल्या ॥
 भाविक विश्वासी । पार उतरिलें त्यांसीं ।
 तुका म्हणे नांसी । कुतर्क्यांचे कपाळीं ॥

१ प्राणी. २ उजवें. ३ डावें. ४ जिवंत. ५ शेषमात्र राहिल्या. ६ कलियुगांत.
 ७ स्वाधीन न होणें. ८ खुणेनें बोलावणें. ९ नाश.

३०६. देव सगुणही नाही, व निर्गुणही नाही.
 नाही रूप नाही नांव । नाही ठाव धराया ॥
 जेथे जावें तेथे आहे । विवृल मायबहीण ॥
 नाही आकार विकार । चराचर भरलेंसैं ॥
 नव्हे निर्गुण सगुण । जाणे कोण तयासी ॥
 तुका म्हणे भावाविण । त्याचें मन वोळेना ॥

३०७. तुझ्या मधुरस्वरावांचून देव खोळंबला नाही; त्यास
 आवडीची भक्ति पाहिजे.

नये जरी तुज मधुर उत्तर । दिधला सुस्वर नाही देवें ॥
 नाही तयाविण भुकेला विवृल । येइल तैसा बोल रामकृष्ण ॥
 देवापार्शी मागे आवडीची भक्ति । विश्वासैशीं प्रीति भाववळें ॥
 तुका म्हणे मना सांगतों विचार । धरावा निर्धार दिसेंदिस ॥

३०८. भावावांचून देव भिळणें शक्य नाही.

कासिया पाषाण पूजितसा पितळ । अष्टधातु खंळ भावेंविण ॥
 भावचि कारण भावचि कारण । मोक्षार्थें साधन बोलियेलें ॥
 काय करिल जपमाळा कंठमाळा । कारेशी वेळेवेळां विषयजण ॥
 काय करिशील पंडित हे वाणी । अक्षराभिमानी थोर होय ॥
 काय करिशील कुशल गायन । अंतरीं मळीण दुर्बुद्धि ते ॥
 तुका म्हणे भाव नाही करी सेवा । तेणें काय देवा योग्य होशी ॥

३०९. देव भोळ्या भावाचा भुकेला आहे.

जीवेंसाठीं यत्नभाव । त्याची नाव बळकट ॥
 पैलतीरा जातां कांहीं । संदेह नाही भवनदी ॥

विश्वासाची धन्य जाती । तेथें वस्ती देवाची ॥
तुका म्हणे भोलियांचा । देव साचा अंकित ॥

३१०. अंतरींच्या त्यागावांचून गोष्टी बोलणें व्यर्थ आहे.
भावनेच्या मुळें अंतरला देव । शिरला संदेह भय पोटीं ॥
पोटीं होतें मार्गें जीव द्यावा ऐसैं । बोलिल्यासरिसैं न करवे ॥
न करवे त्याग जीवाचा या नास । नारायण त्यास अंतरला ॥
अंतरला बहु बोलतां वाउगें । अंतरींच्या त्यागेंविण गोष्टी ॥
गोष्टी सकळांच्या आइकिल्या देवें । कोण कोण्याभावे रडतीं तीं ॥
तीं गेलीं घरास आपल्या सकळ । गोधनें गोपाळ लोक माथें ॥
मायबापांची तो ऐसी जाली गति । तुका म्हणे अंतीं कळों आलें ॥

३११. अग्नि पाहून सतीस आनंदाचे रोमांच उठतात.

आगी देखोनि सती । अंगीं रोमांच उठती ॥
हा तो नव्हे उपदेश । सुख अंतरीं उल्हास ॥
वित्तगोताकडे । चित्त न घाली न रडे ॥
आठवूनि एका । उडी घाली म्हणे तुका ॥

३१२. संसारास अग्नि लावून पुनः मार्गें परतून पाहूं नये.
परपुरुषाचें सुख भोगे जरी । उतरोनी करीं घ्यावें सीसैं ॥
संघसारा आगी आपुलेनि हातें । लावूनी मागुतें पाहूं नये ॥
तुका म्हणे व्हावें तयापरी धीट । पतंग हा नीट दीपावरी ॥

३१३. ईश्वरावरील प्रेमास कारंजाची उपमा योग्य आहे.

भोजन पां शांतीचें । उंच नीच उसाळी ॥
जैशी कारंज्याची कळा । तो जिह्वाळा स्वहिताचा ॥

कल्पना ते देवाविण । न करी भिन्न इतरां ॥
तुका म्हणे पावे भूर्ती । ते निश्चिती मापली ॥

३१४. नादावर लुब्ध झालेल्या मृगाप्रमाणे मी हरिगुणांवर
लुब्ध व्हावे.

पुत्राची चारता । शुभ ऐके जेवीं माता ॥
तैसें राहों माझें मन । गातां ऐकतां हरिगुण ॥
नादें लुब्ध जाला मृग । देह विसरला अंग ॥
तुका म्हणे पाहे । कासवीचें पिलें माये ॥

३१५. जळांत राहिलेल्या पद्मपत्राप्रमाणे अलिप्तता
येईपर्यंत इतर सर्व गोष्टी व्यर्थ होत.

जाणोनि नेणतें करी माझें मन । तुझी प्रेमखूण देऊनियां ॥
मग मी व्यवहारीं असेन वर्तत । जेवीं जळांभ्रांत पद्मपत्र ॥
ऐकोनि नाइकें निंदास्तुति कानीं । जैसा का उन्मैनीं योगिराज ॥
देखोनि न देखें प्रपंच हा दृष्टि । स्वप्नींचिया सृष्टि चेहऱ्या जेवीं ॥
तुका म्हणे ऐसें जालियावांचून । करणें तें तें सीण वाटतसे ॥

१०. जातिविचार.

३१६. विष्णुदासांस जातिधर्म नाही.

पवित्र तें कुळ पावन तो देश । जेथें हरिचे दास जन्म घेती ॥
 कर्मधर्म त्यांचे जाला नारायण । त्यांचेनी पावन तिन्ही लोक ॥
 वर्णअभिमानें कोण जाले पावन । ऐसें द्या सांगून मजपार्शी ॥
 अंत्यजादि योनि तरल्या हरिभजनें । तयार्चीं पुराणें भाटें जालीं ॥
 वैश्य तुळाधार गोरा तो कुंभार । धागा हा चांभार रोहिदास ॥
 कबीर मोमीन लतिफ मुसलमान । सेना न्हावी जाण विष्णुदास ॥
 कान्होपात्रा खोदु पिंजारी तो दादु । भजनीं अभेदु हरिचे पार्यी ॥
 चोखामेळा वंका जातीचा महार । त्यासी सर्वेश्वर ऐक्य करी ॥
 नामयाची जनी कोण तिचा भाव । जेवी पंढरीगाव तियेसवें ॥
 मैराळ जनक कोण कुळ त्याचें । महिमान तयाचें काय भांगों ॥
 यातायातीधर्म नाही विष्णुदासा । निर्णय हा ऐसा वेदशास्त्री ॥
 तुका म्हणे तुम्ही विचारावे ग्रंथ । तारिले पतित नेणों किती ॥

३१७. ज्याचें मुखीं नाम तोच धन्य.

कस्तुरीचें रूप अति हीनैवर । माजी असे सार मोल त्या ॥
 आणीकही तैसीं चंदनार्चीं झाडें । परिमळें वाढे मोल त्या ॥
 काय रूपें असे परीस चांगला । धातु केली मोला वाढ तेणें ॥
 फिरंगी आटितां नये बारा रुंके । गुणें मोलें विके सहस्रवरी ॥
 तुका म्हणे नाही जातीसवें काम । ज्याचें मुखीं नाम तोचि धन्य ॥

३१८. संताचें मूळ शोधण्याचें कारण नाहीं.

गंधर्व अग्नि सोम भोगिती कुमारी । कोठें चराचरीं त्याग केला॥
गायत्री स्वमुखें भक्षीतसे मळ । मिळाल्या वोहळ गंगाओघ ॥
कागाचिये विष्टें जन्म पिंपळासी । पांडवकुळासी पाहतां दोष ॥
शकुंतला सूत कर्ण शृंगी व्यास । यांच्या नामें नाश पातकांसीं ॥
गणिका अजामेळ कुब्जा तो विदुर । पाहा पां विचार पिंगळेचा॥
घाल्हा विश्वामित्र वसिष्ठ नारद । यांचें पूर्व शुद्ध काय आहे ॥
न व्हावीं तीं झालीं कर्म नरनारी । अनुतापें हरी स्मरतां मुक्त ॥
तुका म्हणे पूर्व नाठवी श्रीहरि । मूळ जो उच्चारी नर्क त्यासी ॥

३१९. ज्यास हरिनामकीर्तन आवडत नाहीं तो ब्राह्मणच नव्हे.

ब्राह्मण तो नव्हे ऐसी ज्याची बुद्धि । पहा श्रुतीमधीं विचारूनि ॥
जयासी नावडे हरिनामकीर्तन । आणिक नर्तन वैष्णवांचें ॥
सत्य त्याचे वेळे घडला व्यभिचार । मातेशीं वेव्हार अंत्यजाचा ॥
तुका म्हणे येथें मानी आनसारिखें । तात्काळ तो मुखें कुष्ठ होय ॥

३२०. अंत्यज असूनही जो रामनाम उच्चारितो तोच ब्राह्मण.

ब्राह्मण तो याती अंत्यज असतां । मानावा तत्त्वतां निश्चयेंसी ॥
रामकृष्णनामें उच्चारी सरळें । आठवी सांवळें रूप मनीं ॥
शांति क्षमा दया अलंकार अंगीं । अभंग प्रसंगीं धैर्यवंत ॥
तुका म्हणे गेल्या षड्दर्मी अंग । सांडूनियां मग ब्राह्मण तो ॥

३२१. ब्राह्मण कर्मभ्रष्ट झाला तरी तो श्रेष्ठच समजला पाहिजे.

दुधाळ गाढवी जरी जाली पाहे । पावेल ते काय धेनुसरी ॥

कागोचिया गळां पुष्पांचिया माळा । हंसाची तो कळा काय जाणे॥
 मकटं अंगोळी लावियेले टिळे । ब्राह्मणाचे लीळे वर्तू नेणे ॥
 जरी तो ब्राह्मण झाला कर्मभ्रष्ट । तुका म्हणे श्रेष्ठ तिहीं लोकीं ॥

३२२. मन उन्मन होईपर्यंत इतर गोष्टींची सोय पाळावी लागते.
 वेदविहित तुम्ही आइका हो कर्म । बोलतों तीं वरें संतांपुढें ॥
 चारी वर्ण झाले एकाचिये अंगीं । पापपुण्य भागीं विभागिलें ॥
 प्रथम पाउलीं पावविला पंथ । आदि मध्य अंत भेद नाही ॥
 आंबे बोरी वड बाभुळा चंदन । गुणागुणीं भिन्न अग्नि एक ॥
 तुका म्हणे मन उन्मन जां होय । तोंवरि हे सोय विधि पाळी ॥

११. विठ्ठलदर्शन.

३२३. देवाचें श्रीमुख न पाहिल्यास प्राण देहच सोडून जाईल
असें वाटतें.

सांवळें रूपडें चोरटें चित्ताचें । उभें पंढरीचें विटेवरी ॥
डोळियांची धणी पाहतां न पुरे । तयालागीं झुरे मन माझें ॥
प्राण रिघों पाहे कुंडी हे सांडूनी । श्रीमुख नयनीं न देखतां ॥
चित्त मोहियेलें नंदाच्या नंदनें । तुका म्हणे येणें गरुडध्वजें ॥

३२४. वारीबद्दलचें आर्त ज्याच्या मनांत आहे त्याची देव वाट पाहतो.
संपदा सोहळा नावडे मनाला । लागला टकळा पंढरीचा ॥
जावें पंढरीसी आवडी मनासी । कई एकादशी आषाढी ये ॥
तुका म्हणे ऐसें आर्त ज्याचे मनीं । त्याची चक्रपाणी वाट पाहे ॥

३२५. संतांनीं लाविलेलें निशाण पाहून मी नामाचा जयजयकार
करितो.

कारणा कारण वारियेलें जेथें । जातों तेणें पथें साद्वित ॥
संतीं हें पईल लाविलें निशाण । ते खूण पाहोन गर्जे नाम ॥
तुका म्हणे चला याचि वाटे । पांडुरंग भेटे भरंवशानें ॥

३२६. याच वाटेनें मागलि साधुसंत गेले आहेत.

मारगीं बहुत । याचि गेले साधुसंत ॥

नका जाऊं आडरानें । ऐसी गर्जतीं पुराणें ॥

चोखाळिल्या वाटा । न लगे गुसाव्या धोपटां ॥
झळकवी पताका । गरुड^३टके म्हणे तुका ॥

३२७. येथें रुका द्यावा लागत नाही, भाव द्यावा लागतो.
अनंताच्या ऐकौ कीर्ति । ज्याच्या चित्तीं हरिनाम ॥
उल्लंघूनि गेले सिंधु । हा भवबंधु तोडोनियां ॥
हल्लुहल्लु तेचि वाही । चालों काहीं अधिकारें ॥
खुंटूनियां गेले नावा । नाही हेवा खोळंबा ॥
नलगे मोल द्यावा रुका । भाव एका कारणें ॥
भीमातीरीं थडवा केला । उठा चला लवलाहें ॥
तुका म्हणे पाहतो वाट । उभा नीट पाउलीं ॥

३२८. हरिनामाच्या तारुंवर तुका हमाल झाला आहे.
तारुं लागलें बंदरीं । चंद्रभागेचिये तिरीं ॥
लुटा लुटा संतजन । अमुप हें रासी धन ॥
झाला हरिनामाचा तारा । सीड लागलें फरारा ॥
तुका जवळी हमाल । भार चालवी विठ्ठल ॥

३२९. तेथें दुःख देऊन सुख द्यावें.

दुःखाचिये साटीं तेथें मिळे सुख । अनाथाची भूक दैन्य जाय ॥
उदाराचा राणा पंढरीस आहे । उभारोनि बाहे पालवितो ॥
जाणतियाहुनि नेणत्याची गोडी । आलिंगी आवडी करूनियां ॥
शीण घेऊनिया प्रेम देतो साटी । न विचारी तुटी लाभा काहीं ॥
तुका म्हणे असो अनाथ दुबळीं । आम्हांसी तो पाळी पांडुरंग ॥

१ शुद्ध करणें. २ रुळलेल्या. ३ गरुडाचा आकृति काढललें निशाण.
४ मार्ग. ५ पै. ६ लहान तळें. ७ तारुं. ८ बदली. ९ खुणें बोलावणें.

३३० भावाचें निर्गुणरूपच सगुणरूपानें विटेवर उमैं आहे.
 अंतरींची ज्योती प्रकाशली दीप्ति । मुळींची जे होती आच्छादिली ॥
 तेथींचा आनंद ब्रह्मांडीं न समाये । उपमेशीं काये देऊं सुखा ॥
 भावाचे मथिलें निर्गुण संचलें । तें हें उमैं केलें विटेवरी ॥
 तुका म्हणे आम्हां ब्रह्मांड पंढरी । प्रेमाची जे थोरी सांठवण ॥

३३१ ज्याच्या पोटांत अनंत ब्रह्मांडें आहेत तो हा नंदाचे घरीं बालक
 झाला आहे.

अनंत ब्रह्मांडें उदरीं । हरि हा बाळक नंदाघरीं ॥
 नवल केव्हडें केव्हडें । नकळे कान्होबाचें कोडें ॥
 पृथ्वी जेणें तृप्त केली । त्यासी यशोदा भोजन घाली ॥
 विश्वव्यापक कमळापति । त्यासी गौळणी कडिये घेती ॥
 तुका म्हणे नटधारी । भोग भोगूनि ब्रह्मचारी ॥

३३२. पुंडलीकानें थारा दिलेल्या सर्वांचें हृदय आकर्षण
 करणाऱ्या चोरास आपण धरूं.

मैंदै आला पंढरीस । हार्तीं घेऊनि प्रेमपाश ॥
 पुढें नोंडियेलें जग । नेतो लागों नेदी मोंग ॥
 उभारोनि बाहे । दृष्टादृष्टी वेध्रीताहे ॥
 वैकुंठाहुनि पेणें^१ । केलें पढरीकारणें ॥
 पुंडलीकें थारां । देऊनि आणिलें या चोरा ॥
 तुका म्हणे चला । तुम्हीं आम्हीं धरूं त्याला ॥

१ मावत नाही. २ गुह्य. ३ घातकी ढोंगी मनुष्य. ४ फसवणें. ५ पत्ता.
 ६ मुक्काम. ७ आश्रय.

३३३. पुंडलीका, तूं भक्तिबळानें मातला आहेस.
 कां रे प्रेमें मातलासी । उभें केलें विठ्ठलासी ॥
 पेसा कैसा रे तूं धीट । मार्गे भिरकाविली वीट ॥
 युगें झालीं अट्टावीस । अजुनि न म्हणसी बैस ॥
 भाव देखोनि निकट । देवें सोडिलें वैकुंठ ॥
 तुका म्हणे पुंडलिका । तूंचि भक्त बळिया निकां ॥

३३४. आज अमरावती ओस पडून देवांचें दैवत रंगणांत उभें
 आहे.

आजी ओस अमरावती । काला पहावया येती ।
 देव विसरती । देहभाव आपुला ॥
 आनंद न समाये मेदिनी । चारा विसरल्या पाणी ।
 तटस्थ त्या ध्यानीं । गाई झाल्या श्वापदै ॥
 जें देवांचें दैवत । उभें असे या रंगांत ।
 गोपाळांसहित । क्रीडा करी कान्होबा ॥
 जया सुखाची शिराणी । तींच पाउलें मेदिनी ॥
 तुका म्हणे मुनी । धुंडितांही न लाभती ॥

३३५. पंढरीच्या भुताच्या झपाट्यांत सांपडाल तर तुम्हांस
 परत येण्याची आशा नको.

पंढरीचें भूत मोठें । आल्या गेल्या झडपी वाटे ॥
 बहु खेचरींचें रान । जातां वेडें होय मन ॥
 तेथे जाऊं नका कोणी । गेले नाहीं आले परतोनि ॥
 तुका पंढरीसी गेला । पुन्हां जन्मा नाहीं आला ॥

३३६. वाळवंट सोडून वैकुंठाची कां इच्छा करतोस?

जाय जाय तूं पंढरी । होय होय वारकरी ॥

सांडोनियां वाळवंट । काय इच्छिती वैकुंठ ॥

खांद्या पताकांचे भार । तुळसीमाला आणि अंबीर ॥

साधुसंतांच्या दाटणी । तुका जाय लोटांगणी ॥

१२. सगुणविचार.

३३७. आम्हांस तुझ्या अरूपस्थितीची चाड नसून स्वरूपस्थितीची आहे.
इच्छिती तयांसी व्हावें जी अरूप । आम्हांसी स्वरूपस्थिती चाड ॥
आतां नव्हे माझा भाव अनारिसा । पाउलांनीं इच्छा गोंवियेली ॥
लेकरांसी कोठें जाणत्याची परी । करूं येते दुरी धरावया ॥
लागली न सुटे नामाची आवडी । माझी भावजोडी भंगूं नका ॥
घेसाल आढेवेढे मुक्तीच्या अभिलासैं । चाळवी जा पिसे ब्रह्मज्ञानी ॥
तुका म्हणे माझा कोठें भक्तिरस । पाडावया ओस चाळविसी ॥

३३८. निराकार देवास आम्हीं आकार धरण्यास लावूं.
मोक्षपद तुच्छ केलें या कारणें । आम्हां जन्म घेणें युगायुगीं ॥
विटेपेसैं सुख नव्हे भक्तिरस । पुढेंती पुढेंती आस सेवावें हें ॥
देवा हातीं रूप धरविला आकार । नेदूं निराकार होऊं त्यासी ॥
तुका म्हणे चित्त निवांत राहिलें । ध्याई तीं पाऊलें विटेवरि ॥

३३९. भक्ताच्या भीतीनें देवास आकार घ्यावा लागतो.

नाहीं काष्ठाचा गुमान । गोवी भ्रमरा सुमन ॥
प्रेम प्रीतीचें बांधलें । तें न सुटे कांहीं केलें ॥
पदरीं घाली पिळा । बाप निर्बळ साटी बाळा ॥
तुका म्हणे भावें । भेणें देवें आकारावें ॥

३४०. “ एका एक भेटे । कोण सुख ते काळीं ? ”
जळो माक्षी ऐसी बुद्धी । मज घाली तुजमधीं ।
आवडी हे विधि - । निषेधींच चांगली ॥
तूं स्वामी मी सेवक । उंच पद निंच एक ।
ऐसें करावें कौतुक । नको करूं खंडणा ॥
जळ न खाती जळा । वृक्ष आपुलिया फळा ।
भोक्ता तो निराळा । तेणें गोडी निवडिली ॥
हिरा शोभला कोंदणें । अळंकारीं मिरवे सोनें ।
एक असतां तेणें । काय दुजें जाणावें ॥
उष्णें छाये सुख वाटे । बाळें माते पान्हा फुटे ।
एका एक भेटे । कोण सुख ते काळीं ॥
तुका म्हणे हित । हेंचि मानी माझे चित्त ।
नव्हे आतां मुक्त । ऐसा झाला भरंवसा ॥

३४१. जो देव झालों म्हणेल तो पतनास जाईल.

एक म्हणती आम्ही देवचि पै झालों ।
ऐसें नका बोलों पडाल पतनीं ॥
एक म्हणती आम्ही देवार्चीं पै रूपें ।
तुमचिया बापें न चुके जन्म ॥
देवें उचलिली स्वमुखें मेदिनी ।
तुमचेनी गोणी नुचलवे ॥
देवें मारियेले दैत्य दानव मोठे ।
तुमचेनि न तुटे तृणमात्र ॥
राया विठोबाचें पद जो अभिलाषी ।
पातकाची राशी तुका म्हणे ॥

३४२. जो अहं ब्रह्म म्हणतो त्यास भक्तीचें वर्म कळत नाही.

विठ्ठल मुक्तिदाता । नव्हे, मरो हें बोलता ॥

मज न साहावे कार्णी । विष उत्तर लागे मर्नी ॥

हरिकथेंतें धिक्कारी । शत्रु माझा तोचि वैरी ॥

सुना काळतांडा । जो या देवा म्हणे धोंडा ॥

अहं म्हणे ब्रह्म । नेणे भक्तीचें तें वर्म ॥

तुका म्हणे क्षण । नको तयाचें दर्शन ॥

३४३. जो देव देखिला म्हणतो तो लटक्यांचा राजा.

तोचि लट्कियामाजी भला । म्हणे देव म्यां देखिला ॥

पेशियाच्या उपदेशें । भवबंधन कैसें नासे ॥

बुडवी आपणासरिसें । अभिमानें आणिकांस ॥

आणिक नाही जोडा । देव म्हणवितां या मूढा ॥

आणिकाचें न मनी साचें । तुका म्हणे या श्रेष्ठानें ॥

३४४. अद्वैतांत माझें समाधान नाही.

अद्वैतीं तों नाही माझें समाधान । गोड हे चरणसेवा तुझी ॥

करूनी उचितं देई हेंचि दान । आवडे कीर्तन नाम तुझें ॥

देवभक्तपण सुखाचा सोहळा । ठेवूनि निराळा दार्वी मज ॥

तुका म्हणे आहे तुझें हें सकळ । कोणे एके काळें देई मज ॥

३४५. मला आत्मस्थितिभाव नको; तूं देव मी भक्त असें कर.

नको ब्रह्मज्ञान आत्मस्थितिभाव । मी भक्त तूं देव ऐसें करी ॥

दार्वी रूप मज गोपिकारमणा । ठेवूं दे चरणांवरी माथा ॥

पाहीन श्रीमुख देईन आलिंगन । जीवें निंबलोण उतरांन ॥

पुसतां सांगेन हितगुज मात । बैसोनि एकांत सुखगोष्टी ॥
तुका म्हणे यासी न लावी उशीर । माझें अभ्यंतर जाणोनियां ॥

३४६. सायुज्यमुक्तीमध्ये देवाभक्तांचें सौख्य नाही.

आत्मस्थिति मज नको हा विचार । देईं निरंतर चरणसेवा ॥
जन्मोजन्मीं तुझा दास पुरुषोत्तमा । हेचि गोडी आम्हां देईं देवा ॥
काय सायुज्यतामुक्तिसर्वे चाड । देवभक्त कोड तेथे नाही ॥
काय तें निर्गुण पाहों कैशापरी । वर्णू तुझी हरि कीर्ति कैशी ॥
गोड चरणसेवा देवभक्तपर्णे । मज देवा झणें दुराविसी ॥
जाणिवेपासूनि सोडवी सत्वर । देईं निरंतर चरणसेवा ॥
तुका म्हणे गोडा गोड नलगे प्रीति । सेवेविण चित्तीं सार नाही ॥

३४७. सदा नामघोष केल्यानें आम्हीं देहींच विदेहावस्था भोगतो.
सदा नामघोष करूं हरिकथा । तेणें सदा चित्ता समाधान ॥
सर्व सुख ल्यालों सर्व अलंकार । आनंदें निर्भर डुलतसों ॥
असो ऐसा कोठें आठवहि नाही । देहींच विदेही भोगूं दशा ॥
तुका म्हणे आम्हीं जालों अग्निरूप । लागों नेदूं पुण्यपाप अंगा ॥

३४८. वैकुंठीच्या वासापेक्षां कीर्तनांतील रसच श्रेष्ठ आहे.

देवा ऐकें हे विनंति । मज नको रे ही मुक्ति ।
तया इच्छा गति । हें सुख आगळें ॥
या वैष्णवांचें घरीं । प्रेमसुख इच्छा करी ।
ऋद्धिसिद्धि द्वारीं । कर जोडूनि तिष्ठती ॥
नको वैकुंठीचा वास । असे तया सुखा नाश ।
अद्भुत हा रस । कथाकाळीं नामाचा ॥

तुझ्या नामाचा महिमा । तुज न कळे मेघझ्यामा ।
तुका म्हणे आम्हां । जन्म गोड यासाठीं ॥

३४९. मला मुक्तीचें कारण नाहीं, केवळ संतसंग पाहिजे.
हेंचि दान देगा देवा । तुझा विसर न व्हावा ॥
गुण गाईन आवडी । हेचि माझी सर्व जोडी ॥
नलगे मुक्ति आणि संपदा । संतसंग देई सदा ॥
तुका म्हणे गर्भवासीं । सुखें घालावें आम्हांसी ॥

३५०. जन्मोजन्मीं वारकरी होण्याची इच्छा.
सुखें घेऊं जन्मांतरे । एक बरें इहलोकीं ॥
पंढरीचे वारकरी । होतां थोरी जोडी हे ॥
हैं तों आलें अनुभवा । पाहावें जीवावरुनि ॥
तुका म्हणे केला त्याग । सर्वसंग म्हणवुनि ॥

३५१. वृक्षाचें पानही ईश्वराच्या सत्तेवांचून हालत नाहीं.
चाले हें शरीर कोणाचिये सत्ते । कोण बोलवितें हरीविण ॥
देखवी ऐकवी एक नारायण । त्याचें भजन चुकौ नका ॥
मानसाची देव चालवी अहंता । मीचि एक कर्ता म्हणूनियां ॥
वृक्षाचेंहि पान हाले त्याची सत्ता । राहिली अहंता मग कोठें ॥
तुका म्हणे विठो भरला सबाह्य । उणें काय आहे चराचरीं ॥

३५२. आपण देवावर भार टाकून अयाचितवृत्तीनें रहावें.
देवावरी भार । वृत्ति अयाचित सार ॥
देह देवाचे सांभाळी । सार योजे यथाकाळीं ॥

विश्वासी निर्धोर । विस्तारला विश्वंभर ॥

तुका म्हणे व्हावें । बळ एकचि जाणावें ॥

३५३. ईश्वर बुद्धीचा जनिता व विश्वाचा व्यापक असल्याने
त्यास काय एक करितां येणार नाही ?

नये पुसों आज्ञा केली एकसरें । आम्हांसी दुसरें आतां नाही ॥
ज्याचा तो बळिवंत सर्व निवारिता । आम्हां काय चिंता करणें लागे ॥
बुद्धीचा जनिता विश्वाचा व्यापक । काय नाही एक अंगीं त्या ॥
तुका म्हणे मज होईल वारता । तरी काय सत्ता नाही हातीं ॥

३५४. बाहुलीं मनुष्यें केलीं.

कासया जी ऐसा माझे माथां ठेवा । भार तुम्हीं देवा संतजन ॥
विचित्र विंदानीं नाना कळा खेळे । नाचवी पुतळे नारायण ॥
काय वानरांची अंगींची ते शक्ती । उदका तरती वरी शिळा ॥
तुका म्हणे करी निमित्याचि आड । चेष्टावूनि जड दावी पुढे ॥

३५५. कुत्र्याप्रमाणें दारोदार कां फिरतोस ? देवाजवळ काय कमी आहे ?

काय देवापार्शीं उणें । हिंडे दारोदारीं सुनै ॥
करी अक्षरांची आटी । एके कवडीच साठीं ॥
निंदी कोणा स्तवी । चिंतातुर सदा जीवीं ॥
तुका म्हणे भांड । जळो जळो त्याचें तोंड ॥

३५६. जें मागणें तें देवास माग.

मागणें तें मागों देवा । करूं भक्ति त्याची सेवा ॥
काय उणें त्यापार्शीं । ऋद्धि सिद्धि ज्याच्या दासी ॥
कायावाचामन । करूं देवा हें अर्पण ॥
तुका म्हणे विश्वंभर । ज्याच्यानें हें चराचर ॥

३५७. आपल्या कृतीप्रमाणें देव आपणांस फळ देतो.

पर्जन्ये पडावें आपुल्या स्वभावे । आपुलाल्या दैवे पिके भूमि ॥
बीज तेंचि फळ येईल शेवटीं । लाभ हानि तुटी ज्याची तया ॥
दीपाचिये अंगीं नाहीं दुजा भाव । धनी चोर सांव सारिखेचि ॥
काडल्या ठोंपर कंकर तिर्तिरा । राजहंसा चारा मुक्ताफळे ॥
तुका म्हणे येथें आवडी कारण । पिकला नारायण जयां तैसा ॥

३५८. देव ज्या स्थितींत आपणांस ठेवील त्या स्थितींत सुख मानावें.

आलें देवाचिया मना । तेथें कोणाचें चालेना ॥
हरिश्चंद्र ताराराणी । वाहे डोंबाघरीं पाणी ॥
पांडवांचा साहोकारी । राज्यावरुनि केलें दुरी ॥
तुका म्हणे उगेचि राहा । होईल तें सहज पहा ॥

३५९. सर्प व विंचू नारायण खरे, पण त्यांस लांबूनच
नमस्कार करावा.

जन देव तरी पायांचि पडावें । त्याचिया स्वभावे चाड नाहीं ॥
अग्नीर्चे सौजन्य शीतनिवारण । पार्लेवीं बांधोन नेतां नये ॥
तुका म्हणे विंचू सर्प नारायण । वंदावे दुरेन शिवों नये ॥

३६०. हिरा व गार दोन्ही पृथ्वीपासूनच निघत असलीं
तरी त्यांस सारखेंच मानतां येत नाहीं.

दह्याचिये अंगीं निघे ताक लोणी । एका मोलें दोन्ही मागों नये ॥
आकाशाचे पोटीं चंद्र तारांगणें । दोहीशीं समान पाहों नये ॥
पृथ्वीचिया पोटीं हिरा गारगोटी । दोहोंसी संसाटी करूं नये ॥
तुका म्हणे तैसे संत आणि जन । दोहीसी समान भजूं नये ॥

१ सज्जन. २ जनावरांचें ठोंपर. ३ खडे. ४ एका पक्ष्याचें नांव. ५ मदत
करणारा. ६ पदरांत. ७ अदलाबदल.

१३. देवाचें भक्तांविषयीं प्रेम.

३६१. ज्याची खरी सेवा त्यास आपल्या स्वामीस
भिण्याचें कारण नाहीं.

ज्याची खरी सेवा । त्याच्या भय काय जीवा ॥
करितां स्वामीसवें वाद । अधिक अधिक आनंद ॥
असावा तो धर्म । मग साहों जातें वर्म ॥
वदे वाग्देवी । तुका, विठ्ठल गौरवी ॥

३६२. आम्हांपार्शीं ज्या ज्या शक्ती असतील त्या
आम्हीं देवास समपूर्.

ज्या ज्या आम्हापार्शीं होतील ज्या शक्ति। तेणें हा श्रीपति अलंकारूं॥
अवघा पायापार्शीं दिला जीव भाव । जन्ममरण ठाव पुसियेला ॥
ज्याचें देणें त्यासी घातला संकल्प । बंधनाचें पाप चुकविलें ॥
तुका म्हणे येथें उरला विठ्ठल । खाये बोले बोल गाय नाचे ॥

३६३. विश्वंभराचें ध्यान केल्यास त्यास काय करितां
येणार नाहीं?

कां रे नाठविसी कृपालु देवासी । पोसितो जनासी एकला तो ॥
बाळा दूध कोण करितें उत्पत्ति । वाढवी श्रीपती सवें दोन्ही ॥
फुटती तरुवर उष्णकाळमासी । जीवनें तयांसी कोण घाली ॥
तेणें तुझी काय नाहीं केली चिंता । राहे त्या अनंता आठवूनि ॥
तुका म्हणे ज्याचें नाम विश्वंभर । त्याचें निरंतर ध्यान करी ॥

३६४. पाषाणाच्या पोटांत बसलेल्या बेडकास चारा कोण घालतो ?
 त्रैलोक्य पाळितां उबगला नाहीं । आमचें त्या काई असेल ओझे ॥
 पाषाणाचे पोटीं बैसला दडुरे । तया मुखीं चार कोण घालीं ॥
 पक्षी अजगर न करी संचित । तयासि अनंत प्रतिपाळी ॥
 तुका म्हणे तया भार घातालिया । उपेक्षीना दयासिंधु माझा ॥

३६५. आपण दीन होऊन जगास सांकडें घालणें बरें नव्हे.

भिक्षापात्र अवलंबणें । जळो जिणें लाजिरवाणें ॥

पेसियासि नारायणें । उपेक्षिजे सर्वथा ॥

देवापारीं नाहीं भाव । भक्ति वरी वरी वाँव ।

समर्पिला जीव । नाहीं तो हा व्यभिचार ॥

जगा घालावें सांकडें । दीन होऊनि बापुडें ।

हेंचि अभाग्य रोकडें । मूळ हा अविश्वास ॥

काय न करी विश्वंभर । सत्य करितां निर्धार ।

तुका म्हणे सार । दृढ पाय धरावे ॥

३६६. आपण निर्वाण मांडिल्यास देव आपली उपेक्षा करणार नाही.

सांडुनियां सर्व लौकिकाची लाज । आळवा यदुराज भक्तिभावे ॥

पाहूनियां झाडें वरबडूनि पाला । खाऊनि विठ्ठला आळवावे ॥

वेंचूनियां चिंध्या भरूनियां धागा । गुंडाळूनि दुंगा आळवावे ॥

तुका म्हणे ऐसें मांडिल्या निर्वाण । तया नारायण उपेक्षीना ॥

३६७. जो देवास अनुसरेल त्यास माघार घेण्याचें कारण नाही.

अनुसरे त्यासी फिरो नेदी मार्गे । राहे अंगसंगें समागमें ॥

अंगसंगें असे कर्मसाक्ष देव । जैसा ज्याचा भाव तैसें फळ ॥

फळपार्की भोग देतील प्राणीये । तुका म्हणे नये सर्वे कांहीं ॥

३६८. आजपर्यंत कोणीही तुझा दास वायां गेला नसल्यानें
आम्हीं तुझी कांस धरली आहे.

तरी आम्ही तुझी धरियेली कास । नाहीं कोणी दास वायां गेला ॥
अगा पंढरीशा उभा विटेवरी । येई लवकरी धांवें नेटें^१ ॥
पालावितों तुज उभारोनि बाहे । कृपावंता पाहे मजकडे ॥
तुका म्हणे तुज बहु कान डोळे । कां हे माझे वेळे ऐसी पैरी ॥

३६९. आपण धीर धरल्यास नारायण आपल्यास साह्य होईल.

धीर तो कारण । साह्य होतो नारायण ।
नेदी होऊं सीण । वाहूं चिंता दासांसी ॥
सुखें करावें कीर्तन । हर्षें गावे हरिचे गुण ।
वारी सुदर्शन । आपणचि कळिकाळ ॥
जीव वेंचों^२ माता । बाळा जडभारी होतां ।
तो तों नव्हे दाता । प्राकृता यांसारखा ॥
हैं तों माझ्या अनुभवें । अनुभवा आलें जीवें ।
तुका म्हणे सत्य व्हावें । आहाच नये कारण ॥

३७०. तुला जे भावानें भजतात त्यांची बरी गति करतोस !

हरि तूं निष्ठुर निर्गुण । नाहीं माया बहु कठिण ॥
नव्हे तें करिसी आन । कवणें नाहीं केल तें ॥
घेउनि हरिश्चंद्राचें वैभव । राज्य घोडे भाग्य सर्व ।
पुत्र पत्नी जीव । डोंबाघरीं वोपविलीं ॥
नळदमयंतीचा वियोग । विघडिला त्यांचा संग ।

१ बळानें. २ बोलावणें. ३ प्रकार. ४ खर्चणे. ५ अडचण, संकट. ६ बरवरचें. ७ उपयोगास येत नाही. ८ प्रेम. ९ विकवणे.

ऐसै जाणें जग । पुराणें ही बोलती ॥
 राजा शिबी चक्रवर्ती । कृपालु दयालु भूपती ।
 तुळविलें अंती । तुळें मास तयाचें ॥
 कर्ण भिडतां समरंगणी । बाणी व्यापियेलाः रणी ।
 मागसी पाडोनि । तेथें दांत तयाचे ॥
 बळी सर्वस्वें उदार । जेणें उभारिलां कर ।
 करुनि काहार । तो पाताळीं घातला ॥
 श्रियाळाच्या घरीं । धरणें मांडिलें मुरारी ।
 मारविलें करीं । त्याचें बाळ त्याहार्तीं ॥
 तुज भावें जे भजती । त्यांच्या संसारा हे गती ।
 ठाव नाहीं पुढती । तुका म्हणे करिसी तें ॥

३७१. कोठें न दिसून देव मधेंच उडी घालतो.
 आम्हांसाठीं अवतार । मत्स्यकूर्मादि सूकर ॥
 मोहें धांवें घाली पान्हा । नांव घेतां पंढरीराणा ॥
 कोठें न दिसे पाहतां । उडी घाली अवचित्ता ॥
 सुख ठेवी आम्हांसाठीं । दुःख आपणाचि धोंटी ॥
 आम्हां घाली पाठीकडे । आपण कळिकाळासी भिडे ॥
 तुका म्हणे कृपानिधी । आम्हां उतरी नावैमधीं ॥

३७२. हरीच्या भक्ताला भयचितेचें कारण नाहीं.

हरीच्या भक्ता नाहीं भयचिंता । दुःख निवारिता नारायण ॥
 न लगे वाहाणें संसार उद्वेग । जडों नेदी पांग देवराध ॥
 असों घाबा धीर सदा समाधान । आहे नारायण जवळीच ॥
 तुका म्हणे माझा सखा पांडुरंग । व्यापियेलें जग तेणें एकें ॥

१ पराकाष्ठेचा त्रास. २ डुकर, वराह. ३ एकदम. ४ गिळणें. ५ काळजी.
 ६ उणीव, दारिद्र्य, अढचण.

३७३. आपण कोल्हाळ केला असतां देव आपणांस खांद्यावर वाहील.

त्रिपुटीच्या योगें । कांहीं नव्हे कोणा जोगें ।
 एक जातां लागे । एक पाठीं लागतें ॥
 मागें पुढें अवघा काळ । पळों नये नचले बळ ।
 करितां कोल्हाळ । कृपें खांदा हरि वाहे ॥
 पापपुण्यात्म्याच्या शक्ती । असती योजिल्या श्रीपती ।
 याचें काकुलती । येथें सत्तानायका ॥
 तुका उभा पैलथडी । तरि हे प्रकार निवडी ।
 घातल्या सांगडी । तांपे पेटे^१, हांकारी ॥

३७४. देवाची इच्छा असल्यास विष तेंही अमृत होईल.

देव राखे तया मारिल कोण । न मोडे कांटा हिंडतां वन ॥
 न जळे न बुडे नव्हे कांहीं । विष तेंही अमृत पाहीं ॥
 न चुके वाट न पडे फंदीं । नव्हे कधीं यमबाधा ॥
 तुका म्हणे नारायण । येतां गोळ्या वारी बाण ॥

३७५. आपण पावलोंपावलीं देवाचें चितन केल्यास देव आपल्यावर
 पितांबराची छाया करील.

मारगीं चालतां पाउलापाउलीं । चिंतावी माउली पाडुरंग ॥
 सर्व सुख लागे घेऊनियां पाठीं । आवडीचा कंठीं रस ओती ॥
 पीतांबरछाया करी लोभापर । पाहे तें उत्तर आवडीचें ॥
 तुका म्हणे हेंचि करावें जीवन । वाचे नारायण तान भूक ॥

१ ज्ञाता, ज्ञान, ज्ञेय, कर्ता, कर्म, करण वगैरे. २ गोंगाट. ३ ताफे. ४ पेठ्या.

५ बोलावणें. ६ कारस्थान.

३७६. देव भक्तांचा ऋणी आहे असें सर्व पुराणें एकरवानें
सांगत आहेत.

भक्तऋणी देव बोलती पुराणें । निर्धारवचनें साच खरीं ॥
मार्गे काय जाणों आइकिली वार्ता । कबिरा सातें जातां घडयां वांटी ॥
माघारिया धन आणिलें घरासी । ने घे केला त्यासी त्याग तेणें ॥
नामदेवाचिया घरासी आणिलें । तेणें लुटविलें द्विजां हार्ती ॥
प्रत्यक्षासि काय द्यावें हें प्रमाण । एकोबाचें ऋण फेडियेलें ॥
बीज दळोनियां केली आराधना । लागे नारायणा पेरणें तें ॥
तुका म्हणे पेसा नाहीं ज्या निर्धार । नाडला साचार तोचि एक ॥

३७७. ध्यानास बसलेल्या योगिराजांची तहानभूक ईश्वरास
राखावी लागते.

ध्यानीं योगिराज बैसले कपार्टी । लागे पाठोपाठी तयांचियां ॥
तान भूक त्यांचें राखे शीत उष्ण । झाले उदासीन देहभावा ॥
कोण सखे तयां आणिक सोइरे । असे त्यां दुसरें हरीविण ॥
कोण सुख त्यांच्या जीवासी आनंद । नाहीं राज्यमद घडी तया ॥
तुका म्हणे विष अमृतासमान । कृपा नारायण करितां होय ॥

३७८. देव मार्गे पुढें सांभाळीत असून सर्व आघातांचें
निवारण करितो.

माझ्या विठोबाचा कैसा प्रेमभाव । आपणाचि देव होय गुरु ॥
पढिये देहभाव पुरवी वासना । अंतीं तें आपणापार्शी न्यावें ॥
मार्गे पुढें उभा राहो सांभाळीत । आलिया आघात निवारावे ॥

योगक्षेमं त्याचें जाणे जडभारी । वाट दावी करीं धरुनियां ॥
तुका म्हणे नाहीं विश्वास ज्या मनीं । पहावें पुराणीं विचारुनि ॥

३७९. देव भक्तांचे मनोरथ पूर्ण करितो, पण योग्य वेळ
आली पाहिजे.

सत्यसंकल्पाचा दाता नारायण । सर्व करी पूर्ण मनोरथ ॥
येथें अळंकार शोभती सकळ । भावबळें फळ इच्छेचें तें ॥
अंतरीचें बीज जाणे कळवळा । व्यापक सकळां ब्रम्हांडाचा ॥
तुका म्हणे नाहीं चालत तांतडी । प्राप्तकाळ घडी आल्याविण ॥

३८०. देव भक्तांचा अंकित होऊन कांहीं माग असें त्यास म्हणतो.
प्रमाण त्याच्या बोला । देव भक्ताचा अंकिला ॥
न पुसतां जातां नये । खालीं बैसतांही भिये ।
अवघा त्याचा होय । जीवभावासहित ॥
वदे उपचारें वाणी । कांहीं माग म्हणऊन ॥
उदासीनाच्या लागे । तुका म्हणे धांवें मार्गें ॥

३८१. निश्चल बसून ध्यान केलें असतां जशी ज्याची इच्छा
तशी ती देव पुरवितो.

बैसोनि निश्चल करीं त्याचें ध्यान । देईल तो अन्नवस्त्र दाता ॥
काय आम्हां करणें अधिक सांचुनि । देव झाला ऋणी पुरविता ॥
दयाळ मायाळ जाणे कळवळा । शरणांगतां लेंळा राखों जाणे ॥
नलगे मागणें सांगणें तयासी । जाणे इच्छा तैसी पुरवी त्याची ॥
तुका म्हणे लेई अळंकार अंगीं । विठ्ठल हा जर्गी तूंचि होसी ॥

१ अप्राप्ताची प्राप्ति. २ प्राप्तवस्तूचें रक्षण. ३ संकट. ४ घाई. ५ हट्ट.

३८२. आजपर्यंत भक्तांबद्दल देवानें कोणते चमत्कार केले आहेत.
 उंच नीच कांहीं नेणे भगवंत । तिष्ठे भावभक्ति देखोनियां ॥
 दासापुत्र कण्या विदुराच्या भक्षी । दैत्याघरीं रक्षी प्रल्हादासी ॥
 चर्म रंगू लागे रोहिदासासंगें । कबिराचे मार्गे विणी शेले ॥
 सजन कसाया विकू लागे मांस । माळ्या सांवत्यास खुरपू लागे ॥
 नरहरिसोनारा घडू फुंकू लागे । चोख्यामेळ्यासंगें ठोरें ओढी ॥
 नामयाची जनी सर्वे वैची शेणी^१ । धर्माघरीं पाणी वाहे झाडी ॥
 नाम्यासर्वे जेवी नव्हे संकोचित । ज्ञानियाची भिन अंगें ओढी ॥
 अर्जुनाचे रथीं होय हा सारथी । भक्षी पोहे प्रीती सुदाम्याचे ॥
 गौळियांचे घरीं गाई अंगें वळी । द्वारपाळ बळीद्वारीं झाला ॥
 येकोबाचें ऋण फेडी हृषीकेशी । अंबऋषीचे सोशी गर्भवास ॥
 मिराबाईसाठीं घेतो विषप्याला । दामाजीचा झाला पाडेवारें ॥
 घडी माती वाहे गोऱ्या कुंभाराची । हुंडी मेहत्याची अंगें भरी ॥
 पुंडालिकासाठीं अझूनि तिष्ठत । तुका म्हणे मात धन्य त्याची ॥

३८३. देवानें संतांबद्दल केलेले चमत्कार.

फिरविलें देऊळ जगामार्जी ख्याती । नामदेवा हातीं दूध प्याला ॥
 भरियेली हुंडी नरसीमेहत्याची । धनाजीजाटाचीं सेतें पेरी ॥
 मिराबाईसाठीं घेतो विषप्याला । लाख्या कोल्हाट्याचा ढोल ठोकी ॥
 कबिराचे मार्गी विणू लागे शेले । मूल उठाविलें कुंभाराचें ॥
 आतां तुझीं दया करा पंढरिराया । तुका विनवी पायां वेळोवेळां ॥

१४. संतांचीं लक्षणें.

३८४. संतांचा निवाडा होण्यास योग्य प्रसंग घडून आले पाहिजेत.

ह्मणविर्ती ऐसें आइकतों संत । न देखिजे होत डोळां कोणीं ॥
ऐसियांचा कोण मानितो विश्वास । निवडे तो रस घाईडाई ॥
पर्जन्याचे काळीं वोहाळाचे नद । ओरसतां बुंदें न थारोचि ॥
हिच्या पेशा गारा दिसती दुरोन । तुका म्हणे घण न भेटे तों ॥

३८५. कवित्वानें, आडनांवानें, किंवा वेषानें संत होत नाहींत.

नव्हती ते संत करितां कवित्व । संतांचे ते आसैं नव्हती संत ॥
येथें नाहीं वेश सरतें आडनांव । निवडे घावडाव व्हावा अंगीं ॥
नव्हती ते संत धरितां भोंपळा । करितां वाकळा प्रार्थनांसी ॥
नव्हती ते संत करितां कीर्तने । सांगतां पुराणें नव्हती संत ।
नव्हती ते संत वेदाच्या पठणें । कर्मआचरणें नव्हती संत ॥
नव्हती संत करितां तप तीर्थाटन । सेविलिया वन नव्हती संत ॥
नव्हती संत माळामुद्रांच्या भूषणें । भस्मउधळणें नव्हती संत ॥
तुका म्हणे नाहीं निरसला देह । तोंवरि हे अवघे संसारिक ॥

३८६. लटकेच डोहाळे दाखाविल्यास स्तनांत दूध व पोटांत पोर नसतें.

चिरगुटें घालूनि वाढविलें पोट । गन्हेंवार बोभाट जनामध्ये ॥

१ योग्यता. २ योग्यसंधीस. ३ थेंब. ४ नातेवाईक. ५ मान्य होणें. ६ सामर्थ्य.
७ गोधडी. ८ पांघरूण. ९ माखणें. १० नाहींसें होणें. ११ गर्भार.

लटिकेचि डोहाळे दाखवी प्रकार । दूध स्तनीं पोर पोटीं नाहीं ॥
तुका म्हणे अंतीं वांझाचि ते खरी । फजिती दुसरी जनांमध्ये ॥

३८७. तुका भोंदूगुरू ऐसा नाहीं.

कपट कांहीं एक । नेणे भुलवायाचे लोक ॥
तुमचें करितों कीर्तन । गातों उत्तम ते गुण ॥
दाऊं नेणें जडीबुटी^१ । चमत्कार उठाउठी ॥
नाहीं शिष्यशाखा । सांगों अयाचित लोकां ॥
नव्हे मठपति । नाहीं चाहुरांची वृत्ति ॥
नाहीं देवार्चन । असें मांडिले दुकान ॥
नाहीं वेताळ प्रसन्न । कांही सांगों खाणखूण ॥
नव्हे पुराणिक । करणें सांगणें आणिक ॥
नेणें वाद घटा पटा । करितां पंडित करंटा ॥
नाहीं जालीत भणदीं । उंदो म्हणोनि आनंदीं ॥
नाहीं हालवीत माळ । भोवतें मेळऊनि गबाळ ॥
आगंमर्चिं नेणें । स्तंभन मोहन उच्चाटणें ॥
नव्हे यांच्या ऐसा । तुका निर्रयवासी पिसां ॥

३८८. म्हैस जरी पुष्कळ दूध देणारी झाली तरी ती कामघेनूची
सरी पावेल काय?

संतांचा महिमा तो बहु दुर्गम । शाद्विकांचें काम नाहीं येथें ॥
बहु दुधड जरी झाली ह्यैस गाय । तरि होईल काय कामघेनु ॥
तुका म्हणे अंगें व्हावें तें आपण । तरीच महिमान येईल कळों ॥

१ औषधि, झाडपाला वगैरे. २ डोक्यावर खापरांत घातलेला वि. 'व. ३ 'उदयोऽ
स्तु' चा अपभ्रंश, देवीचे समोर प्रार्थना करतानां क्षणण्याचा शब्द. ४ टाकाऊ,
मूर्ख. ५ शास्त्र, अथर्ववेद. ६ नरकांत राहणारा. ७ वेडा. ८ दूध देणारी.

३८९. जडजीवांच्या उद्धरणार्थ व सुखभक्तिच्या प्रसारार्थच
संताचा अवतार आहे.

तुम्ही संत मायबाप कृपावंत । काय मी पतित कीर्ती वानू ॥
अवतार तुम्हां धराया कारण । उद्धरावे जन जडजीव ॥
वाढवाया सुख भाक्ति भाव धर्म । कुळाचार नाम विठोबाचें ॥
तुका म्हणे गुण चंदनाचे अंगीं । तैसें तुम्हीं जर्गी संतजन ॥

३९०. जो जगाचे आघात सोशील तोच खरा संत.

हिरा ठेवितां ऐरणीं । वांचे मारितां जो घणी ॥
तोचि मोल पावे खरा । करणीचा होय चुरा ॥
मोहैरा तोचि अंगें । सूत न जळे ज्याच्या संगें ॥
तुका म्हणे तोचि संत । सोसी जगाचे आघात ॥

३९१. आपण उपासीं मरून अमृताची गोडी लाधली असें लोकांस
कां सांगतोंस ?

नव्हे ब्रह्मज्ञान बोलतां हें शुद्ध । जंव आत्मबोध नाहीं चिर्त्ती ॥
काय करिसी वायां लटिकाचि पाल्हाळाश्रम तो केवळ जाणिवेचा ॥
मीच देव ऐसें सांगसी या लोकां । विषयांच्या सुखा टोंकोनिय्या ॥
अमृताची गोडी पुढिलां सांगसी । आपण उपवासी मरोनियां ॥
तुका म्हणे जरि राहील तळमळ । ब्रह्म तें केवळ सदोदित ॥

३९२. देवाचा भक्त देवासच प्रिय; त्याची इतरास किंमत नाही.
देवाचा भक्त तो देवासीच गोड । आणिकांसी चाड नाही त्याची ॥
कवणाचा सोडरा नव्हेच सांगाती । अवघीयां हातीं अंतरला ॥

निष्काम वेडें ह्मणतील बापुडें । अवधिया सांकडें जाला कैसा ॥
 माझें ऐसें तया न ह्मणती कोणी । असे रानीं वनीं भलते ठायीं ॥
 प्रातःस्नान करी विभूतिचर्चन । देखोनिया जन निंदा करी ॥
 कंठीं तुळशीमाळा बैसोनि निराळा । ह्मणती या चांडाळा काय झालें
 गातां शंका नाहीं बैसे भलते ठायीं । शिव्या देती आई बाप भाऊ ॥
 घरीं बाईल म्हणे कोठें व्याली रांड । बरें होतें षंड मरतां तरी ॥
 जन्मोनि झाला अवधियां वेगळा । म्हणोनि गोपाळा दुर्लभ तो ॥
 तुका म्हणे जो संसारा रुसला । तेणेंचि ठाकिला सिद्धपंथ ॥

३९३. भूत, भविष्य, वर्तमान सांगणाऱ्या संतांस येथूनच नमस्कार.
 सांगों जाणती शकुन । भूत भविष्य वर्तमान ॥
 त्यांचा आम्हांसी कंटाळा । पाहों नावडती डोळां ॥
 ऋद्धिसिद्धींचे साधक । वाचासिद्ध होती एक ॥
 तुका म्हणे जाती । पुण्यक्षयें अधोगती ॥

३९४. देवाचें ध्यान करणे इतकेंच आपले काम; होणार तें होतच असतें.
 भूत भविष्य कळों यावें वर्तमान । हें तों भाग्यहीन त्यांची जोडी ॥
 आम्हीं विष्णुदासीं देव ध्यावा चित्तें । होणार तें हो ॥ रब्धेचि ॥
 जगरूढीसाठीं घातलें दुकान । जातो नारायण अतरूनि ॥
 तुका म्हणे हा हो प्रपंच गाढा । थोरली ते पीडा रिद्धिसिद्धि ॥

३९५. ज्यानें देवास ओळखिलें तो कोणास भिईल काय ?

देव पाहों देव पाहों । उंचे ठायीं उभें राहों ॥

देव देखिला देव देखिला । तो नाहीं कोणा भ्याला ॥

देवासी कांहीं मागों मागों । जीवभाव त्यासीं सांगों ॥
 देव जाणे देव जाणे । पुरवी मनींचिये खुणे ॥
 देव कातर देव कातर । तुका म्हणे अभ्यंतर ॥

३९६. वैष्णवांचे भार पाहून यमदूत पळून जातात.
 भार देखोनि वैष्णवांचे । दूर पळाले यमाचे ॥
 आले आले वैष्णववीर । काळ कांपती असुर ॥
 गरुडटक्यांच्या भारें । भूमि गर्जे जयजयकारें ॥
 तुका म्हणे काळ । पळे देखोनियां बळ ॥

३९७. दुसऱ्यास आत्मवत् लेखणें हेंच संतांचें लक्षण.
 करावा संकोच चित्ताचिभोंवता । होय तें बहुता सुख कीजे ॥
 देवाची पूजा हे भूतांचें पाळण । मत्सर तो सीण बहुतांचा ॥
 रुसावें फुगावें आपुलियावरी । उरला तो हरि सकळही ॥
 तुका म्हणे संतपण याचि नांवें । जरि होय जीव सकळांचा ॥
 ३९८. आम्हांस सोयरे व पिशुन कोणी नसून सर्वत्र देवच भरला आहे.
 नाहीं आम्हां शत्रु सोयरे पिशुन । दाटलें हें धन माहिये ॥
 पाहें तेथें पांडुरंग रघुमाई । सत्यभामा राही जननिया ॥
 लज्जा भय कांहीं आम्हां चिंता नाही । सर्व सुखें पायीं वोळंगती ॥
 तुका म्हणे आम्ही सुदैवाचीं बाळें । झालों लाडिवाळें सकळांचीं ॥

३९९. रंजलेल्या गांजलेल्यांस जो आपले म्हणतो तोच साधु.
 जे कां रंजले गांजले । त्यांसि म्हणे जो आपुलें ॥
 तोचि साधु वोळखावा । देव तेथेंचि जाणावा ॥

मृदु सबाह्य नवनीत । तैसें सज्जनाचें चित्त ॥
 ज्यासि आपंगिता नाही । त्यासि धरी जो हृदयीं ॥
 दया करणें जे पुत्रासी । तेचि दासा आणि दासी ॥
 तुका म्हणे सांगूं किती । तोचि भगवंताचि मूर्ति ॥

४००. आम्ही मेणाहून मऊ, पण वज्राहूनही कठीण आहों.
 मऊ मेणाहूनि आम्हीं विष्णुदास । कठीण वज्रास भेदूं ऐसे ॥
 मेले जित असों निजोनियां जागे । जो जो जें जें मागे तें तें देऊं ॥
 भले तरि देऊं गांडीची लंगोटी । नाळ्याळाचे काठी देऊं माथां ॥
 मायबापाहूनि बहु मायावंत । करूं घातपात शत्रुहूनि ॥
 अमृत तें काय गोड आम्हांपुढें । विष तें बापुडें कडू किती ॥
 तुका म्हणे आम्हीं अवघेचि गोड । जया घुरे कोड त्याचेपरी ॥
 ४०१. जडभारी पडलें असतां जो नेमास टळत नाही तोच साधु.

वैष्णव तो जया । अवघी देवावरी माया ॥
 नाही आणीक प्रमाण । तन धन तृण जन ॥
 पडतां जडभारी । नेमा न टळे निर्धारीं ॥
 तुका म्हणे यांती । हो का तयाची भलती ॥

४०२. जीव दान दिल्याखेरीज संतपण मिळत नाही.
 नाही संतपण मिळत हें होंटीं । हिंडतां कपाटीं रानीं वनीं ॥
 नये मोल देतां धनाचिया राशी । नाही तें आकाशीं पाताळीं तें ॥
 तुका म्हणे मिळे जिवाचिये साठीं । नाही तरी गोष्टी बोलूं नये ॥

४०३. संत हे पुण्यपाप, सुखदुःख, सत्यासत्याहून अतीत आहेत.
 पुण्यपापा ठाव नाही सुखदुःखा । हानि लाभ शंका नासलिया ॥

जितां मरण आलें आपपर गेलें । मूळ हें छेदिलें संसाराचें ॥
 अधिकार जात घर्णधर्मजात । ठाव नाहीं सत्यअसत्याशीं ॥
 जन वन भिन्न अचेत चळण । नाहीं दुर्जेंपण ठावें यासी ॥
 तुका म्हणे देह वाहिला विठ्ठलीं । तेव्हांच घडली सर्वपूजा ॥

४०४. प्रारब्ध, क्रियमाण, व संचित हा भेद भक्तांस नाही.

प्रारब्ध क्रियमाण । भक्तां संचित नाहीं जाण ॥
 अवघा देवचि जाला पाहीं । भरोनियां अंतर्बाहीं ॥
 सत्वरजतमबाधा । नव्हे हरिभक्तांसि कदा ॥
 देवभक्तपण । तुका म्हणे नाहीं भिन्न ॥

४०५. तीर्थामध्ये धोंडापाणी, पण संतांमध्ये देव आहे.

तिर्थी धोंडा पाणी । देव रोकंडा सज्जनीं ॥
 मिळालिया संतसंग । समर्पितां भलें अंग ॥
 तीर्थी भाव फळे । येथे अनाडे तें वळे ॥
 तुका म्हणे पाप । गेलें गेल्या कळे ताप ॥

४०६. रवि, दीप, हिरा पाहून काय उपयोग ? संत अदृश्य दर्शनें दाखवितात.

रवि दीप हिरा दाविती देखेंणें । अदृश्यदर्शनें संतांचेनि ॥
 त्यांचा महिमा काय वर्णू मी पांमर । न कळे तो साचौर ब्रह्मादिकां ॥
 तापली चंदन निववितो कुंडी । त्रिगुण तो काढी संतसंग ॥
 मायबापे पिंड पाळियला माया । जन्ममरण जाया संतसंग ॥
 संतांचे वचन वारी जन्मदुःख । मिष्टान्न तें भूक निवारण ॥
 तुका म्हणे जवळी न पाचारितां जावें । संतचरणीं भावें रिघावया ॥

४०७. देवानें भरलेलें पोतें रिकामें कसें होईल ?

घातला दुकान । देती आलियांसी दान ॥
संत उदार उदार । भरलें अनंत भांडार ॥
मागत्याची पुरे । धणी आणिकांसी उरे ॥
तुका म्हणे पोतें । देवें भरिलें नव्हे रितें ॥

४०८. अनुभवाची ही जुनाट खाणी कितीही लुटली तरी संपणार नाही.
न सरे लुटितां मागें बहुतांनीं । जुनाट हे खाणी उघडिली ॥
सिद्ध महामुनि साधक संपन्न । तिहीं हें जतन केलें होतें ॥
पायाळाच्या गुणें पडिलें ठाऊकें । जगा पुंडलीकें दाखविलें ॥
तुका म्हणे तेथें होतो मी दुबळा । आलें या कपाळा थोडें बहु ॥

४०९. संतापार्यांचे अविनाशसुख असल्यानें आम्हीं तेथें वास
केला आहे.

सुख वाटे येचि ठार्यां । बहु पार्यां संतांचे ॥
म्हणउनि केला वास । नाहीं नास ते ठार्यां ॥
न करवे हाली चाली । निवारिली चिंता हे ॥
तुका म्हणे निवे तनु । रजकणु लागतां ॥

४१०. संतांची भेट झाल्यास पाप, ताप, दैन्य उठाउठी
नाहींसें होईल.

पाप ताप दैन्य जाय उठाउठी । झालिया भेटी हरिदासांची ॥
ऐसें बळ नाहीं आणिकांचें अंगीं । तप तीर्थ जर्गी दान व्रत ॥
चरण्णींचें रज वंदी शूलपाणी । नाचती कीर्तनी त्याचे माथां ॥

भय तरावया उत्तम हें नाव । भिजों नेदी पाव हात कांहीं ॥
तुका म्हणे मन झालें समाधान । देखिल्या चरण वैष्णवांचे ॥

४११. माकडानें सिंहास वांकुल्या दाखविणें म्हणजे मरणच ओढून
घेणें आहे.

भुंकुनियां सुनें लागे हत्तीपाठी । होऊनि हिंपुटी दुःख पावे ॥
काय त्या मशकें त्याचें करावें । आपुल्या स्वभावे पीडतसे ॥
मार्तलें माकड विटवी पंचानना । घेतलें मरणा धरणें तें ॥
तुका म्हणे संतां पीडितील खळ । येती तोंड काळें करुनियां ॥

४१२. संत ज्याचे घरीं येतात त्याचें सर्वस्व हिरावून नेतात.

वैष्णव चोरटीं । आलीं घरासी करंटीं ॥
आजि आपुलें जतन । करा भांडें पांघरूण ॥
ज्याचे घरीं खावें । त्याचें सर्वस्वही न्यावें ॥
तुका म्हणे माग । नाहीं लागों देत लाग ॥

१५. देवभक्तांचें ऐक्य.

४१३. संत म्हणजेच देव होत.

देव ते संत देव ते संत । निमित्त त्या प्रतिमा ॥
मी तों सांगतसें भावें । असो ठावें सकलां ॥
निराकारी ओस दिशा । येथें इच्छा पुरतसे ॥
तुका म्हणे रोकडे केणें^१ । सेवितां येणें पोट धाय ॥

४१४. देव व भक्त दोनी एका रूपाचेच भाग आहेत.

देवासी अवतार भक्तांसी संसार । दोहींचा विचार एकपणें ॥
भक्तांसी सोहळे देवाच्या अंगें । देव त्याच्या संगें सुख भोगी ॥
देवें भक्तां रूप दिलसे आकार । भक्ती त्यांचा पार वाखाणिला ॥
एका अंगीं दोन्हीं जालीं हीं निर्माण । देवभक्तपण स्वामीसेवा ॥
तुका म्हणे येथें नाहीं भिन्नभाव । भक्त तोचि देव देव भक्त ॥

४१५. तूं अमर आहेस, आणि मी अमर नाहीं काय ?

अमर तूं खरा । नव्हे कैसा मी दातारा ॥
चाल जाऊं संतांपुढें । वाद सांगेन निवोडें ॥
तुज नांव जरी नाहीं । तरी माझे दाव काई ॥
तुज रूप जरी नाहीं । तरी माझे दाव काई ॥
खेळसी तूं लीळा । तेथें मी काय वेगळा ॥
साच तूं लटिका । तैसा मीही म्हणे तुका ॥

४१६. कैचा भक्त कैचा देव ? हें सगळें बहुरूप्याचें सोंग आहे.

आम्हीं जाणों तुझा भाव । कैचा भक्त कैचा देव ।
 बीजा नाहीं ठावें । कैचें फळ शेवटीं ॥
 संपादिलें बहुरूप । कैचें पुण्य कैचें पाप ।
 नव्हतों आम्हीं आप । आपणांसी देखिलें ॥
 एके ठायीं घरच्या घरीं । न कळतां जाली चोरी ।
 तेथेंचि ते दुरी । जाणें येणें खुंटलें ॥
 तुका म्हणे धरूनि हातीं । उरी ठेविली मागुती ।
 एकांतीं लोकांतीं । देवभक्ति सोहळा ॥

४१७. बीजापोटीं तरु, व तरुशेवटीं बीज हा संबंध
 कायमचाच आहे.

तरुवर बीजा पोटीं । बीज तरुवरा शेवटीं ॥
 तैसें तुम्हां आम्हां जालें । एकीं एक सामावलें ॥
 उदकावरील तरंग । तरंग उदकाचें अंग ॥
 तुका म्हणे बिंब छाया । ठायीं पावली विलया ॥

४१८. देवाशीं अभिन्न असूनही जगांत प्रेमसुख वाढावें म्हणून भक्त
 अंगीं भेदभाव दाखवितात.

भक्तांचा महिमा भक्तचि जाणती । दुर्लभ या गति आणिकांसी ॥
 जाणोनि नेणते झाले तेणें सुखें । न बोलोनि मुखें बोलताती ॥
 अभेदूनि भेद राखियेला अंगीं । वाढावया जर्गी प्रेमसुख ॥
 टाळघोळ कथा प्रेमाचा सुकाळ । मूढ लोकपाळ तरावया ॥
 तुका म्हणे हें तों आहे तयां ठावें । जिहीं एका भावें जाणीतलें ॥

४१९. जो अंगें आपण देव होईल त्यास इतर लोक देव भासतील.
 होईल जाला अंगें देव जो आपण । तयासी हे जन अवघे देव ॥
 येरांनीं सांगावी रेमट काहाणी । चित्ता रंजवणी करावया ॥
 धाला आणिकांची नेणे तान भूक । सुखें पाहे सुख आपुलिया ॥
 तुका म्हणे येथे पाहिजे अनुभव । शब्दाचें गौरव कामा नये ॥

४२०. एकापरी आम्ही भक्तच देवापेक्षां श्रेष्ठ आहों.
 देवासी लागे सकळांसी पोसावें । आम्हां नलगे खावें काय चिंता ॥
 देवासी विचारावें लागे पापपुण्य । आम्हासी हे जन अवघे भले ॥
 देवासी उत्पत्ति लागला संहार । आम्हां नाहीं फार थोडे कांहीं ॥
 देवासी काम लागला धंदा । आम्हांसी ते सदा रिकामीक ॥
 तुका म्हणे आम्ही भले देवाहून । विचारितां गुण सर्वभावें ॥

४२१. भक्तावांचून देवावर सत्ता करणारा कोण आहे ?

भावापुढे बळ । नचले कोणाचें सवळ ॥
 करी देवावरी सत्ता । कोण त्याहून परता ॥
 बैसे तेथे येती । न पाचारितां सर्व शक्ती ॥
 तुका म्हणे राहे । तयाकडे कोण पाहे ॥

४२२. आतां मी म्हणेन तें तुजकडून करवीन.

चाल घरा उभा राहे नारायणा । ठेवूं दे चरणावरी माथा ॥
 वेळोवेळां देई क्षेम आलिंगन । करी अवलोकन कृपादृष्टी ॥
 प्रक्षाळूं दे पाय बैसे माजघरीं । चित्त स्थिर करी पांडुरंगा ॥
 आहे त्या संचितें करवीन भोजन । काय न जेवून करिसी आतां ॥

करुणाकरै नाहीं कळों दिलें वर्म । दूरी होतां भ्रम कोण वारी ॥
तुका म्हणे आतां आवडीच्या सत्ता । बोलिलों अनंता करवीन तें ॥

४२३. आम्हीं आशा बाजूला सारल्यानें देवापेक्षांही बळी
झालों आहांत.

चवदा भुवनें जयाचिये पोटीं । तोचि आम्हीं कंठीं सांठविला ॥
काय एक उणें आमुचिये घरीं । वोळंगती द्वारीं रिद्धिसिद्धि ॥
असुर जयानें घातले तोडूरीं । तो आम्हांसि जोडी कर दोन्ही ॥
रूप नाहीं रेखा जयासी आकार । आम्हीं तो साकार भक्तीं केला ॥
अनंत ब्रह्मांडें जयाचिये अंगीं । समान तो मुंगी आम्हांसाठीं ॥
तुका म्हणे आम्हीं देवाहुनी बळी । झालों हे निराळी ठेवुनि आशा ॥

१६ निर्गुणविचार.

४२४. अचेतच भक्तीच्या सुखानें चेतलें आहे.

लक्षुनियां योगी पाहाती आभास । तें दिसें आम्हांस दृष्टीपुढें ॥
 कर दोनी कटीं राहिलासे उभा । सांवळी हे प्रभा अंगकांती ॥
 व्यापूनि वेगळें राहिलेंसे दुरी । सकळां अंतरीं निर्विकार ॥
 रूप नाही रेखा नामही जयासी । आपुल्या मनासीं शिव ध्याये ॥
 अंत नाही पार वर्णा नाही थार । कुळ याति शिर हस्त पाद ॥
 अचेत चेतलें भक्तीच्या सुखें । आपुल्या कौतुकें तुका म्हणे ॥

४२५. तुकाराम सूर्याप्रमाणें लोकांत क्रीडा करीत आहे.

विश्वीं विश्वंभर । बोले वेदांतींचा सार ॥
 जर्गीं जगदीश । शास्त्रें वदतीं सावकाश ॥
 व्यापिलें हें नारायणें । ऐसीं गर्जतीं पुराणें ॥
 जर्नीं जनार्दन । संत बोलती चचन ॥
 सूर्याच्या परी । तुका लोकीं क्रीडा करी ॥

४२६. जगव्यापक नारायणाचा साक्षात्कार झाल्यावर शेंदरीं हेंदरीं
 दैवतें यांस कोण पुसतो ?

सेंदरीं हेंदरीं दैवतें । कोण तीं पूजी भूतें खेतें ।
 आपुल्या पोटा जीं रडतें । मागती शितें अवदान ॥
 आपुले इच्छे आणिकां पीडी । काय तें देईल बरौडी ।
 कळों ही आली तयाची जोडी । अल्प रोकडी बुद्धि अधीरा ॥

१ आश्रय, ठिकाण. २ शेंदूर . वून तयार केलेली. ३ घाणेरडी, ओंगळ.
 ४ बळी. ५ आशाळभूत.

दासीचा पाहुणे उखितें । धणी देईल आपल्या हातें ।
 करुणाभाषण उचितें । हें तों रितें सतत शक्तिहीन ॥
 काय तें थिल्लरींचें पाणी । ओठ न भिजे न फिटे धणी ।
 सीण तरी आंदीं अवसानीं । क्षोभे पुरश्चरणीं दिलें फळ ॥
 विलेपनें बुजवितीं तोंड । भार खोळ वाहती उदंड ।
 करविती आपणयां दंड । ऐसियांस भांडूं म्हणे देव तो ॥
 तैसा नव्हे नारायण । जगव्यापक जनार्दन ।

तुका म्हणे त्याचें करा चिंतन । वंदूं चरण येती सकळ ॥

४२७. ईश्वर म्हणजे विश्वव्यापक सूत्रच आहे.

देवाच्या संबंधें विश्वचि सोयरे । सूत्र ओढें दोरे एका एक ॥
 आहाच तें नव्हे विटायासारिखें । जीवजीवनीं देखें सामावलें ॥
 आणिकांचें सुखदुःख उमटें अंतरीं । एथील इतरीं तेणें न्यायें ॥
 तुका म्हणे ठसावलें शुद्धजाती । शोभाचि पुढती विशेषता ॥

४२८. तुम्हीं सर्व लोक खरोखर देवच आहां.

अमर आहां अमर आहां । खरें कीं पहा खोटें हें ॥
 न म्हणां देह माझा ऐसा । मग भरंवसा कळेल ॥
 कैचा धाक कैचा धाक । सकळिक हें आपुलें ॥
 देवचि बरे देवचि बरे । तुका म्हणे खरे तुम्ही ॥

४२९. देव आहे असें लोकांत म्हणवावें; पण देव नाहीं असें
 मनांत जाणावें.

आहे ऐसा देव वदवावी वाणी । नाहीं ऐसा मनीं अनुभवावा ॥
 आवडी आवडी कळिवरा कळिवरीं । वरिलें अंतरीं ताळा पडे ॥
 अपूर्व दर्शन मातेपुत्रा भेटी । रडे मागे तुटी हर्षयोगें ॥
 तुका म्हणे एकें कळतें दुसरें । बरियानें बरें आहाचें आहाच ॥

४३०. व्यवहार सत्य म्हणून चालण्यास तुम्हांस आधार काय ?
 पडिली हे रूढि जगा परिचार । चालविती वेव्हार सत्य म्हण ॥
 मरणाची कांरे नाहीं आठवण । संचिताचें धन लाभ हेवा ॥
 देहाचें भय तें काळाचें भातुंके । ग्रासूनि तें एकें ठेविलेंसे ॥
 तुका म्हणे कांहीं उघडा रे डोळे । जाणोनि अंधळे होऊं नका ॥

४३१. बीज केवळ खरें; पत्र, पुष्प, फळें ही केवळ
 मधली उपाधि आहे.

क्षरैला सागर गंगा ओर्घीं मिळे । आपणचि खेळे आपणांशीं ॥
 मधील ते वाँव अवधी उपाधि । तुम्हांआम्हांमधीं तेचि पैरी ॥
 घट मठ झाले आकाशाचे पोटीं । वचनेंचि तुटी तेथेंचि तें ॥
 तुका म्हणे बीजें बीज दाखविलें । पत्र पुष्प आलें गेलें वायां ॥

४३२. देव फटकळ, भक्त भटकळ, देव्हारा फटकळ, व अंगाराही
 फटकळच आहे.

फटकाळ देव्हारा फटकाळ अंगारा । फटकाळ विचारा चाळविलें ॥
 फटकाळ तो देव फटकाळ तो भक्त । करवितो घात आणिकां जीवां ॥
 तुका म्हणे अवघें फटकाळ हें जिणें । अनुभवी ये खुणे जाणतील ॥

४३३. “ लटिका तुका, लटिक्या भावें, लटिके बोले, लटिक्यासवें.”

लटिकें हांसे लटिकें रडें । लटिके उडें लटिक्यापें ॥
 लटिकें माझें लटिकें तुझें । लटिकें ओझें लटिक्याचें ॥
 लटिकें गाये लटिकें ध्याये । लटिकें जाये लटिक्यापें ॥
 लटिका भोगी लटिका त्यागी । लटिका जोगी जग माया ॥
 लटिका तुका लटिक्या भावें । लटिकें बोले लटिक्यासवें ॥

१७. साक्षात्कारविवरण.

४३४. पुढें गेले त्यांचा मार्ग शोधित आपण जाऊं.

पुढें गेले त्यांचा शोधित मारग । चला जाऊं मांग घेत आम्हीं ॥
 वंदूं चरणरज सेवूं उष्ट्रावली । पूर्वकर्मा होळी करुनियां ॥
 अमुप हें गांठीं बांधूं भांडवल । अनाथां विडुल आम्हां जोगा ॥
 अवघे होती लाभ एका या चितनें । नामसंकीर्तनें गोविंदाच्या ॥
 जन्ममरणाच्या खुंटतील खेपा । होईल हा सोपा सिद्ध पंथ ॥
 तुका म्हणे घालूं जीवपणा चिरा । जाऊं त्या माहेरा निजाच्या ॥

४३५. जाणत्या लेंकरास माता दूर धरते.

जाणतें लेंकरूं । माता लागे दुरी धरूं ॥
 तैसें न करी कृपावंते । पांडुरंगे माझे माते ॥
 नाहीं मुक्ताफळा । भेटी मागुती त्या जळां ॥
 तुका म्हणे लोणी । ताक सांडी निवडूनि ॥

४३६. जाणपणानें देवास अंतर पडतें.

धोंकुल्याचे मुखीं घांस घाली माता । वरि करि सत्ता शहाणिया ॥
 ऐसें जाणपणें पडिलें अंतर । वाढे तों तों थोर अंतराय ॥
 दोन्ही उभयतां आपणाचि व्याली । आवडीची चाली भिन्न भिन्न ॥
 तुका म्हणे अंगापासूनि निराळें । निघाडिलें बळें रडतें स्तनीं ॥

१ पत्ता. २ मोती.

तु. १०

४३७. तर्कवाद्यांस देव दूर ठेवितो.

नाहीं त्यांची शंका वैकुण्ठनायका । नेणती ते एकाविण दुजा ॥
जाणतियां सर्वे येऊं नेदी हरि । तर्कवादी दुरी दुराविले ॥
वादियांशीं भेद निंदा अहंकार । देऊनियां दूर दुराविले ॥
दुराविले दूर आशाबद्ध देवा । करितां या सेवा कुटुंबाची ॥
चिर्त्ती द्रव्यदारा पुत्रादिसंपत्ति । समान ते होती पशु नर ॥
नरक साधिला विसरोनि देवा । बुडाले ते भवनदीमाजी ॥
जिहीं हरिसंग केला संवसारीं । तुका म्हणे खरी खेप त्यांची ॥

४३८. पिसाट तुक्यास विठ्ठलावांचून दुसरा छंदच नाही.

तुका वेडा अविचार । करी बडबड फार ॥
नित्य वाचे हाचि छंद । राम कृष्ण हरि गोविंद ॥
धरी पांडुरंगीं भाव । आणिक नेणें दुजा देव ॥
गुरुज्ञान सयीं ठायीं । दुजें न विचारी कांहीं ॥
बोल नाइके कोणाचे । कथे नागवाचि नाचे ॥
संगउपचारें कांटाळे । सुखें भलते ठायीं लोळे ॥
कांहीं उपदेशिलें नेणे । वाचे बिठ्ठल विठ्ठल म्हणे ॥
केला बहुतीं फजित । तरी हेंचि करी नित्य ॥
अहो पंडित जन । तुका टाकावा थुंकोन ॥

४३९. उन्मनींचा दीप लागल्यावांचून केवळ मुद्रांचा काय उपयोग?
अनुहातध्वनि वौढे सकळां पिडीं । राम नाहीं तोंडीं कैसा तरे ॥
सकळां जीवांमाजी देव आहे खरा । देखिल्या दुसरा विण न तरे ॥
ज्ञान सकळांमाजी आहे हें साच । भक्तीविण तेंच ब्रह्म नवेह ॥

काय मुद्रा कळल्या कराव्या सांगतां । दीप न लगतां उन्मनीचा ॥
का म्हणे नका पिंडाचें पाळण । स्थापूं नारायण आतुंडेना ॥

४४०. मला दंतकथा नकोत, अनुभव पाहिजे.

नका दंतकथा येथें सांगों कोणी । कोरडे ते मानी बोल कोण ॥
अनुभव येथें पाहिजे साचार । न चलती चार आम्हांपुढें ॥
वरि कोण मानी रसाळ बोलणें । नाहीं झालीं मनें ओळखितों ॥
निवडी वेगळें क्षीर^१ आणि पाणी । राजहंस दोन्ही वेगळालीं ॥
तुका म्हणे येथें पाहिजे जातीचें । येरा गबाळाचें काम नाहीं ॥

४४१. प्राप्तीच्या पैलतीरीं । विपाइला निघे.

महुरा ऐसीं फळें नाहीं । आलीं कांहीं गळतीं ॥
पक्कदशे येतीं थोडीं । नास आढी वेंचे तों ॥
विरुळां पावे विरुळा पावे । अवघड गोवे सेवटाचे ॥
उंच निच परिवार देवीं । धन्या ठावी चाकरी ॥
झळके तेथें पावे आणी । ऐसे क्षणीं बहु थोडे ॥
पावेल तो पैलथडी । म्हणों गडी आपुला ॥
तुका म्हणे उभाऱ्यानें । खरें कोण मानितसे ॥

४४२. यमेवैष वृणुते तेनैव लभ्यः ।

काय साधनाच्या कोटी । केल्या आटी होती त्या ॥
देव कृपा करी जरी । होय उजरी स्वरूपीं ॥
केले होते व्यर्थ श्रम । उपरम न होतां ॥
तुका म्हणें कळों आलें । सर्व जालें आपरूप ॥

१ तुयेंचें माजघर, मनरहित स्थिति. २ स्वाधीन होणें. ३ चाळे, वेज्या-
वांकज्या चेष्टा. ४ दूध. ५ मोहोर. ६ क्षचित्. ७ प्रकाश. ८ उपरति, विरक्ति.

४४३. देवाच्या मनास आलें तर हेच चक्षु दिव्य होतील.

जरि हा हो कृपा करिल नारायण । तरी हेंचि ज्ञान ब्रह्म होय ॥
कोठेनियां कांहीं नलगे आणावें । नलगे कोठें जावें तरावया ॥
जरी देव कांहीं धरिल पै चित्तीं । तरि हेचि होति दिव्य चक्षु ॥
तुका म्हणे जरि देव दावील आपणा । तरी जीवपणा ठाव नाही ॥

४४४. उठाउठी स्मरणाचा धांवा केल्यावर देवास धीर
धरवत नाही.

शुकासनकादिकीं उभारिला बाहो । परिक्षिती लोहो दिसां सातां ॥
उठाउठी करी स्मरणाचा धांवा । धरवत देवा नाही धीर ॥
त्वरा जाली गरुड टाकियेला मार्गे । द्रौपदीच्या लागें नारायणें ॥
तुका म्हणे करी बहुच तांतडी । प्रेमाची आवडी लोभा फार ॥

४४५. देवाचें ध्यान केलें असतां मनासहित काया पालटते.

ध्यानीं ध्यातां पंढरिराया । मनासहित पालटे काया ॥
तेथें बोला केंची उरी । माझें मीपण झाला हरि ॥
चित्त चैतन्यां पडतां मिठी । दिसे हरिरूप अवघी सृष्टि ॥
तुका म्हणे सांगों काय । एकाएकीं हरिवृत्तिमय ॥

४४६. तुझ्यावांचून दुसऱ्याची कीर्ति वर्णान तर शपथ.

तुजविण धाणी आणिकांची थोरी । तरी माझी हरि जिह्वा झडो ॥
तुजविण चित्ता आवडे आणीक । तरी हा मस्तक भंगों माझा ॥
नेत्रीं आणिकांसी पाहीन आवडी । जातु तेचि घडी चांडाळ हे ॥
कथामृतपान न करिती श्रवण । काय प्रयोजन मग यांचें ॥
तुका म्हणे काय वांचून कारण । तुज एक क्षण विसंबतां ॥

४४७. तुमचीं सगळीं इंद्रियें शाबूत असून तुम्हीं देवाचें
ध्यान कां करीत नाहीं ?

सदैव तुम्हां अवघें आहे । हातपाय चालाया ॥
मुखीं वाणी कार्नी कीर्ति । डोळे मूर्ति देखाया ॥
अंधबहिर ठकलीं किती । मुकीं होतीं पांगुळ ॥
घरा आगी लावूनि जागा । न पळे तो गा वांचेना ॥
तुका म्हणे जागा हिता । कांहीं आतां आपुल्या ॥

४४८. माझीं इंद्रियें एकामेकांबरोबर भांडावयास
लागलीं आहेत.

माझ्या इंद्रियांसी लागलें भांडण । म्हणतील कान रसना धाली ॥
करिती तळमळ हस्तपादभाळ । नेत्रांसी दुकाळ पडिला थोर ॥
गुण गाय मुख आइकती कान । आमचें कारण तैसें नव्हे ॥
दरुषणें फिटे नेत्रांचा तो पांग । जेथें ज्याचा भाग घेईल तें ॥
तुका म्हणे ऐसें करी नारायणा । माझी ही वासना ऐसी आहे ॥

४४९. विषयांकडे जसें तुझें प्रेम आहे तसें देवाकडे कां नाहीं ?

देवाचें भजन कांरे न करिसी तैसें । अखंड हव्यासीं पीडितोसि ॥
देवासी शरण कांरे न वैजसी तैसा । बक मीर्नां जैसा मनुष्यालागीं ॥
देवाचा विश्वास कांरे नाहीं तैसा । पुत्रस्नेहें जैसा गुंतलासी ॥
कांरे नाहीं तैसी देवाची ते गोडी । नागवूनि सोडी पत्नी जैसी ॥
कांरे नाहीं तैसे देवाचे उपकार । माया मिथ्या भार पितृपूजन ॥
कांरे भय वाढासी लोकांचा तूं धाक । विसरोनियां एक नारायण ॥
तुका म्हणे कांरे घातलेंसें वायां । सर्व आयुष्य जायां भक्तीविण ॥

४५०. “ लाजेला थार देऊं नका हो ” असा देवाच्या नांवानें मी
डांगोरा पिटतों.

देवांच्या निरोपे पिटतीं डांगोरां । लाजे नका थारा देऊं कोणी ॥
मोडिले रांडेनें सुपंथ मारग । चालविले जग यमपंथे ॥
परिचारी केली आपुलीच रुढी । पोटीची ते कुडी ठावी नाही ॥
तुका म्हणे आणा रांडेळा धरून । फजित करून सोडूं मग ॥

४५१. जोपर्यंत नेत्रांतून जळ वहात नाही तोंपर्यंत सगळी
बडबड व्यर्थ आहे.

नये नेत्रीं जळ । नाहीं अंतरीं कळवळ ॥
तों हे चार्वटीचे बोल । जन रंजवणें फोल ॥
न फळें उत्तर । नाहीं स्वामी जा सादर ॥
तुका म्हणे भेटी । जंव नाहीं दृष्टादृष्टी ॥

४५२. मन स्थिर होण्यास अनुभवदृढतेवांचून दुसरें
साधनच नाही.

अनुभवे अनुभव अवघाचि साधिला । तरि स्थिरावला मनु ठायीं ॥
पिटूनियां मुसे आला अलंकार । दग्ध तें असार होऊनिया ॥
एकचि उरलें कायावाचामना । आनंद भुवनामार्जी त्रयी ॥
तुका म्हणे आम्ही जिंकिला संसार । होऊनि किंकर विठोबाचे ॥

४५३. मी ज्याची इच्छा करीत होतो तें प्राप्त झाल्यानें आतां
मौन्यच धरलेलें बरें.

इच्छावें तें जवळीं आलें । काय बोले कारण ॥
नामरूपी पडिली गांठी । अवघ्या गोष्टी सरल्या ॥

मुकियाचे परि जीवीं । साखर जेवीं खादली ॥
तुका म्हणे काय बोले । आतां भलें मौन्यचि ॥

४५४. रक्त, श्वेत, पीत अंजनानें माझी दृष्टि दिव्य झाली आहे.

रक्तं श्वेतं कृष्णं पीतं प्रभा भिन्न । चिन्मय अंजन सुर्दलें डाळां ॥
तेणें अंजनगुणें दिव्य दृष्टी झाली । कल्पना निवाली द्वैताद्वैत ॥
देशकालवस्तुभेद मावळला । आत्मा निर्वाळला विश्वाकार ॥
न झाला प्रपंच आहे परब्रह्म । अहं सोहं ब्रह्म आर्कळलें ॥
तत्त्वमसि विद्या ब्रह्मानंद सांग । तेंचि झाला अंगें तुका आतां ॥

४५५. डोळ्यांत अंजन घातल्यावर सर्वत्र प्रकाश भरलेला दिसतो.

कळेल हे खूण । तरि दावी नारायण ॥
सत्य संतांपाशीं राहे । येरां भय आड आहे ॥
अणूचियां ऐसें । असे भरलें प्रकाशें ॥
इंद्रियांचे धनी । ते हे जाती समजूनी ॥
तर्क कुतर्क वाटा । नागवण घटापटा ॥
तुका म्हणे ल्यावें । डोळां अंजन बरवें ॥

४५६. देवाच्या पायांवर माथा ठेवावा तो उचलूं नये.

लौकिकासाठीं या पसान्याचा गोवा । कांहीं नाहीं देवा लागों येत ॥
ठेवावा माथा तो नुचलावा पायीं । ठायींचिये ठायीं हालों नये ॥
ढवाळिल्या मन वितुळेल रूप । नांव ऐसें पाप उपाधीचें ॥
तुका म्हणे देव प्रीतीनें कवळी । ठेवील जवळी उठवूनि ॥

१ तांबडें. २ पांढरें. ३ काळें. ४ पिंवलें. ५ घातलें. ६ अंजनामुळें.
७ निर्मळ होणें, प्रकाशणें. ८ स्वाधीन होणें. ९ लुटी. १० आलिंगन देणें.

४५७. जिकडे पाहीन तिकडे मायबाप विठ्ठलरखुमाई आहे.

जन विजने झाले आम्हां । विठ्ठलनामाप्रमाणे ॥

पाहे तिकडे मायबाप । विठ्ठल आहे रखुमाई ॥

वन पट्टणं एक भाव । अवघा ठाव सरता झाला ॥

आठव नाहीं सुखदुःखा । नाचे तुका कौतुके ॥

४५८. आतां एकांत सेवून काय उपयोग ? या जनांतच आनंद
भरलेला आहे.

काय ते विरक्ति न कळेचि आम्हां । जाणें एका नामा विठोबाच्या ॥

नाचेन मी सुखें वैष्णवांचे मेळीं । दिंडी टाळ घोळीं आनंदें या ॥

शांति क्षमा दया हे मी काय जाणें । विठ्ठलकीर्तने वांचूनियां ॥

कासया उदास होऊं देहावरी । अमृतसागरीं बुडोनियां ॥

कासया एकांत सेवूं तया वना । आनंद या जनामाजी असे ॥

तुका म्हणे मज आहे हा भरंवसा । विठ्ठल सरिसा चालतसे ॥

४५९. देवभक्तांनाचा त्रिवेणीसंगम.

पवित्र तो देह वाणी पुण्यवंत । जो वदे अच्युत सर्व काळ ॥

तयाच्या चितनें तरतील दोषी । जळतील राशी पातकाच्या ॥

देव इच्छी रज चरणींची माती । धांवत चालती मागे मागे ॥

काय त्या उरलें वेगळें आणीक । वैकुंठनायक जयां कंठीं ॥

तुका म्हणे देव भक्तांचा संगम । तेथे ओघ नाम त्रिवेणीचा ॥

४६०. हरिकीर्ति गात जाणाऱ्या भक्ताबरोबर अनंत हिंडतो.

कीर्तनाच्या सुखें सुखी होय देव । पंढरीचा राव संगी आहे ॥

भक्त जाय सदा हरिकीर्ति गात । त्यासर्वे अनंत हिंडतसे ॥

त्रैलोक्य भ्रमण करीत नारद । त्यासवें गोविंद फिरतसे ॥
 नारद मंजुळ सुस्वरें गीत गाये । मार्गी चालताहे संगें हारे ॥
 तुका म्हणे त्याला गोडी कीर्तनाची । नाहीं आणिकांची प्रीति ऐसी ॥

४६१. अतिसुखाहून सोलीं व सुख तें वैष्णवांच्या अंगणांत
 उभें आहे.

सोलीं व जें सुख अतिसुखाहूनि । उभें तें अंगणीं वैष्णवांच्या ॥
 वृंदावन सडे चौक रंग माळा । नाचतो सोहळा देखोनियां ॥
 भूषण मंडित सदा सर्वकाळ । मुद्रा आणि माळ तुळशी कंठीं ॥
 नाम ओघ मुखीं अमृताचें सार । मस्तक पवित्र सांहत रजें ।
 तुका म्हणे मोक्ष भक्ताच्या मना । नये हे वासना त्यांची करी ॥

४६२. आपण निजून नामसंकीर्तन केलें असतां नारायण
 उभ्यानें ऐकतो.

निजल्यानें गातां उभा नारायण । बैसल्या कीर्तन करितां डोले ॥
 उभा राहोनियां मुखीं नाम वंदे । नाचे हा गोविंद नाना छंदे ॥
 मार्गी चालतां मुखीं नाम वाणी । उभा चक्रपाणी मार्गे पुढे ॥
 तुका म्हणे यासी कीर्तनाची गोडी । प्रेमें घाली उडी नामासाठीं ॥

४६३. देव आपला हात उभारून आवडीचें दान भक्तांस देतो.

आवडीचें दान देतो नारायण । बाहे उभारोन राहिलासे ॥
 जें जयासी रुचे तें करी समोर । सर्वज्ञ उदार मायबाप ॥
 ठायीं पडिलिया तेंचि लागे खावें । ठायींचेचि घ्यावें विचारुनि ॥
 बीज पेरूनियां तेंचि घ्यावें फळ । डोरलेस केळ कैचें लागे ॥
 तुका म्हणे देवा बील कांहीं नाहीं । तुझा तूंचि पाहीं शत्रु सखा ॥

४६४. देव भक्ताचें सर्व काम न सांगतां करतो.
 भक्ता समागमें सर्वभावे हरि । सर्व काम करी न सांगतां ॥
 सांठवला राहे हृदयसंपूर्ण । बाहेर धाकुटी मूर्ति उभा ॥
 मागण्याची आस पाहे मुखाकडे । चिंतिल्या रोकडे मनोरथ ॥
 तुका म्हणे जीवभाव देवापारी । ठेवूनि कांहीं न मागती ॥

४६५. नारायणसंभोगांत तल्लीनता.
 आलिंगन कंठाकंठी । पडे मिठी सर्वांगें ॥
 न धडे मार्गे परतें मन । नारायण संभोगी ॥
 वचनासी वचन मिळे । रिघती डोळे डोळियांत ॥
 तुका म्हणे अंतर्ध्यानी । जीव जीवनीं विराल्या ॥

४६६. तुम्हांस काय पाहिजे तें देवाजवळ मागा, व त्यास आपलें
 दुःख निवेदन करा.
 उठा सकळ जन उठले नारायण । आनंदले मुनिजन तिन्ही लोक ॥
 करा जयजयकार वाद्यांचा गजर । मृदंग विणे अपार टाळ घोळ ॥
 जोडोनियां कर मुख पाहा सादर । पायांवरि शिर ठेवूनियां ॥
 तुका म्हणे काय पंढियंतें मागा । आपुलालें सांगा दुःख सकळ ॥

४६७. ज्यास हरीचें साहाय्य प्राप्त होतें त्याच्या अंगणांतील लता
 कल्पलता बनतात.
 सर्वपक्षींहरि साहे सखा झाला । ओल्या अंगणींच्या कल्पलता त्याला ॥
 सहज चाली चालतां पायवाटे । चिंतामणिसमान होती गोटे ॥
 तुका तरी सहज बोले वाणी । त्याचे घरीं वेदांत वाहे पाणी ॥

४६८. शेवटचा दिवस गोड व्हावा म्हणूनच इतका अट्टाहास
आजवर केला होता.

याजसार्थी केला होता अट्टाहास । शेवटचा दिस गोड व्हावा ।
आतां निश्चितीने पावलों विसांवा । खुंटलिया धांवा तृष्णेचिया ॥
कवतुक घाटे जालिया वेंचाचें । नांव मंगळाचें तेणें गुणें ।
तुका म्हणे मुक्ति परिणिली नोवरी । आतां दिवस चारी खेळीमेळी ॥

१८. रूपकें.

४६९. नामरूपी शेत पिकीव.

सेत करारे फुकाचें । नाम विठोबारायाचें ॥
 नाहीं वेठीं जेवां सारां । जाह्वांती नाहीं म्हणियारा ॥
 सरिक नाहीं दुसरा । धनी सारा तुझा तूं ॥
 जपतप नांगरणी । नलगे आटी दुनवणी ॥
 कर्म कुळेवणी । नलगे धर्मपाळी दोन्ही ॥
 ज्ञानपाभारी ती फणी । नलगे कराची पेरणी ॥
 बीज नलगे संचिताचें । पीक पिकलें ठार्याचें ॥
 नाहीं यमाचें चोरटें । विठ्ठल पागोऱ्याच्या नेटें ॥
 पीक न वजे हा भरंवसा । करी उद्वेग तो पिसा ॥
 सराई सर्व काळ । वायां न वजे घंटिकापळ ॥
 प्रेम पिकलें अपार । नाहीं सांठवावया थार ॥
 ऐसी जोडी जो चुकला । तुका म्हणे धिग त्याला ॥

४७०. निजूं नको: जागा राहून शेत राख.

घोणव्या सोंकरीं । सेत खादलें पाखरीं ॥
 तैसा खाऊं नको दगा । निदसुरा राहुनी जागा ॥
 चोरासर्वे वाट । चालोनि केलें तळपट ॥
 डोळे झांकुनी राती । कुंपीं पडे दिवसा ज्योती ॥

१ बिगारी. २ अन्नखर्च. ३ सरकारपट्टी. ४ जुलूम. ५ ढेंकळें माडून जमीन
 साफ करणें. ६ शेतांत बीं पेरण्याचें औत. ७ गोफण. ८ बळानें. ९ हंगाम. १०
 राखणदार. ११ अर्धवट झोपेत असलेला, अज्ञान. १२ वाटोळें. १३ खड्डा, आड.

पोसी चांझ गाय । तेथें कैची दूध साय ॥

/ फुटकी सांगडी । तुका म्हणे न पवे थडी ॥

४७१. शेताची मळणी करून ज्याचा भाग त्याला दे.

सेत आलें सुंगी सांभाळावे चारी कोन ।

पिक आलें परी केलें पाहिजे जतन ॥

सोंकरीं सोंकरीं सोहंकरीं ।

विसांवा तोंवरीं नको उभें आहे तों ॥

गोफणीस गुंडां घाली पागोन्याच्या नेटें ।

पळती हाहाकारें अवघी पावरांचीं थोटें ॥

पेटवूनी आगटी राहे जागा पालटुनी ।

पडलिया मानीं बळ बुद्धि व्हावीं दोनीं ॥

खळे दाणे विश्व सुखी करी हातां रासी ।

सारा सारुनियां ज्याचे भाग देई त्यासी ॥

तुका म्हणे मग नार्ही आपुलें कारण ।

निज आलें हातां भूस सां डलें निकणें ॥

४७२. अनुभवरूपी पाकाची सिद्धि.

सावडीं कांडण ओवी नारायण । निवडी आपण भूस सार ॥

मुसळ आधारीं आवरूनि धरीं । सांवरूनी थोरी घाव घालीं ॥

वाजती कांकणें अनुहातगजरें । छंद माहियेरे गाऊं गीतीं ॥

कांडितां कांडण नव्हे भाग शीण । तुजमजपण निवडे तों ॥

तुका म्हणे रूप उमटे आरिसा । पाक त्यासरिसा सिद्ध झाला ॥

४७३. सरवदा सांगतो कीं जो खरें बोलेल तो नरकाला जाईल.

ऐका गा ए भाई । सरवदा सांगतो काई ॥

१ हंगाम. २ संभळ करणें. ३ दगड. ४ सहाय. ५ दाणे काढून घेतललें कर्णास.

६ आविध्य सांगणारा.

येथे नाडेल माई । दोघां पुत्रांची ॥
 ते करिती तिची विटंबना । अवध्या प्रसिद्ध जना ॥
 एक न मारितां शाहाणा । तो जाण सुख न पवे ॥
 आणीक ऐका ऐका गा ए । सरवदा सांगतो काये ॥
 खरें बोले तो जाये । नरकामध्ये अधोगती ॥
 हें चौघांच्या मुखें । मना आणावें सुखें ॥
 अवघीं चुकतील दुःखें । खोटे बोला नरनारी ॥
 आणीक नाडेल एक जाण । सरवदा बोलतो वचन ॥
 जागें माझें चित्त म्हणोन । पाडिलें खान त्या घरीं ॥
 म्हणोनि न म्हणा माझें कांहीं । निजीं निजा सुखें ठायीं ।
 यत्न होईल तई । चोराठायीं विश्वास ॥
 आणीक एकी परी । सरवदा सांगतो थोरी ॥
 दुःख पावेल नारी । पतिव्रता या मर्धी ॥
 पांचांनीं दिधली हार्ती । म्हणोनि न मानावी निश्चिती ॥
 परपुरुषी होय रति । सुखगति ते पावे ॥
 आणीक एकी परी । सरवदा सांगतो तें करी ॥
 दान देतां जो चारी । नव्हे भला भला तो ॥
 तुका म्हणे आई । येथें नांव काई । सांगसी तें ठायीं । मरों रांडेचें ॥
 ४७४. कुलस्वामिनीपुढें अनाहताचा डंका वाजवून मनरूपी
 मेंढा मारा.

चौक^१ भरियेला आसनीं । पाचारिली कुळस्वामिनी ।

१ संकटांत पडणें. २ आई. ३ चोरी. ४ देवाला बसण्याकरतां पाटावर वस्त्र ठेवून त्यावर गडू तांदूळ वगैरे धान्याची केलेली चतुष्कोणी आकृति.

वैकुण्ठवासिनी । ये धांबोनी झडकरी ॥
 रंगा येई वो विठाई । सांवळिये डोळसे ॥
 तुझे श्रीमुख साजिरें । तें मी केधवां देखेन ॥
 रजतमधूपारती । पंचप्राणाची आरती ।
 अवघी सारोनी आइती । ये धांवत झडकरी ॥
 मन मारोनिया मॅढां मुठीं । आशा मनशा तृष्णा सुटी ॥
 भक्तिभाव नैवेद्य ताटीं । भरोनी केला हाकारा ॥
 डांकां अनुहात गजरें । येउनि अंगासी संचरे ।
 आपुला घेऊनि पुरस्कार । आरोग्य करी तुक्यातें ॥

४७५. आजपर्यंत कित्येकांचीं कोडीं देवीनें पुरविलीं आहेत.

साच माझा देव्हारा । भाक ठेवा भाव खरा ।
 त्रिगुणांचा फुलवरा । आणा विनंति सांगतों ॥
 माझे दैवत हें रंगीं । नाचे वैष्णवांच्या संगीं ।
 भरलें मग अंगीं । निवाड करी दोर्हीचा ॥
 तुझे आहं तुजपार्शीं । परि तूं जागा चुकलासी ।
 चिवडूनियां नासी । तुझ्या घरिच्यांनीं केली ॥
 आतां न पडे ठावें । वांचूनिया माझ्या देवें ।
 अंधकारें व्हावें । नासु ठाव शोधावा ॥
 आंधळ्यासी डोळे । देते पांगुळासी पाय ।
 वांझा पुत्र होय । नवस पुरविते विठाई ॥
 उगविलीं कोडीं । मागे कित्येकांचीं बापुडीं ।
 तुका म्हणे घडी । न लगे नवस द्या आधीं ॥

४७६. कुळींच्या कुळदेवतेपुढें असुर कांपत असले तरी आम्हांस ती माताच आहे.

खेचर खडतर । काळ कांपती असुर ।
 नांदे भीमातीर । पंढरपुरपाटणी ॥
 आतां करीं कां रे हांकारा । सहस्रनामें एकसरा ।
 दवडिते खेचरा । अंगसंगें धरूनी ।
 सीते झाली झडपणी । राहाणें वासुंगीच्या बनीं ।
 पावली जननी । झोंटि मोकळीया केशी ॥
 लाविलें कावरें । प्रलडाद म्हासासुरें ।
 आली एकसरें । दांत खात रंगासी ॥
 वसुदेवाची बाळें । सात खादलीं ज्या काळें ।
 आली भोगवेळे । तयाकारणें तेथें ॥
 पांडवें बापुडीं । वार्ज केलीं फिरती वेडीं ।
 धांवोनियां काढी । अंगसंगें त्राह्मांटावेलीं ॥
 नामाचें चिंतन । तेथें धांवते आपण ।
 न विचारिते हीण । भाव देखे जयाचा ॥
 कुळींची कुळदेवता । तुका म्हणे आम्हां माता ।
 काय भय भूनां । काळ यमदूतांचें ॥

४७७. माझ्या अंगांत खडतर देवता संचरली असल्यानें मला चंद्रभागेतीरीं नेऊन घाला.

झाली झडपणी खडतर देवता । संचरली आतां निघों नये ॥
 मज उपचार झणी आतां करा । न सोहे दुसरा भार कांहीं ॥
 नेऊनियां घाला चंद्रभागेतीरीं । जीया नाहीं उरी कांहीं आतां ॥
 तुका म्हणे कळों आलें वर्तमान । माझें तों वचन आच्छादलें ॥

१ पिशाच. २ बोलावगे. ३ एकदम. ४ अशोक. ५ हिरण्यकश्यपु हा हिषासुर. ६ निष्कल. ७ प्रातःष्ठस चढवणें.

१९ व्यवहारचातुर्य.

४७८. लावण्य हें दुःखमूळ आहे.

स्त्रियांचा तो संग नको नारायणा । काष्ठा या पाषाणा मृत्तिकेच्या ॥
नाठवे हा देव न घडे भजन । लांचावले मन आवरेना ॥
दृष्टिमुखें मरण इंद्रियांच्या द्वारे । लावण्य तें खरें दुःखमूळ ॥
तुका म्हणे जरी अग्नि झाला साधु । तरी पावे बाधु संघट्टणें ॥

४७९. संतांचा कंटाळा करून परस्त्रीस मात्र आदरानें पाहतो.
संत देखोनियां स्वयें दृष्टी टाळी । आदरें न्याहाळी परस्त्रीसी ॥
घीट ये कर्णासी संतवाक्यामृता । स्त्रीशब्द ऐकतां निवे कर्ण ॥
कथेमार्जी नीज वाढे नित्यक्षणीं । स्त्रियेचे कीर्तनीं प्रेमें जागे ॥
तुका म्हणे तुम्हीं क्रोधासी न यावें । स्वभावा करावें काय कोणीं ॥

४८०. मेघ आकाशांत आले कीं मयूर नाचलाच.
न लगे चंदना पुसावा परिमळ । घनस्पतिमेळ हाकारुनी ॥
अंतरीचें धांवें स्वभावें बाहेरी । धरितांही परी आवरेना ॥
सूर्य नाही जागे करीत या जना । प्रकाश किरणा कर म्हण ॥
तुका म्हणे मेघ नाचवी मयूरें । लपवितां खरें येत नाही ॥

४८१. रांगोळीचा खडा द्विज्याप्रमाणें चमकतो, पण पारस्त्री त्याकडे
पहात सुद्धां नाहींत.

तांबियाचें नाणें न चले खऱ्या मोलें । जरी द्विजविलें देशोदेशीं ॥
करणीचें कांहीं न मने सज्जना । यावें लागे मना वृद्धांचिया ॥

१ संवकणें. २ म्हणून. ३ कृत्रिम.

तु. ११

हिरियासारिखा दिसे शिरगोळां । पारखी तो डोळां न पाहाती ॥
 देऊनियां भिंगे कामाविलें मोर्ती । पारखियां हातीं घेतां नये ॥
 तुका म्हणे काय नटोनियां व्यर्थ । आपुलें हें चित्त आपणा ग्वाही ॥

४८२. ज्याचे अंगीं मोठेपण त्यास कठीण यातना भोगाव्या लागतात.

लहानपण दे गा देवा । मुंगी साखरेचा रवा ॥
 पेरवत रत्न थोर । त्यासी अंकुशाचा मार ॥
 ज्याचे अंगीं मोठेपण । तया यातना कठीण ॥
 तुका म्हणे जाण । व्हावें लहानाहुनि लहान ॥

४८३. महापुरामध्ये झाडें वाहून जातात, पण लव्हाळे वांचतात.

नीचपण बरें देवा । न चले कोणाचाही दावा ॥
 महापुरें झाडें जाती । तेथें लव्हाळे राहती ॥
 येता सिंधूच्या लहरी । नम्र होतां जाती वरी ॥
 तुका म्हणे कळ । पाय धरिल्या न चले बळ ॥

४८४. कल्पतरूखालीं बसलें असतां मागितलेलीं फळें प्राप्त होतात.

कल्पतरूखालीं । फळें येतीं मागितलीं ॥
 तेथें बैसल्याचा भाव । विचारुनि बोले ठाव ॥
 घावें तें उत्तर । येतो प्रीतीचा तो फेर ॥
 तुका म्हणे मनीं । आपुल्याचि लाभहानी ॥

४८५. अज्ञानी मनुष्याचें ध्यान विषयांकडे असल्याने त्यास
 सनातन ब्रह्म कसें प्राप्त होईल?

अज्ञानाची भाक्ति इच्छिती संपत्ती । तयाचिये चित्तीं बोध कैचा ॥
 अज्ञानाची पूजा कामिक भावना । तयाचिया ध्याना देव कैचा ॥

१ गारगोटी. २ अभ्रकाचें पुट देणें. ३ साक्ष. ४ समुद्र. ५ लाटा. ६ युक्ति.

अज्ञानाचें कर्म फळीं ठेवी मन । निष्काम साधन तया कैचें ॥
 अज्ञानाचें ज्ञान विषयावरी ध्यान । ब्रह्म सनातन तया कैचें ॥
 तुका म्हणे जळो ऐशियांचें तोंड । अज्ञानाचें बंड वाढविती ॥

४८६. पुराणिकाची दाढी पाहून एका बाईस आपल्या
 बोकडाची आठवण झाली.

देखोनि पुराणिकाची दाढी । रडे फुंदे नाक ओढी ॥
 प्रेम खरें दिसे जनां । भिन्न अंतरीं भावना ॥
 आवरितां नावरे । खुर आठवी नेवरे ॥
 बोलों नये मुखवाटां । म्हणे होता व्यांचा तोटा ॥
 दोन्हीं सिंगें चारी पाय । खुणा दावी म्हणे होय ॥
 मना आणितां बोकड । मेला त्याची चरफड ॥
 होता भाव पोटी । मुखा आलासे सेवटी ॥
 तुका म्हणे कुडें । कळों येतें तें रोकडें ॥

४८७. तुला एक शेर अन्नाची चाड आहे, विनाकारण तृष्णा
 कां वाढवितोस?

एक शेरा अन्ना चाड । येर वाडगी बडबड ॥
 कां रे तृष्णा वाढविसी । बांधवूनि मोहपार्शी ॥
 औट हात तुझा जागा । येर सिणसी घाडगा ॥
 तुका म्हणे श्रम । एक विसरतां राम ॥

४८८. जो आपल्या घरास आग लावतो त्यास राहण्यास
 कोठें जागा आहे?

मातेचीं जो थानें फाडी । तया जोडी कोण ते ॥
 वेदां निंदी तो चांडाल । अष्ट सुतकिया बळ ।

आगी लावी घरा । मग वसती कोठें थारा ॥
तुका म्हणे वर्म । येरा नाचवितो भ्रम ॥

४८९. धनमान, सुखदुःख, प्रारब्धानेंच प्राप्त होतात.

प्रारब्धेंचि जोडे धन । प्रारब्धेंचि घाटे मान ॥
सोस करिसी घायां । भज मना पंढरीराया ॥
प्रारब्धेंचि होय सुख । प्रारब्धेंचि पावे दुःख ॥
प्रारब्धेंचि भरे पोट । तुका करीना बोभाट ॥

४९०. खलदुर्जन कांहीं मोल न घेतां आमच्या देहाची
पासोडी शुद्ध करितात.

असो खळ पेसे फार । आम्हां त्यांचे उपकार ।
करिती पातकांची धुणी । मोल न घेतां साबणीं ।
फुकाचे मजूर । ओझें वागविती भार ॥
पार उतरून म्हणे तुका । आम्हां आपण जाती नरका ॥

४९१. जो विनाकारण निंदा करितो तो मागच्या जन्मीं
परीट किंवा न्हावी असावा.

जन्मांतरींचा परीट न्हावी । जात ठावी त्यानें ते ॥
वाखर जैसा चरचरी । तोंड करी संवर्दणी ॥
पूर्वजन्मीं शिखासूत्र । मळमूत्र अंतरीं ॥
तुका म्हणे करिती निंदा । धुवटधंदा पुढिलांचा ॥

४९२. गुरूनें मेघवृष्टीनें उपदेश करावा, पण शिष्य करूं नये.

मेघवृष्टीनें करावा उपदेश । परि गुरूनें न करावा शिष्य ।

वांटा काभे त्यास । केल्या अर्धकर्माचा ॥
 द्रव्य वेंचावें अन्नछत्री । भूतीं घावें सर्वत्र ।
 न घ्यावा हा पुत्र । उत्तम याती पोसणां ॥
 बीज न पेरावें खडकीं । ओल नाही ज्याचे बुडखीं ।
 थीतां ठके सेखीं । पाठीं लागे दिवाणें ॥
 गुज बोलावें संताशीं । पत्नी राखावी जैसी दासी ।
 लाड देतां तियेसी । वांटा पावे कर्माचा ॥
 शुद्ध कसूनि पाहावें । वरिल रंगा न भुलावें ।
 तुका म्हणे घ्यावें । जया नये तुटी तें ॥

४९३. मुंगीवर हत्तीची झूल घालण्यांत उपयोग काय ?

अधिकार तैसा करूं उपदेश । साहे ओझें त्यास तेंचि घावें ॥
 मुंगीवरी भार गजाचें पालाण । घालितां ते कोण कार्यसिद्धि ॥
 तुका म्हणे फांसे वाघुरा कुन्हाडी । प्रसंगीं ते काढी पारधी तो ॥

४९४. संतसंगतींत वास करूं नये; कारण एखादेवेळीं त्यांचे
 गुणदोष अंगीं यावयाचे !

संतसंगतीं न करावा वास । एखादे गुणदोष अंगा येती ॥
 मग त्या दोषा नाहीं परिहार । होय अपहार सुकृताचा ॥
 तुका म्हणे नमस्कारावे दुरून । अंतरीं धरून राहे रूप ॥

४९५. संसारयात्रेस आलेल्या लोकांनीं तुटीचा माल भरूं नये. .
 संवसारसांते आले हो आइका । तुटीचें तें नका केणें भरूं ॥
 लाभाचा हा काळ अवघे विचारा । पारखी ते करा साह्य येथें ॥

१ पोसावयाचें मूल, दत्तक. २ न्यायाची कचेरी. ३ झूल. ४ पाश. ५ जाळें.
 ६ दूर करणें, निरसन. ७ बाजार. ८ तोट्याचा, ९ माल.

शृंगारिलें दिसे न कळे अंतर । गोंधिला पदर उगवेना ॥
तुका म्हणे खोटें गुंफता विसोरें । हातींचिया खरें हातीं ध्यावें ॥

४९६. खऱ्याची परीक्षा करून तें गांठी बांधा.

सकळिकांच्या पायां माझी विनवणी । मस्तक चरणीं ठेवितसें ॥
अहो श्रोते वक्ते सकळही जन । बरें पारखून बांधा गांठी ।
फोडिलें भांडार धन्याचा हा माल । मी तंव हमाल भारवाही ॥
तुका म्हणे चाली झाली चहुं देशीं । उतरला कसीं खरा माल ॥

४९७. आंधळ्यास मोत्याची किंमत काय ?

मृगाचिये अंगीं कस्तुरीचा वास । असे ज्याचा त्यास नसे ठावा ॥
भाग्यवंत घेती वेंचूनियां मोल । भारवाही मेले वाहतां ओझें ॥
चंद्रामूर्ते तृप्ति पारणें चकोरा । भ्रमरासी चारा सुगंधाचा ॥
अधिकारी येथें घेती हातवटी । परीक्षवंतां दृष्टी रत्न जैसें ॥
तुका म्हणे काय आंधळियां हातीं । दिलें जैसें मोतीं वायां जाय ॥

४९८. देव घेण्यास रुकामोल कांहीं लागत नाही.

देव ध्या कोणी । आइता आला घर पुसोनि ॥
देव न लगे देव न लगे । सांठवणाचे रुधले जागे ॥
देव मंदला देव मंदला । भाव बुडाला काय करूं ॥
देव ध्या फुका देव ध्या फुका । न लगे रुका मोल कांहीं ॥
दुबळा तुका भावहीन । उधारा देव घेतला ऋण ॥

४९९. आपलें वर्म सांगूं नये; उगीच लोकांमध्ये भ्रम असूं द्यावा.

न सांगावें वर्म । जर्नीं असों द्यावा भ्रम ॥

उगीच लागतील पाठी । होतीं रितींचं द्विपुंटी ॥

शिकविल्या गोष्टी । शिकोन न धरिती पोटीं ॥

तुका म्हणे सीण । होइल अनुभवाविण ॥

५००. मनांत देवाचें चिंतन करणें हाच उत्तम शकुन.

अवघा तो शकुन । हृदयीं देवाचें चिंतन ॥

येथें नसतां वियोग । लाभा उणें काय मग ॥

छंद हरिच्या नामाचा । शुचिर्भूत सदा वाचा ॥

तुका म्हणे हरिच्या दासां । शुभकाल अवघ्या दिशा ॥

तुकारामवचनामृत

अभंगसूचि

अ.	पृष्ठ.		पृष्ठ.
अखंड जया तुझी	३७	आजि आनंदु रे	५२
अणुरेणुयां थोकडा	६९	आजी ओस अमरावती	११२
अद्वैतीं तों नाहीं	११६	आणीक दुसरें	८६
अधिकार तैसा	१६५	आंत हरि बाहेर हरि	५५
अनुभवें अनुभव	१५०	आतां काय खावें	४
अनुसरे त्यासी	१२२	आतां केशिराजा हेचि	२१
अनुहातध्वनि वाहे	१४६	आतां गुणदोष	३४
अनुहातीं गुंतला	५४	आतां तुझा भाव	२५
अनंत ब्रह्मांडें	१११	आतां नको चुकों	३४
अनंताच्या ऐकों	११०	आतां नव्हे गोड	५७
अमर आहां अमर आहां	१४३	आतां मी अनन्य	२९
अमर तूं खरा	१३८	आतां मी सर्वथा	६५
अवघा तो शकुन	१६७	आतां येथें झाली	१७
अवघ्या वाटा झाल्या	१०२	आतां सांडूं तरी	४२
अवचितांचि हातीं ठेवा	५०	आत्मस्थिति मज	११७
अशक्य तें तुम्हां	१३	आपुलिया बळें	६८
असत्य वचन होतां	८३	आपुलें गांवींचें	३७
असो खेळ ऐसे	१६४	आपुलें मरण पाहिलें	६३
अज्ञानाची भक्ति	१६२	आपुल्यां आम्हीं पुसिलें	५१
आ.		आमुचा स्वदेश	५९
आगी देखोनि सती	१०४	आमुचिया भावें	४४
		आमुचें उचित	५८

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
आम्हांसाठीं अवतार	१२४	उपचाराशीं वाज	१७
आम्हीं जाणावें तें काई	२६	उपासा सेवटीं	४१
आम्हीं जाणों तुझा भाव	१३९	उंच नीच कांहीं	१२८
आम्हीं जातों तुम्हीं	१६		
आम्हीं मागों ऐसें	९६	ए.	
आम्हीं मेलों तेम्हां	६४	एक पाहतसां	१९
आम्हीं म्हणों कोणी	४५	एक म्हणती आम्हीं	११५
आम्हीं वैकुंठवासी	७३	एकविध नारायण	७८
आम्हीं हरीचे संवगडे	७१	एकवेळे केलें रितें	६४
आलिंगन कंठाकंठीं	१५४	एक शेरा अज्ञा	१६३
आलें देवाचिया मना	१२०	एकाचिये वेठी	५५
आलें फळ तेम्हां	९१	एकांतीं लोकांतीं	६६
आवडीचें दान	१५३		
आवडी धरुनि करुं गेलों	३३	ऐ.	
आवडे हें रूप	५५	ऐका गा ए भाई	१५७
आहे ऐसा देव	१४३	ऐका वचन हे संत	१२
		ऐसें भाग्य कई	३९
इ.		ऐसें सत्य माझें	४२
इच्छावें तें जवळीं	१५०		
इच्छिती तयांसी	११४	ओ.	
इहलोकींचा हा देहे	२०	ओलें मूळ भेदी	७८
		ओस झाल्या दिशा	३०
उ.			
उजळलें भाग्य आतां	५०	अं.	
उजळावया आलों	७२	अंतरींची ज्योती	१११
उठा सकळ जन	१५४	क.	
उद्धवअक्रुशीं	२७	कई ऐसी दिशा	२९

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
कई मात माझे	३९	काय देवापाशीं उणें	११९
कथा शिवेणीसंगम	९८	काय देह घालूं	४८
कथा देवाचें हें ध्यान	९७	काय भोविलें बाहेरीं	८३
कथेची सामग्री	९८	काय मी उद्धार	३८
कन्या सासुन्यासी जाये	२९	काय म्यां मानावें	१४
कपट कांहीं एक	१३०	काय साधनाच्या कोटी	१४७
करविली तैसी	६	काय सांगों आतां	३४
कराबा वर्षाव	४१	कारणा कारण	१०९
करावा संकोच	१३३	कां रे नाठविसी	१२१
करितों कवित्व	६८	कां रे प्रेमें मातलासी	११२
करिसी कीं न करिसी	३४	कां रे माझा तुज	४६
करीं धंदा परि	२१	कांस घालोनि बळकट	७२
करुनी चाहाडी	४७	कासया जी ऐसा	११९
करूं कवित्व	६	कासियानें पूजा करूं	५९
करुनि चिंतन खेळों	६२	कासिया पाषाण	१०३
कल्पतरूखालीं	१६२	कांहींच मी नव्हे	५९
कवणाचें कारण	१०३	काळावरी घालूं	४६
कस्तुरीचें रूप	१०६	कीर्तनाच्या सुखें	१५२
कळलें माझा तुज	४८	कुमुदिनी काय जाणे	९६
कळेल हे खूण	१५१	कृपाळु सज्जन तुम्हीं	३९
कळों आलें ऐसें	४३	कें वाहावें जीवन	८३
कां गा केविलबाणा	४६	कोठें गुंतलासी	२८
कां जी आम्हां	३३	कोण घरा येतें	४
कापो कोणी माझी	७	कोण पुण्य फळा आलें	५१
काम नाही काम नाही	५८		
काय जाणें मी पामर	८	ख.	
काय ते विराक्ति	१५२	खेचर खडतर	१६०

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
ग.		जप तप ध्यान	११०
गायनाचे रंगीं	९९	जरा कर्णमुळीं	१८
गुरुमार्गामुळें भ्रष्ट	८८	जरि हा हो कृपा	१४८
गोविंद गोविंद	१५	जाणावें तें काय	९२
गंधर्व अग्नि सोम	३०७	जळे माझी काया	९
		जळो माझी ऐसी	११५
घ.		जाउनियां तीर्था	८४
घातला दुकान	१३६	जाणतें लेंकरूं	१४५
घेसी तरी घेई	८५	जाणोनि नेणतें	१०५
घोंटवीन लाळ	५३	जाय जाय तूं पंढरी	११३
		जाय तिकडे लागे पाठीं	५७
च.		जीवेंसाठीं यत्नभाव	१०३
चवदा भुवनें	१४१	जे कां रंजले गांजले	१३३
चाल केलासी मोकळा	७३	जे केली आळी	२६
चाल घरा उभा	१४०	जेणें तुज झालें रूप	४४
चाले हें शरीर	११८	जेथें कीर्तन करावें	९९
चित्त शुद्ध तरी	९	जेणें घडे नारायणीं	७९
चिरगुटें घाल्लनि	१२९	जेथें जातों तेथें	५५
चोराचिया धुडका	६९	जेथें जेथें जासी	२२
चौक भरियेला आसनीं	१५८	जेथें देखें तेथें	६०
		जोडी कोणासाठीं	४७
ज.		ज्याची खरी सेवा	१२१
जगा काळ खाय	६३	ज्या ज्या आम्हांपाशीं	१२१
जन देव तरी	१२०		
जन हें सुखाचें	२०	झ.	
जन विजन झालें	१५२	झाडें बोरपोनि	८०
जन्मातारिंचा परीठ	१६४	झाला प्रेतरूप	६४

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
झाली झडपणी	१६०	तुम्हीं संत मायबाप	१३१
झाली होती काया	९३	तूं कृपालु माउली	७
		तूं माउलीहून मायाळ	८
ट.		तेरा दिवस झाले	६
टंवकारुनि दृष्टी	८७	तैसे नव्हों आम्हीं	६२
		तोचि लटिक्यामाजी भला	११६
ठ.		तोंवरि तोंवरि जंबूक	७०
ठेबिलें जतन	६६	तोंवरि तोंवरि शोभतील	७१
		त्याजिलें भेटवी	१५
त.		त्रिपुटीच्या योगें	१२५
तरले ते मागें	४३	त्रैलोक्य पाळितां	१२२
तरी आम्हीं तुझी	१२३		
तरी कां नेणते होते	७९	थ.	
तरुवर बीजापोटीं	१३९	थडियेसीं निघतां	७९
तळमळें चित्त	३३	थोर अन्याय केला	७
तांबियाचें नाणें	१६१		
तारुं लागलें बंदरीं	११०	द.	
तीर्थी धोंडा पाणी	१३५	दह्याचिये अंगीं	१२०
तुका वेढा अधिचार	१४६	दाता नारायण	५६
तुज दिला देह	३५	दाप घेऊनियां धुंडिती	६१
तुजलागीं माझा	२८	दुधाळ गाढवी	१०७
तुजविण वाणी	१४८	दुष्काळें अजें	२८
तुझा संग पुरे	४५	दुष्ट आचरण	३१
तुझे दारीचा कुतरा	४०	दुःखाचिये साटीं	११०
तुझे बर्म ठावें	२२	देखोनि पुराणिकाची दाढी	१६३
तुम्हां आम्हां तुटी	४२	देव ध्या कोणी	१६६
तम्हीं माझा देवा	३१	देव झाले अवघे जन	५९

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
देव ते संत	१३८	न.	
देव पाहों देव पाहों	१३२	न करवे धंदा	५
देव भक्तालार्गी	५	न करी तळमळ	९५
देव राखे तया	१२५	न कळे तें कळों येईल	९४
देवा ऐके हे विनंति	११७	नका दंतकथा	१४७
देवाचा भक्त तो	१३१	नको कांहीं पडों	१४
देवाची ते खूण	६०	नको देऊं देवा	१८
देवाचें भजन	१४९	नको नको मना गुंतू	३०
देवाच्या निरोपें	१५०	नको ब्रह्मज्ञान	११९
देवाच्या संबंधें	१४३	नको सांडूं अन्न	८५
देवा तूं आमुचा कृपाळ	५४	न देखवे डोळां	१३
देवाबरी भार	११८	न देखोन कांहीं	५८
देवासी अवतार	१३८	न बोलावें परि	४५
देवासी लागे सकळांसी पोसावें	१४०	नभोमय जालें जळ	५६
देह तंव असे	९५	न मनावें तैसें	८५
देहबुद्धि वसे	८२	न मिळो खावया	१८
द्याल ठाव तरी	६	नये जरि तुज	१०३
द्रव्य घेऊनियां कथा	९९	नये नेत्रीं जळ	१५०
ध.		नये पुसों आम्हां	११९
धन्य मी मानीन	५२	नरस्तुति आणि	८१
धर्माचें पाळण	७०	न लगे चंदना	१६१
धरितों वासना	४३	नसतां अधिकार	८८
धबळलें जगदाकार	५३	न सरे लुटितां	१३६
धांकल्याचें मुखीं	१४६	न सांगावें बर्म	१६७
धीर तो कारण	१२३	नव्हती आली सिसां	८
ध्यानीं ध्यातां पंढरिराया	१४८	नव्हती ते संत	१२९
ध्यानीं योगिराज	१२६	नव्हे ब्रह्मज्ञान बोलतां	१३१

	पृष्ठ.		पृष्ठ
नव्हे सुख मज	३६	पराबिया नारी माउलीसमान	८१
नाम उच्चारितां कंठीं	९०	पवित्र तें कुळ	१०६
नाम गोड नाम गोड	९६	पवित्र तो देह	१५२
नाम घेतां कंठ	९२	पाठीं पोटीं देव	१००
नाम घेतां मन निवे	९२	पाप ताप दैन्य	१३६
नामदेवें केलें स्वप्रामाजीं	५	पाळिला विधी	६४
नामसंकीर्तन साधन	९०	पुढें गेले त्यांचा	१४५
नाहीं आम्हां शत्रु	१३३	पुण्यपापा ठाव नाहीं	१३४
नाहीं काष्ठाचा गुमान	११४	पुत्राची वारता	१५०
नाहीं कंटाळलों	९३	पुरली धांव कडिये	४१
नाहीं देवापाशीं	१५	पुसावेंसें हेंचि	२९
नाहीं येथें वाणी	६६	पैल आले हरि	१६
नाहीं रूप नाहीं नांव	१०३	पैल घरीं झाली चोरी	१९
नाहीं संतपण मिळत	१३४	पोटीं शूळ अंगीं	३५
नाहीं त्यांची शंका	१४६	पंडित वैदिक	१०
निजल्यानें गातां	१५३	पंढरीची वारी	४
नित्य मनासी करितों	४०	पंढरीचें भूत मोठें	११२
निर्वाहापुरतें	७७	पांडुरंगा कळं प्रथम	११
नीचपण बरें देवा	१६५	पांडुरंगें सत्य केला	५४
नेणें अर्थ कांहीं	६७	पिंडपोषकाच्या जठो ज्ञानमोष्टी	८७
		पिंड पोसावें हें	१८
		अर्पच परमार्थ	७९
प.			
पढतां जडभारी	८६	प्रमाण त्याच्या बोला	१२७
पळिली हे रुढि	१४४	प्राक्कनाच्या योगें	६७
पर्जन्यें पडावें	१२०	प्रारब्ध क्रियमाण	१३५
पस्फुटावें सुख	१०४	प्रारब्धोंचि जोडे धन	१६४
पराधीन माझे	४५	प्रेम अमृताची धार	९८

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
फ.		भक्तीचिया पोटी	६७
फाजितखोरा मना	१७	भक्तांचा महिमा	१३९
फटकाळ देव्हारा	१४४	भगवें तरी श्वान	८२
फिरविलें देऊळ	१२८	भार देखोनि वैष्णवांचे	१२३
		भावनेच्या मुळें	१०४
ब.		भावबळें कैसा	२७
बरवा झाला वेवसाव	४९	भावबळें विष्णुदास	६५
बरें आम्हां कळों आलें	४४	भाषापुढें बळ	१४०
बरें झालें देवा	४	भिक्षापात्र अवलंबणें	१२२
बरें देवा कुणबी	३	भीत नाहीं आतां	१४
बहुतां दिसांची आजि	५१	भुंकुनियां सुनें	१३७
बळें बाह्यात्कारें	३१	भूत भविष्य कळों	१३२
बाप करी जोडी	६५	भोजन पां शांतीचें	१०४
बाप मेला न कळतां	५		
बेगडाचा रंग	२५	म.	
बैसोनि निवांत	९०	मऊ मेणाटूनि आम्हीं	१३४
बैसोनि निश्चळ	१२७	मज ते हांसतील संत	३८
बोलावा विठ्ठल पहावा विठ्ठल	६१	मज नाहीं धीर	४३
बोलिली लेंकुरें	१६	मजपुढें नाहीं आणीक	३५
ब्रह्मरस घेई काढा	९५	मन माझे चपळ	३०
ब्रह्मज्ञान जरि	७१	महुरा ऐसीं फळें	१४७
ब्राह्मण तो नव्हे	३०७	मागणें तें मागों देवा	११९
ब्राह्मण तो याति	१०७	मागें जैसा होता	३१
		मागें नेणपणें घडलें	७२
भ.		मागें बहुतां जन्मीं	७०
भक्तकृणी देव	१२६	माझा पहा अनुभव	५७
भक्ता समागमें	१५८	माझिया मीपणावरी	३३

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
माझिये जातींचे	२२	याजसाठीं केला होता	१५५
माझिये मनींचा	३	यातिमतिहीन	५१
माझी मज आली	१०	याति शूद्र वंश	१२
माझे मज कळों	३०	येतील अंतरा	३७
माझे माथां तुझा हात	५६	येथें दुसरी न सरे आटी	८४
माझे लेखीं देव मेला	४८		
माझ्या इंद्रियांसी	१४९	र.	
माझ्या विठोबाचा कैसा	१२६	रक्त श्वेत कृष्ण	१५१
मातेचीं जो थानें	१६३	रवि दीप हिरा	१३५
मारगीं चालतां	१२५	रात्रीदिवस आम्ही	३०
मारगीं बहुत	१०९	राम म्हणे वाट चालीं	९३
मी अवगुणी अन्यायी	९		
मीचि मज व्यालों	५६	ल.	
मी तंव अनाथ	३२	लटिकें हांसें लटिकें रडें	१४४
मुखें बोलावें तें	४१	लय लक्षनियां झालों	८४
मुंगी आणि राव	१४	लहानपण दे गा देवा	१६२
मुंगीचिया घरीं	९७	लक्षुनियां योगी	१४२
मृगाचिये अंगी	१६६	लागलें भरतें	९१
मृत्युलोकीं आम्हां	६१	लावुनि काहाळा	१००
मेघवृष्टीनें करावा	१६४	लोकमान देहसुख	२६
मैंद आला पंढरीस	१११	लौकिकासाठीं या	१५१
मोक्षपद तुच्छ केलें	११४		
म्हणविती ऐसें	१२९	व.	
म्हणसी होऊनि निश्चिंता	८६	वचनाचा अनुभव	६८
		वेद साक्षत्वेसीं	६६
य.		वणू महिमा ऐसी	६१
यम सांगे दूतां	१००	वाटे या जनाचें	१९

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
वायांविण वाढविला	४७	सद्गुरुरायें कृपा	१
वाळूनियां जन	३६	समर्थांचे पोटीं	४७
बिठो सांपडावयां हातीं	२१	समुद्रवल्यांकित पृथ्वीचें दान	९४
बिठुल मुक्तिदाता	११६	सर्प भुलोन गुंतला	४०
विश्वां विश्वभर	१४२	सर्वपक्षीं हरि साहे	१५४
विषयीं विसर पडिला	५३	सर्वविशीं आम्ही	२७
वेद अनंत बोलिला	९१	साच माझा देव्हारा	१०५
वेदविहित तुम्हीं	१०८	साता दिवसांचा जरी	९५
वेदाचा तो अर्थ	९१	साधकाची दशा	७९
वैष्णव चोरटीं	१३७	साधूनि बचनाग खाती	७८
वृष्णव तो जया	१३४	सारावीं लिगाडें	८०
वोणव्या सोंकरीं	१५६	सारासारविचार	९५
		सावडीं कांडण	१५७
श.		सांवळें रूपडें	१०९
शरीर दुःखाचें कोठार	८२	सुख वाटे येचि ठायीं	१३६
शिकविला तैसा पढों	३६	सुखाचें ओतलें	४९
शिष्याची जो नेघे सेवा	८७	सुखें घेऊं जन्मांतरें	११८
कसनकादिकीं	१४८	सेत आलें सुगी	१५७
शुभ झाल्या दिशा	५२	सेत करारे फुकाचें	१५६
शोधूनि अन्वय	६६	सेवितों हा रस	७३
स.		सोपें वर्म आम्हां	९९
सकळ चिंतामणि	२०	सोलीं जें सुख	१५३
सकळिकांच्या पायां	१६६	संकोचोनि काय	१५
सत्यसंकल्पाचा दाता	१२७	संत देखोनियां	१६१
सदा नामघोष	११७	संतसंगतीं न करावा	१६५
सदैव तुम्हां अवघें	१४९	संतांचा महिमा	१३०
		संतांचीं उच्छिष्टें	६८

	पृष्ठ.		पृष्ठ.
संपदा सोहळा	१०९	हारपोनि गेली निशी	६३
संवसारसांते आले	१६५	हित व्हावें तरी	९४
संसारसंगे परमार्थ जोडे	८१	हिरा ठेवितां ऐरणीं	१३१
संसाराच्या भेणें	५७	हिरा शोभला कोंदणीं	५३
सांगों जाणती शकुन	१३२	हीन माझी मति	३५
सांडुनियां सर्व लौकिकाची	१२२	हेंचि दान देगा देवा	११८
सेंदरीं हेंदरीं दैवतें	१४२	होईन खडे गोटे	२३
स्त्रियांचा तो संग	१६१	होईल जाला अंगें	१४०
स्वप्नांचिया गोष्टी	६२	हो कां पुत्र पत्नी	७९
स्वप्नी तोही कैसा	२५		
स्वामीसी संकट	३४	क्ष.	
		क्षणक्षणां सांभाळितो	२४
ह.		क्षणक्षणां हाचि	८०
हरिकथे नाहीं	९७	क्षरला सागर	१४४
हरि तूं निष्ठुर	१२३	ज्ञ.	
हरिनामवेली पावली	२२	ज्ञानियांचा राजा	१५
हरीचिया भक्ता	१२४	ज्ञानियांचे घरीं	२३

TUKARAMA

TABLE OF HEADINGS

Part Ist: Tukarama's Mystical Career

CHAPTER	PAGE
1 Historical Events in his life.	1
2 Tukarama as Spiritual Aspirant.	17
3 The Dark Night of Tukarama's Soul.	25
4 The Ecstatic and Post-ecstatic experiences of Tukarama.	49

Part IInd: Tukarama's Mystical Teaching

5 Preparation for mystic life.	77
6 The Spiritual Teacher.	87
7 The Name.	90
8 Kirtana.	97
9 Bhakti.	102
10 Castes.	101
11 The God of Pandharpur.	109
12 Theistic teaching about God.	114
13 God's Office for the Saints.	121
14 Characteristics of Saints.	129
15 The Identity of Saints with God.	138
16 Tukarama's pantheistic teaching.	142
17 Doctrine of Mystical Experience.	145
18 Allegories.	156
19 Worldly wisdom.	166

CHAPTER I.

Historical Events in his life.

	PAGE.
1 The occasion of Tukarama's initiation in a dream.	3
2 My Guru has given me an easy passport.	3
3 Thank God that I am born a Kunbi.	3
4 I have been a Varakari throughout my lineage.	4
5 Tukarama's forlornness in his native village.	4
6 Tukarama welcomes family difficulties.	4
7 Tukarama's wife dislikes the saints that come to his house.	4
8 Tukarama's wife dislikes the saints that come to his house.	4
9 The death of his relations only increases Tuka's love of God.	5
10 I know that God bereaves a man of worldly joys.	5
11 Namadeva's command to Tukarama to compose poetry.	5
12 Tukarama sees God in a dream on account of Namadeva.	6
13 I do not know the final cause of my composition.	6
14 Tukarama's disappointment at his books being thrown into the river.	6
15 Tuka's penance of the famous thirteen days.	6
16-22 Tukarama's description of God's appearance to him on that occasion.	7
23 Prayer to God to relieve the suffering caused by the pouring of hot water on his body.	9
24 Relief of suffering through God's grace.	9
25 Rameshvarabhata's description of his own conversion.	10

	PAGE.
26 Rameshvarabhattacha's description of Tukarama.	10
27 Tukarama's description of the way in which the Name saved him.	11
28 Tukarama's description of his own early spiritual life.	11
29 Tukarama's description of his early spiritual life.	11
30 Prayer to God to raise up a dead child at Lohagava.	13
31-33 Prayer to God to remove the danger on the occasion of Shivaji's visit at Lohagava.	13
34 Tuka's equal treatment of the ant and the king in his letter to Shivaji.	14
35-41 Advice to the Brahmin sent by Jnaneshvara.	14
42 Here comes God to take me to Heaven!	16
43 God is standing for a long while : adieu to you all.	16

CHAPTER II.

Tukarama as Spiritual Aspirant.

44 Adieu now to all idleness, neglect, and shame!	17
45 Severity in social relations.	17
46 Verily has Tuka bidden good-bye to the manners of the world.	17
47 Make me homeless, wealthless, childless, so I may remember Thee.	18
48 Let me suffer intensely, if God sends down His Grace.	18

49	Care not for the mortal body.	18
50	Old age is telling its tale in the ear.	18
51	Cry after God, if you see the cremation of others.	19
52	There has been a theft in your neighbour's house, beware !	19
53	Why do these people forget death ?	19
54	At the time of death, no relative can help.	20
55	Nobody will rescue you from the clutches of Death except God Himself.	20
56	The body is verily a wish-jewel.	20
57	Even the gods wish for this mortal existence.	20
58	Let my body be where it is, but let my mind rest on Thy feet.	21
59	In the midst of my life's duties, I always remember Thy feet.	21
60	I shall not fear God : I shall bind Him with love.	21
61	I shall catch Thee in the wide-spread meshes of my love.	22
62	I shall enclose Thee as a tortoise does its feet.	22
63	Let me be a bird on the creeper of God's Name.	22
64	I long for the company of those who love God.	22
65	Make me not dependent, O God, on false prophets !	23
66	I would much rather be the sands and pebbles in Pandharpur, and the shoes on the saints' feet.	23
67	Saints love me, as the cow her calf.	24
68	A former fear has kept me awake.	24

CHAPTER III.

The Dark Night of Tukarama's Soul.

69	My heart tells me that I have not known Thee.	25
70	I am verily a Bania : how can I dance without realising ?	25
71	I have not seen Thee even in my dreams.	25
72	My desire remains unfulfilled: I feel I am forlorn.	25
73	Nothing but the vision of the four-handed God can satisfy me.	26
74	Show me Thy four-handed form.	26
75	Show me the same form which Thou hast shown to the foregone saints.	27
76	I shall speak to Thee after having seen Thee.	27
77	My eyes pine after seeing the Form of which my ears have heard.	28
78	Come to me, O God : I am pining after Thee.	28
79	My mind is fixed on Thee as a beggar's mind on food.	28
80	The restlessness of the mind of Tuka.	29
81	Shall I ever be fortunate to enjoy Thee without a moment's respite ?	29
82	I ask everybody I meet—shall God help me ?	29
83	Can I ever reach Thee like the Saints of old ?	29
84	I am always warring—with the world, and with myself.	30
85	I am afraid on account of the darkness of the journey.	30
86	Save me, O God, from the wanderings of my mind!	30
87	Save me, O God, from my faults !	30
88	I know my faults too well.	31

89	Verily do I recall how I have lost my former virtue !	31
90	In view of my faults, I am a shame to spiritual life.	31
91	I am really not as I seem : I am only too conscious of my faults.	31
92	Tukarama's description of his own vices.	31
93	Tukarama's introspective analysis of his faults.	32
94	My sin prevents me from seeing Thee.	33
95	My sin stands between Thyself and me.	33
96	Why is it that faults attack me even though I have resigned myself to Thee ?	33
97	Do not count my faults : I am sin incarnate.	34
98	To sin is my duty, to save is Thine.	34
99	Possibly Thou dost not show Thyself to me, because I lack endeavour.	34
100	I shall not tease Thee, O God, and shall ask nothing of Thee.	34
101	I have sacrificed my life to Thee and yet entertain fear.	34
102	Disillusion me who regard myself as a great talker.	34
103	Save me, O God, from arrogance !	34
104	Why hast Thou brought fame to me who am undeserving of it ?	35
105	My poetry is unable to reach Thee.	35
106	Good things to me are like poison.	35
107	When shall the world leave me, so that I may follow Thee ?	36
108	There is no " townsman " for me here in this life.	36

	PAGE.
109 I shall like to live in the company of Saints, if I cannot find Thee.	36
110 I offer my life to Thee as a sacrifice : make me worthy of the Saints.	37
111 Saints will laugh at me and say that I am unworthy of Thee.	37
112 Tell me, Oh saints, whether God will favour me ?	38
113 When shall I reach the acme of moral perfection ?	38
114 When shall the Saints tell me that Thou hast accepted me ?	38
115 A request to the Saints to intercede before God on behalf of Tuka.	39
116 Do not throw me away : I am a dog at Thy door.	39
117 Save me by Thy power from this all-encompass- ing mesh !	39
118 Analogies for Tuka's being pent up in "samsara."	40
119 I have now become wearied : lift me up, my Mother !	41
120 Rain Thy grace on me who am thirsty of it.	41
121 I long to be fed after this long fast.	41
122 If I may say anything, Thou knowest it already.	41
123 Bless me only if my words are a true index to my heart.	41
124 How long shall I wait ? I see no sign of Thy presence !	41
125 Alas ! even " paramartha " has left me !	41
126 I have not yet reached the day of final achievement.	42
127 My Fate is more powerful than Thee.	42
128 Thou hast no power of saving me.	42
129 God has become impotent !	43
130 Take thought that we have endowed Thee with form.	43

	PAGE.
131 Thou forgettest what we have done for Thee.	43
132 Every word of abuse doth become Thee, Oh God !	44
133 Thou art verily a beggar : Thy work is a lie.	44
134 Thou makest Thy devotee a beggar like Thyself.	44
135 Thou art afraid of approaching me.	44
136 It is a shame to Your generosity that Thou hast made me heter-dependent.	45
137 I am ashamed to call myself Thy servant.	45
138 How can I call myself Thy servant if my wishes are not fulfilled ?	45
139 How cruel art Thou who art so near to me ?	46
140 Thou shalt receive a curse from me, Thy son.	46
141 Thou shalt receive a curse from me, Thy son.	46
142 Thou shalt receive a curse from me, Thy son.	46
143 I should not have grown mad after Thee, had I known that Thou dost not exist.	47
144 In my opinion, God is dead !	47
145 What bodily torments should I undergo to find God ?	47
146 I shall now commit self-slaughter, if thou canst not relieve this sinful being.	48

CHAPTER IV.

The Ecstatic and Post - Ecstatic experiences of Tukarama.

147 I see God's face and bow at His feet.	49
148 Blessed am I that have seen the formless Person.	49

	PAGE.
149 I have seen God on account of the saints.	50
150 The descent of God's grace on Tuka without any desert.	50
151 I have utilised every moment in search after God.	50
152 God has accepted me on account of my defects.	51
153 After this long interval, I can now enjoy Thee.	51
154 I had long waited to see Thee in solitude.	51
155 To-day's gain is indescribable !	51
156 I see everywhere now auspicious signs.	52
157 A confession of blessedness.	52
158 Every day is to us a holiday !	52
159 Tuka goes from greater to greater bliss.	53
160 I shall make people say ' Blessed is Tuka '.	53
161 The whole world is a-light.	53
162 God shines like a diamond set in a circle of red jewels.	53
163 How can I describe the bliss of unceasing illumination ?	54
164 Tuka's experience of the mystic sound.	54
165 The effects of hearing the spiritual sound.	54
166 God is pursuing me outright.	55
167 The infatuation of God-realisation : God is moving all around.	55
168 Stand before me, Oh God, so long as I see Thee.	55
169 When I walk, Thou art always with me.	55
170 Thou and I are now interlocked.	56
171 Tukarama sees himself.	56
172 I see my own Self : what else remains for experience ?	56
173 I am enclosing myself all around.	56
174 Thy vision has made me mad.	57

175	The previous outlook has been changed on account of a new possession.	57
176	God's vision has deprived me of solitude.	57
177	God speaks to me whenever I want an answer.	57
178	I ask Thee whatever my mind desires	58
179	The mystic sees not and yet sees.	58
180	I am merely a looker-on.	58
181	Tuka is free from all connections whatsoever.	59
182	To me all men have now become gods.	59
183	My Country is the Universe.	59
184	Verily, every object in the universe is to me like God.	59
185	I have seen God everywhere.	60
186	The signs of God's presence in the Soul.	60
187	Women to me appear as bears, and gold as a clod of earth.	60
188	The Saint knows no fear.	60
189	Tukarama empties his heart of desires and gives lodgment to God.	60
190	All my things are Thine : what now can I offer Thee ?	61
191	Why should I ask for Compassion ?	61
192	No supplication is now needed ; by the power of God, I have got the control of events.	61
193	I have conquered Time by resigning all happiness and sorrow in Thee.	62
194	I have planted my foot on the forehead of death.	63
195	Wonderful, that to me night and sleep do not exist !	63
196	I saw my death with my own eyes.	63
197	The funeral pyre of the living body.	64
198	My death has brought on everlasting light.	64

PAGE.

199	Bodily death means possession of the soul by God.	64
200	A future life is now cut off.	64
201	How can I be powerless, if God is my father ?	65
202	Who can prevent the son from obtaining the patrimony of his father ?	65
203	The son is immediately made the master of his treasury by the father.	65
204	By the power of my faith, I am the key-holder of God's treasury.	66
205	I distribute the rich harvest of God.	66
206	I now treasure the harvest.	66
207	Tuka crowned Spiritual King.	66
208	Cannot a King get whatever he wishes ?	67
209	Believe me, God speaks through me.	67
210	You should believe in Tuka, though unlearned, because he bears the stamp of Vitthala.	67
211	People do not see that God speaks through me.	68
212	The parrot speaks as it is taught by its master.	68
213	I have no intellect: I speak straight on.	68
214	It is God who sings through me.	68
215	My words are mixed with divinity.	69
216	My speech is like rain, universal in its nature.	69
217	I now live only for the benefaction of the world.	69
218	Our duty is only the spread of Religion.	70
219	I have been doing this religious work through various incarnations.	70
220	False prophets will have their way, so long as they have not met Tuka.	70
221	False prophets will have their way, so long as they have not met Tuka.	71
222	I have been a companion of God from of old.	71

223	Tuka was, when Śuka attained Samadhi.	71
224	I have come to separate the wheat from the chaff.	72
225	I have come in God's name to carry you over the sea of life.	72
226	Commit not sins henceforth.	72
227	Your sins are washed off if you only do not commit them again.	73
228	I come as a messenger from Vitthal.	73
229	I am come to celebrate the greatness of Bhakti.	73

CHAPTER V.

Preparation for mystic life.

230	Rules for the life of the novice in Yoga.	77
231	Precepts for the practical life of a Yogi.	77
232	The virtue of Yogic practices in solitude.	77
233	What cannot practice achieve ?	78
234	To practice, even the impossible succumbs.	78
235	Go to solitude, and fix your mind on God.	78
236	A man, who goes in for Prapancha and Para- martha together, loses both.	79
237	We should ward off all our relatives.	79
238	We should ward off all our relatives.	79
239	Take thought as to the real way of deliverance from mortal life.	79
240	Throw away frivolities, and follow the path by which have gone the saints of old.	80

	PAGE.
241 Fill not thy vision with the evanescence of the world.	80
242 Rules for the ascetic life.	80
243 The uselessness of worldly life as contrasted with the spiritual.	81
244 Some rules of conduct.	81
245 The obstacles in the way of spiritual progress.	81
246 No use teasing the body for spiritual realisation.	82
247 Body is both good and bad: rise superior to body, and think of God.	82
248 Honour is a curse to the progress of spiritual life.	82
249 Look upon pleasure and pain alike.	83
250 Do not tell a lie on any account whatsoever.	83
251 What is wanted is internal purity, and not external.	83
252 Holy waters do not cleanse the wickedness within.	84
253 Empty your heart of all contents, and then God will live in it.	84
254 One is able to see God only when one has lost all desires.	84
255 Enjoy all things, so you meditate on God.	85
256 Do even a bad deed, if by that you are able to reach God.	85
257 Always live in the company of the saints.	85
258 Thou canst never hope to be so unperturbed as to give thyself to mere meditation on God.	86
259 In the midst of difficulties, we should offer our prayers to God.	86
260 God as the sole object of meditation, even in dreams and sleep.	86

CHAPTER VI.

The Spiritual Teacher.

- 261 He alone deserves to be a Teacher who regards
his disciples as gods. 87
- 262 How can a man, in whom no sign of saint-hood has
appeared, be able to teach others ? 87
- 263 Description of a false Guru. 87
- 264 Description of a false Guru. 88
- 265 A teacher should not instruct a disciple unless the
latter makes himself worthy. 88
-

CHAPTER VII.

The Name.

- 266 The way to realisation is only the celebration of
God's name. 90
- 267 There is no other means to the vision of God, than
the utterance of His name. 90
- 268 Utter the name of God, and God, is present before
you. 90
- 269 The Name shall lead to God, if no obstacle intervenes. 90
- 270 The ship of God's name carries one proudly across
the ocean of life. 91
- 271 All sciences aim at making the Name supreme. 91
- 272 I alone know the meaning of the Vedas. 91

	PAGE.
273 When one does not know what one's duty is, let him celebrate the name of God.	92
274 Let the head break off or the body fall, one should not leave the celebration of God's name.	92
275 The physical effects of meditation by means of the Name	92
276 The bodily effects of meditation by means of the Name.	92.
277 Both body and mind are purified by God's name.	93
278 By the power of Thy name one can conquer his evil passions.	93.
279 The efficacy of uttering the Name.	93.
280 The exceeding merit of the utterance of the Name.	94
281 Incalculable gain will accrue to the man who meditates on God's name.	94
282 Untold benefits will accrue, if we truly meditate on God's name.	94
283 The Name of God will be able to save you from all difficulties.	95.
284 The medicine of God's name destroys the disease of life.	95
285 In this perishable existence, the only rest is in the Name of God.	95
286 You will confer spiritual obligations on others by uttering the Name.	95.
287 The nectar of the Name truly brings on immortality.	96
288 What canst Thou give us who are satisfied only with Thy Name ?	96
289 God cannot know the sweetness of His Name.	96.

CHAPTER VIII.

Kirtana.

290	The importance of Kirtana.	97
291	The man who disbelieves in Kirtana.	97
292	He alone attends a Kirtana who wishes to lift up himself.	97
293	Keep my body sound, Oh God, in order that I may sing Thee.	98
294	Kirtana is like a river which flows upwards to God.	98
295	Kirtana as a confluence of three rivers.	98
296	Requirements of a man who performs Kirtana.	99
297	Bargaining of money as an obstacle to spiritual progress.	99
298	Great is the power of song !	99
299	The joy of Kirtana.	99
300	There is no entry for the messengers of death where a Kirtana is being performed.	100
301	What can fear do before God at the time of a Kirtana ?	100
302	What can fear do before God ?	100
303	God Vitthal stands in the midst of a Kirtana.	101

CHAPTER IX.

Bhakti.

304	I have performed all religious functions when I have believed in Thee.	102
-----	---	-----

PAGE.

305 The way of Bhakti is the only easy way in this age.	102
306 The transpersonal God cannot be reached except through love.	103
307 God does not care for a sweet voice, but only for love.	103
308 What is wanted for the reatisation of God is devotion.	103
309 Blind faith extolled.	103
310 Absence of real devotion makes God stand away.	104
311 Throw thyself on God as a Sati on her husband.	404
312 One should fall straight into Brahman as a fly into a flame.	104
313 One's spirit should rise to God like a fountain.	104
314 I should love to hear of God's qualities as a mother of her son's exploits.	105
315 I should know, and yet not know: I should hear, and yet not hear.	105

CHAPTER X.

Castes

316 Castes not recognised in God-devotion.	106
317 Castes do not matter : it is God's name that matters.	106
318 God cares not for caste.	107
319 The Brahmin who does not love God is not a Brahmin.	107

320	The out-cast who loves God is a Brahmin.	107
321	The sinful Brahmin is yet a Brahmin.	107
322	Difference of caste vanishes in the ecstatic state.	108

CHAPTER XI.

The God of Pandharpur.

323	My heart pants after seeing the face of the God of Pandharpur.	109
324	God is anxious to meet him who is anxious to go to Pandhari.	109
325	Go by the path indicated by God's banner, and you will find God.	109
326	This is the path-way, on which others like us have previously walked.	109
327	Many have walked by the way which leads to Pandharpur.	110
328	The ship of the pilgrims to Vitthal.	110
329	The God of Pandhari exchanges love for weariness.	110
330	The God of Pandhari, the external symbol of the all-immanent Light.	111
331	The Infinite Krishna is yet a boy in Nanda's house.	111
332	God Vitthala is a great Thief.	111
333	Thou hast become arrogant by devotion, O Pundalika, and hast made Vitthala stand up.	112
334	Even cows stand motionless, while looking at God.	112

	PAGE.
335 The ghost of Pandhari possesses everybody who goes to that place.	112
336 Why dost thou aspire after heaven if thou seest the sand-bank of Pandharpur ?	113

CHAPTER XII.

Theistic teaching about God.

337 Be formless as others desire; for me, take Thou on a form, Oh God.	114
338 I shall not allow God to become impersonal	114
339 God takes on a form in fear of His devotee	114
340 Against unification of God and Saint.	115
341 He who says that he has become God is a fool	115
342 Let me not see him who calls himself God. .	115
343 A fool is he who says that he has seen God	116
344 Advaitism pleases me not: give me the service of Thy feet.	116
345 I do not want Self-knowledge: let me be Thy devotee, and talk with Thee.	116
346 I do not want Self-identity : I want the service of Thy Feet.	117
347 What is meant by Videhamukti ?	117
348 Reincarnation, superior to absolution.	117
349 Let me safely incarnate, if I can hope to have the company of the good.	118
350 Let me safely incarnate, if I can become a Varkari.	118
351 God as the universal Mover.	118

352	Believe in the Omnipotence of the Universal Being.	118
353	What can the Omnipotent God not do ?	119
354	The dolls cannot act in the absence of the puller.	119
355	What is lacking to God that one should beg of another ?	119
356	Let us ask things of God alone.	119
357	God favours people according to their deserts	120
358	Nobody can withstand the will of God.	120
359	The reality of Badness.	120
360	There cannot be any equality between the Good and the Bad.	120

CHAPTER XIII.

God's Office for the Saints.

361	Why should a true servant fear his master ?	121
362	All our powers are dedicated to God.	121
363	Shall not He, who supports the world, give support to Thee ?	121
364	He who caters for the sparrow will not leave the saint.	121
365	Begging before men means disbelief in God.	122
366	God does not neglect the devotee who is prepared to go to the utmost extreme in his penance.	122
367	God shall never leave him who follows God.	122
368	We wait upon Thee, only because no devotee has perished.	123

	PAGE.
369 God comes to the rescue of the Saint : what is wanted is patience.	123
370 God throws his devotees in the midst of troubles.	123
371 God comes to the rescue all of a sudden.	124
372 God wards off all evils from His saint.	124
373 God saves the devotee from accidents.	125
374 Who shall kill him, whom god saves ?	125
375 God attends upon his devotee with all happinesses.	125
376 God wards off all the monetary difficulties of the Saint.	126
377 How God serves the Yogi.	126
378 The service of God to his Saints.	126
379 God fulfils our inner desires.	127
380 God pursues those who ask for nothing.	127
381 God fulfils unasked any of His devotee's wishes.	127
382 The office of God for the various Saints.	128
383 The miracles of God about Saints.	128

CHAPTER XIV.

Characteristics of Saints.

384 Rarely have I met a real Saint.	129
385 The many are not Saints.	129
386 Counterfeit pregnancy.	129
387 Tuka is not like the pseudo-Saints.	130
388 The greatness of a Saint cannot be estimated, unless one becomes a Saint.	130

	PAGE.
389 The reason of the incarnation of the Saints is the saving of men.	131
390 Like a true diamond, the Saint bears all the buffets of misfortune.	131
391 Verily he alone has realised God who has become tranquil.	131
392 The whole world blames when a man pursues God.	131
393 Miracles, no test of spirituality.	132
394 The Saint cares not for the knowledge of the past, the present, or the future.	132
395 He who has seen God is afraid of none.	132
396 Verily does death run away from the presence of the Saints.	133
397 Sainthood can be acquired only by universal equality.	133
398 How can enemies exist before the vision of the Godhead ?	133
399 Compassion for humanity is the mark of a Saint.	133
400 The extreme mildness and severity of the Saints.	134
401 The true Saint is he who is constant in his practice in the midst of troubles.	134
402 Sainthood can be obtained only at the cost of one's life.	134
403 How the Saint goes beyond all sin and merit, death and life, and so on.	134
404 The devotee goes beyond all actions—past, present, and future.	135
405 God is to be found in Saints, and not in stones.	135
406 The power of the Saints.	136
407 The treasure of the Saints can never be empty.	136

	PAGE.
408 This ancient spiritual mine can never be emptied.	136
409 The dust of the Saints' feet brings on happiness.	136
410 Sin and Sorrow depart at the sight of the Holy Man.	136
411 Sinful men who tease the Saints give only an invitation to death.	137
412 Saints are verily robbers.	137

CHAPTER XV.

The Identity of Saints with God.

413 Identification of God and devotee.	138
414 The identity of devotee and God.	138
415 Establishment of equality between God and Saint.	138
416 The distinction between a devotee and God is an illusion.	139
417 Thou and I are like seed and tree.	139
418 Having attained to identity, the Saints still show a difference.	139
419 To know God, one has to become God.	140
420 The devotee is really superior to God.	140
421 Who can rule God except His devotee ?	140
422 The Saint's authority over God.	140
423 God folds His hands before the devotee.	141

CHAPTER XVI.

Tukarama's Pantheistic Teaching.

424	The unification of the Personal and the Impersonal.	142
425	The immanence of God is proclaimed by all sciences.	142
426	On Stone-gods.	143
427	God as the <i>vinculum substantiale</i> .	143
428	Verily are all of ye gods.	143
429	You should say that there is a God, but should realise that there is none.	143
430	It is wonderful that people carry on life as if it was ultimately real.	144
431	From seed to seed: leaf and flower are an illusion.	144
432	God is an illusion; the devotee is an illusion; everything is an illusion.	144
433	The unreal Tuka speaks unreal things with unreal men: the reign of Unreality.	144

CHAPTER XVII

Doctrine of Mystical Experience.

434	Let us go in pursuit of those who have gone ahead of us.	145
435	A mother ceases to care for the self-conscious child.	145
436	Knowledge, a great barrier.	145
437	Knowledge, an obstacle in the way of reaching God.	146

438	Tuka says Vitthala, Vitthala : spit on Tuka, O learned men !	146
439	A conviction of God's Omnipresence does not yet mean His vision.	146
440	I do not want mythologies : I want realisation.	147
441	Difficult is the attainment of the end .	147
442	All Sādhana is of no avail without the grace of God.	147
443	If God wills, these eyes will have a spiritual vision.	148
444	God was attained within seven days.	148
445	The mind along with the body is metamorphosed in the contemplation of God.	148
446	Let all my organs sing Thy praise alone.	148
447	Why don't you direct all your senses to God ?	148
448	The quarrel of the senses for the enjoyment of God.	149
449	The transformation of emotions for the sake of God.	149
450	Bring "Shame" to the temple : we shall make her ashamed.	150
451	Tears, as an index of love.	150
452	Spiritual experience alone stills the mind.	150
453	Spiritual Silence.	150
454	The spiritual new-vision.	151
455	The spiritual collyrium gives a new vision.	152
456	Lift not up thy head from God's feet : so God's Form will not melt away.	152
457	Tukarama finds God in society and solitude.	152
458	The blissful vision of God in society	152
459	God moves after the Holy Man.	152

	PAGE.
460 God wanders with the travelling Saint.	152
461 God dances before the singing Saint.	153
462 God stands and nods and dances and waits on the sides of his devotee.	153
463 God raises His hand and gives you what you wish.	153
464 God looks at his devotee's face in order that he may ask something of Him.	154
465 Beatific union with God.	154
466 Awake, arise: for God has arisen !	154
467 The power of the man in whose possession God has come.	154
468 The life after God-attainment.	155

CHAPTER XVIII.

Allegories.

469-471 Reap the crop of God's name.	156-157
472 An Allegory describing how the spiritual dish is made ready.	157
473 The Fortune-teller.	158
474-477 Prayer to the supreme Power as Goddess.	158-160

CHAPTER XIX.

Worldly Wisdom.

478 Woman's beauty is the cause of sorrow.	162
479 How woman infatuates man ?	162
480 Real worth cannot be hidden.	162

	PAGE
481 A counterfeit coin does never fetch any price.	162
482 Littleness is preferable to greatness.	162
483 Littleness is preferable to greatness.	162
484 The Wish-tree yields fruit according to one's desire	162
485 How the ignorant man engages himself in devotion.	162
486 Seeming and real affection.	163
487 The uselessness of avarice.	163
488 A man should not burn his own house.	163
489 The power of Fate.	164
490 The evil man is like a washerman.	164
491 The evil-talker was either a washerman, or a barber, in h's previous birth.	164
492 Rules for good life, including non-initiation of a disciple by a Teacher.	164
493 Instruct others only as they deserve.	165
494 Live not always in the company of the Saints.	165
495 At the Fair of life, purchase only those things which would bring no loss.	165
496 Accept only what would have real value.	165
497 A blind man has no eye for pearls.	166
498 God can be obtained at no price.	166
499 One should never reveal the secret.	166
500 A true omen is the vision of God.	166
